

NICOLAE FIRU

DATE ȘI DOCUMENTE

CU PRIVIRE LA

ISTORICUL ȘCOALELOR ROMÂNE

BCU Cluj / Central University Library Cluj

DIN

BIHOR.

ARAD, 1910.
TIPOGRAFIA DIECEZANĂ.

NICOLAE FIRU

DATE 146
ȘI DOCUMENTE

CU PRIVIRE LA

ISTORICUL ȘCOALELOR ROMÂNE

BCU Cluj / Central University Library Cluj

DIN

BIHOR.

ARAD, 1910.
TIPOGRAFIA DIECEZANA.

Comitatul Bihorului ca teritor este unul din cele mai mari comitate ale țării noastre.

Poporațiunea comitatului atinge cifra de 580,000 locuitori. Români — după statistica din 1900 — sunt 256,598, dintre cari 204,543 aparțin confesiunii ortodoxe orientale și 52,055 celei greco-catolice.

Atât în trecut cât și în prezent, asupra românilor din Bihor s'a scris foarte puțin și dacă s'a și scris ceva, tema tratată nu eră de natură ca să ofere cetitorilor o ochire în viața culturală a Românilor de aici mai ales în ce privește vremurile apuse.

Din actele și documentele, de cari se ocupă aceasta modestă broșură, cetitorul va afla, că pe vremuri când în multe părți ale patriei noastre, importanța culturii și respective a creșterii naționale nu a fost pătruns la sufletele celor aleși și sus puși, conducătorii românilor de confesiunea greco-orientală din Bihor, purtau lupte pentru apărarea și întărirea școalelor cu caracter confesional național, mergând și străbătând cu cererile lor până la picioarele tronului.

Vedem pe fruntașii românilor din Bihor, oferindu-și tot avutul lor, pentru crearea și salvarea școlii naționale.

Incearcă totul, se consfătuiesc ei între ei, în adunările comitatenze, poartă între dânșii corespondențe întinse, și nu odată fac drumul la palatul locotenenței Domnești din capitala țării, pentru realizarea scopului măreț, de a da școală unui popor bătut de veacuri și de sărăcie. Mijlocesc porunci înalte pentru sprijinirea și susținerea școlilor de pela sate, iar când cu sufletul cernit văd că sărăcia poporului pune stavilă dezvoltării culturale a acestuia,

își pun ei întreg avutul lor pe altarul învățaturii românești.

Și în adevăr, că nu numai noi românii bihoreni, ci toată suflarea românească numai cu evlavie și cu o sfântă pietate față de amintirea lor putem și e permis să pomenim numele unui Nicolae Zsiga, Emanuil Gozsdu, Alexandru Gavra, Elena Ghiba, Birta, Dimitrie F. Negrean ș. a., toți fii ai bihorului, cari pentru creșterea fiilor poporului românesc au creat și au lăsat drept moștenire cele mai strălucitoare instituțiuni din câte le avem noi românii greco-orientali.

Pentru a putea trece la istoricul școlii noastre din Oradea-mare, am crezut de bine, ca în legătură cu acesta să fac o scurtă reprivire asupra stărilor școlare din întreg comitatul bihorului până la introducerea constituțiunii noastre bisericești-școlare.

Am căutat să tâlcuiesc datele și documentele pe cari le-am aflat. Simțesc, că în ce privește aceasta reprivire vor fi multe lacune, în ce privește însă istoricul școlii din Oradea-mare-Ujváros, m'am silit se întrebuițez toate documentele, cari se află atât în arhiva comitatului, cât și la parohie, respective la școală. Însă precum nici la „Date și documente privitoare la istoricul bisericii gr.-or. rom. din Oradea-mare“, tot astfel nici acuma nu am pretenția de a da un studiu complet și critic, pentru că îmi știu puterile mele modeste.

Două dorințe ași avea numai, una ar fi, ca aceia, cari vor lua în mână aceasta broșură, să nu mi contesteze buna credință a străduinței mele, iar a doua, ca în cea mai scurtă vreme, broșura mea să fie înlocuită prin alta mai amplă, mai obiectivă, și scrisă mai bine.

Oradea-mare, 1 iulie 1910.

Nicolae Firu,
învățător.

I.

1. O scurtă reprivire asupra stărilor școlare din comitatul Bihor în secolul al XVIII.

Reformațiunea bisericească întâmplată în secolul al XVI-lea producând o mișcare mai liberă în viața intelectuală a popoarelor, a avut influență și asupra educațiunii și a școlii preste tot.

Prin reformațiune s'a introdus în biserica reformată limba maternă a popoarelor, iar ca aceste se înțelegă principiile religiunii reformate, se înființează școli, în cari elevii primesc instrucțiunea în limba lor maternă.

După reformațiunea străbătută și în Ungaria anume la Sași și Maghiari, cari adoptară aproape cu toți doctrinele luterane, formară și ei o biserică comună cu rit comun ambelor naționalități.

Pe la a. 1550 străbătând în Ungaria și ideile religioase ale lui Ioan Calvin, între ungurii și sașii luterani se iscară dispute asupra mai multor puncte de credință, iar rezultatul final al acestor dispute fu, că Sașii rămaseră pe lângă doctrinele luterane dându-le caracter de confesiune și biserică națională săsească, iar maghiarii adoptară doctrinele lui Calvin, pe a căror bază își întemeiază și ei biserică tot cu caracter național, așa, că confesiunea calvină se numește în Ungaria până în ziua de azi confesiunea ungurească = magyar vallás.

Pe acest timp în biserica română peste tot, limba liturgică era cea slavonă.

Sașii încă pe la a. 1550 începură a propaga doctrinele luterane clerului și poporului român și

anume, prin tipărirea de cărți bisericești în limba românească.

Mai târziu începură și unгурii a căută să apropie pe români de biserica lor calvină, tot prin tipărirea de cărți bisericești în limba română.

Cu scop de a câștiga pe români pentru calvinism, principii ardeleni tipăresc în limba română mai multe cărți rituale pentru trebuințele preoților la diferite funcții¹⁾. Dintre aceste cărți, de cea mai mare însemnătate este Catehismul calvinesc impus clerului și poporului român, tipărit în Belgrad (Alba Iulia) la anul 1640 și o a doua ediție la a. 1656.

Poporul român deși amărît și lipsit de orice cultură, nu s'a însuflețit pentru ideile nouă religio-nare, ci a ținut cu tărie la legea lor străbună, fiind gata a-și jertfi pentru aceasta nu numai avutul, ci chiar și viața.

Credința luteranilor cât mai ales a calvinilor, eră, că poporul român nu se însuflețește și nu îm-brățișează ideile confesiunilor nouă, pentru că nu le înțelege, și aceasta din cauza că în biserica română slujba dumnezeiască se face în limba slavonă, o limbă neînțeleasă de popor.

Principele ardealului Gheorghe Rákoczy al II-lea, un aprig sprijinitor al ideilor calvine, spre a apropia pe români tot mai mult de biserica calvină, a dat poruncă Metropolitului din Alba-Iulia și clerului ro-

¹⁾ Cărțile tipărite în epoca aceasta sunt: Evanghelier. Brașov 1564; Apostol, Brașov, 1563; Tâlcul Evangheliilor și Molitvelnic românesc, Brașov, 1564; Psaltirea românească, Brașov, 1568; Evanghelier slavo-românesc, 1580; Evanghelie cu învățătură Brașov, 1580—1581; Palia, Orăștie, 1582; Catehism calvinesc (Alba-Iulia) Belgrad 1640; Evanghelia cu învățătură, Belgrad (Alba-Iulia) 1641; Catehism calvinesc cu litere latine, Belgrad (Alba-Iulia) 1648; Noul Testament, Belgrad (Alba-Iulia) 1648, Psaltirea, Belgrad (Alba-Iulia) 1651; Catehism calvinesc, Belgrad (Alba Iulia) 1656; Scriul de aur, Sassebeș 1683; Cărare pe scurt, Belgrad (Alba Iulia) 1685; Ciaslov, Belgrad (Alba-Iulia) 1687; Rînduiala diaconstvelor, Belgrad (Alba-Iulia) 1685; Molitvelnic, Belgrad (Alba-Iulia) 1689; Vezi Bibliografia Românească de Bian-Hodoș, Tom. I. București, 1903.

mân, ca în biserică să nu mai folosească limba slavonă, *ci slujba dumnezeiască să o facă în limba română.*

Prin aceasta poruncă, limba slavonă fù scoasă pentru totdeauna din bisericile române și înlocuită cu limba poporului, adecă cu limba română.

*

Atât Sașii cât și Maghiarii pe acest timp înființaseră și școale, cu scop de a-și crește copiii încă de mici în principiile noiei confesiuni.

Românii încă au avut pe acest timp școale, ceiace se vede și din legile ardelene „*aprobate și compilate*“ în care se zice că: „Episcopii... cu ocaziunea vizitațiunilor... *să-și viziteze numai pe popii și pe dascălii lor*“.¹⁾

Din aceste legi se vede destul de clar, că la români au existat școale chiar și în secolul al XVI-lea.

Aceste școale — dacă le putem numi așa — au fost mai mult niște școale parohiale după cum erau și la vecinii unguri și sași, în cari se învăța cetirea și scrierea cărților bisericești, cântarea și tipicul.

Cumcă în secolul al XVII-lea, ezistau la români școale, prin urmare și la românii bihoreni, — cari pe aceste timpuri stăteau sub domnia principilor ardeleni — ne documentează și faptul, că sinodul întrunit de metropolitul Sava la Alba-Iulia în a. 1675 încă se ocupă cu chestiuni școlare.²⁾

Cumcă și românii bihoreni au avut școale la finea secolului al XVII-lea și pe la începutul secolului al XVIII-lea, se vede din un document vechiu, aflător la mâna P. C. Sale Dlui Vasilie Mangra, vicar episcopesc, în care episcopul român din Oradea-mare, cere dela episcopul latin, ca să-i dea un te-

¹⁾ Dieta din Turda, art. XVI, 1589.

²⁾ I. Vuia, Școalele rom. Bănățene în secolul XVIII, Orăștie 1896, pag. 18.

ritor mai mare pentru zidirea catedralei, rezidenței episcopoești și a unei școale în V.-Velența.

Școala aceasta s'a și edificat pe acelaș loc, unde se află până în ziua de azi.

În primele trei decenii din secolul al XVIII-lea, găsim în comitatul Bihor mai multe școale sătești cu învățători harnici, dintre cari unii se ocupă și cu scrierea de cărți bisericești.

Astfel într'un liturgier scris cu mâna la 1730 aflăm următoarea notiță: *Scrisam eu dascălul Vasile Sporje, în sat în Răbăgani 1730 iulie 30.*

Mai târziu peste numirea comunei Răbăgani a tras înlocuindu-o cu Stracoș, din ce se vede, că numitul învățător s'a mutat din Răbăgani la Stracoș.

Din aceste se vede, că încă la a. 1730 în comunele Răbăgani și Stracoș se aflau școale, iar învățătorii de aici se ocupă și cu scrierea de cărți bisericești.

Tot dintr'un liturgier scris în anul 1730 se vede că au existat școale și în comunele Popmezău și Sâmbățșag, iar dascălul de aici Ștefan Popa, asemenea se ocupă cu scrierea de cărți bisericești.¹⁾

Dacă în comune mici și sărace ca și Răbăgani, Stracoș, Popmezău și Sâmbățșag au existat pe acest timp școale, atunci cu atât mai vârtos vor fi existat școale și în comunele mai bogate și mai mari.

Cumcă în prima jumătate a veacului al XVIII-lea în Bihor au existat școale, prin urmare și la români, se vede și din ordinul Locotenenței Domnești dtu 12 martie 1734 și adresat comitatului unde se zice:

„Maestatea Sa între altele lucruri salutare referitoare la dieceze și la învățătorii din dieceze a scris, că, *deoarece învățătorii sunt slujitorii comunităților, trebuie tractați ca însăși comunitățile*“.

Acest ordin după ce la 19 Ianuarie 1734 a fost comunicat diecezelor, se trimite acum și comitatului

¹⁾ Aceste liturgiere se află în posesiunea mea.

spre a-l comunica cu proprietarii de moșii, ca aceștia în conțelegere cu Domnii diecezani se ducă la îndeplinire aceasta dispoziție salutară și să asigure învățătorilor o subsistență cinstită.¹⁾

Împărăteasa Maria Terezia îndată ce s'a suit pe tron a dat o deosebită atențiune înființării școalelor și prin aceasta luminării popoarelor din monarhie, dispunând a se ridica școale în fiecare comună și a constrânge pe săteni de a-și trimite copiii la școală.

Două împrejurări a îndemnat pe împărăteasa Maria Terezia să se intereseze de cultura popoarelor și anume: decadența și neștiința la care au ajuns popoarele prin domnia îndelungată a turcilor, și a doua, războaiele cari reclamau oștași deștepți și destoinici.

În regulamentul națiunii Illirice din 27 septembrie 1770 partea X la §. 65 asemenea se tratează „Despre înființarea școalelor triviale mai mici” și unde se zice că; „din partea Reginei s'a emis dispozițiuni către toate autoritățile, ca în comunele cari sunt în stare a întemeia și susține școale, să se adreseze acelor autorități, cari au a da nu numai tot sprijinul, ci a se interesa cu deadinsul, ca atari instituțiuni să se realizeze“.²⁾

Legea școlară „Ratio educationis”³⁾ aprobată la anul 1777 asemenea dispune înființarea de școale în toate comunele „ca fiecare națiune să fie instruită prin școalele sale naționale“, în fruntea căror școale să fie învățători experți nu numai în lmba maternă, dar și în acele a căror folosință în regat este mai uzuată.

Școalele sătești după „Ratio” s'au împărțit în a) sătești, b) opidane și c) orașenești.

*

¹⁾ Arh. ctt. Bihor Nr. 6, fasc. III, 1734.

²⁾ I. Vuia, op. citat pg. 34.

³⁾ »*Ratio educationis totiusque rei literarie per Regnum Hungariae et Provincias eidem adnexas*«.

Revoluțiunea română din a. 1784 este începutul unei epoce nouă în istoria Românilor.

Încă la începutul acestei revoluțiuni, împăratul Iosif al II-lea a trimis în Transilvania o comisiune specială ca să cerceteze cauzele revoluțiunii, și din cauzele aceste să afle mijloacele cum s'ar putea preveni în viitor astfel de evenimente.

Cu conducerea acestei comisiuni a fost însărcinat contele Antoniu Iankovics dela Timișoara, în calitate de comisar regesc.

Îndată după primirea acestei însărcinări, prin intimatul de dtul Timișoara, 30 noemvrie 1784, contele Iankovics avizează comitatele Arad, Bihor, Hunedoara, Timiș, Caraș și Torontal, că din partea Maiestății Sale este însărcinat să cerceteze cauzele revoluțiunii și cât să poate numai să liniștească, poporul răsculat pe cale pacinică.¹⁾

Deodată cu aceasta notificare, contele Iankovics prezintă comitatelor și un plan, după care aceste au să procedeze la pacificarea răsculaților.

În acest plan, contele Iankovics încă la început constată lipsa de cultură la poporul român, lipsa de școale și învățători, precum și lipsa de cultură a însuși clerului, carele cu nimic nu se deosebește de poporul de rând.

În acest plan, contele Iankovics propune comitatelor, ca pentru creșterea tineretului român să se înființeze școale naționale..... spre care scop se recere.

a) ca învățătorii să fie crescuți în școli mai înalte, și numai aceia să fie admiși în viitor de învățători, cari și-au câștigat o cultură oare-care.

b) Pruncii — sub pedeapsa părinților — să fie deobligați a frecventă școala până la anul al 12-le.

c) Dela anul 12 până la 20, tineretul să fie deobligat în dumineci și sărbători a merge la școală,

¹⁾ Arh. ctt. Bihor Nr. 168, fasc. I. 1784.

unde au se fie instruați de cătră preot în cetire și scriere, mai departe să li-să esplice unele principii morale și să fie cultivați în legea creștină.

d) După ce comunele mai mici nu pot susține singure un învățător, așa dar să se îndatoreze ca mai multe comune în asociere se susțină un învățător, iar în comuna care va fi mai în centru să zidească școala.

În restul acestui plan se vorbește despre creșterea preoțimei și despre datorințele lor pentru luminarea poporului.¹⁾

*

Din planul contelui Iankovics se vede, că comunele se îndatorează a-și edifica școale și a susține învățători.

Mai sus am arătat că la Români din Bihor se aflau școale încă la începutul secolului al XVIII-le, cari comunitățile le susțineau din puterile lor proprii, după cum se vede și din un ordin al locotenenței domnești din a. 1781 (nr 23523).

În anul 1785 contele Iankovics pe lângă un raport prezintă planul său și împăratului Iosif al II-lea.

Împăratul luând la cunoștință raportul contelui Iankovics, aprobă toate dispozițiile ce le făcuse în interesul păcii, și îndeosebi aprobă pașii făcuți în în cauza înființării școalelor.

Aflând împăratul că toate relele descoperite de contele Iankovics provin din cauza sărăciei și din lipsa de cultură, de altă parte mânat de dorul de a vedea ridicat și poporul român din întunerecul în care se află, în anul 1786 cu dtul de 12 decembrie Nr. 50164/371, prin locotenența domnească provoacă comitatul Bihor, că se ia măsurile de lipsă și să înființeze școale în toate comunele ortodoxe din Bihor, deobligând deodată și pe proprietarii de

¹⁾ Vezi planul contelui Iankovics, arhiva cottului Bihor ad Nr. 168 fasc. I — 1785.

pământ, ca și ei să contribuie la înființarea și susținerea școalelor.

Aceasta rezoluțiune de o deosebită importanță pentru istoria școalelor noastre bihorene, o dau în traducere după originalul germân, precum urmează :¹⁾

50164

371

Inclite Comitat.

Fiindcă îngrijirea părintească a Măestății Sale Sacratissime, față de locuitorii țării, cu deosebire într'acolo țintește, ca fie care clasă a ori-cărei națiuni din locuitorii patriei să se împărtășască de creșterea necesară și de cultură; dară mai vârtos față de cultura poporului neunit și mai ales a celui românesc, a dat următoarea rezoluțiune prea înaltă :

După ce cultura supușilor promise fie-cărui domn de pământ nu numai siguritatea sa proprie și a succesorilor săi, ci și progresarea lor în aceasta bunăstare, și prin urmare cele mai de frunte și cele mai bune fructe, astfel sărăcia comunităților pretinde cu deosebire ajutor, și îndatorește Domniile de pământ să subministreze materialele de zidire atât la ridicarea, cât și la conservarea zidurilor școlastice, și să presteze și speșele necesare la acelea; iară de altă parte :

Supușii sunt îndatorați a prestă grătuuit lucrul cu mânilor, jugalele și robotele de lipsă.

În legătura căreia a binevoit M. Sa Sacratissimă a dispune, ca în Domniile erariale și în bunurile aparținătoare la fondul religiunei și al învățământului să se apuce de acest lucru cu cele mai esemplare efecte, iară pentru ajungerea uniformității în fixarea salarelor învățătorilor, de bază să statorește următoarea regulă : ca adecă salariul învățătorilor pe viitor să se stăverească $\frac{2}{3}$ în naturale, iară $\frac{1}{3}$ în bani gata; naturalele să le presteze comunitățile, iar so-

¹⁾ Adnexa I.

luțiunea în bani gata parte Domnii de pământ (față de ce în cazuri obveniente se recere o decisiune mai detaliată) parte din fondul învățământului.

Din care cauză Inclitul Comitat — conform acestor premise, — luând în conziderațiune numărul și cantitatea comunităților, salarul învățătorilor în 3 clase, adecă 100; 80; și 60 florini va aveà să-l propună și în privința aceasta neamănat să refereze, și apoi învederat va aveà a statori, că ce fel de sarcină s'ar puteà echitabil impune în genere iurisdicțiunei locale, luându-se în proporțiune comuna.

Aceste proiecte se referesc numai la acele comunități, cari numără cel puțin 200 de case, și din cauza depărtării nu se pot adfilià la alte comunități.

Într'aceea, pentru deosebită orientare, este de observat, cumcă această ordinațiune să referă numai la acele locuri, unde până acum contracte nu s'au încheiat, s'au, pentru sărăcia învederată a comunităților, ezeutarea contractelor atât a celor ce s'ar încheià cât și a celor ce de fapt sunt încheiate nici decum nu se poate sperà; și nici decum nu se refereste la acele comunități, în care starea materială în destul asigurează încheierea contractelor, ce s'ar face de nou.

Mai departe, deoare-ce se poate presupune, că la Români și la alte comunități neunite au preezistat dejă cantori, dintre aceștia pentru creșterea tinerimei de învățători numai cei mai capabili sunt a-se alege și a se pregăti; pentru viitor însă numai aceia sunt a se luà în conziderațiune, cari sunt bine deprinși în metodu școlastic.

Pentru promovarea în scopul final și ezeutarea punctuală a acestei ordinațiuni, preagrățios a binevoit Maestatea Sa a dispune următoarele:

1. Ca pentru tinerimea română cărțile școlastice și alte recvizite de acest fel, pe câți-va ani să se împartă gratuit.

2. De învățători numai aceia să se primească, cari vor fi ezaminați după normativul prescris și vor ști limba germână.

3. Trei tineri, cari cu testimonii pot adeveri, că ei în cutare școală capitală-națională obiectele prescrise precum și limba germână le-au învățat bine, precum și despre cunoașterea limbei naționale înaintea inspectorului școalelor neunite au dat dovadă trebuincioasă; asemenea și acei trei învățători cari în decursul alor doi ani, în instruirea copiilor au escelat mai bine, vor primi remunerațiune anuală.

4. Pentru delăturarea abuzului de succesiune ereditară în oficiile școlare, să fie oprit, ca cineva în locul său natal să se promoveze de învățător.

5. Toți copiii de ambele sexe deobligați la școală în fiecare an sunt a se conscrie, și părinții sunt de nou a se constrânge, ca pe copiii lor să-i trimită la școală, mai ales în timp de iarnă. Părinții cari în privința aceasta s'ar afla neglijenți, și după admoniția primită, să se pedepsească și trupește cu pedeapsă acomodată.

6. Datina, stricătoare de moravuri, cum este, păzirea vitelor prin copii, să fie oprită și în fiecare comună să se aleagă păstor de vite.

7. Cu ocaziunea binecuvântării căsătoriilor, preoții pe acei tineri, cari sârguincioși au frecventat școala, să-i laude în public, spre îndemnul celorlalți. Trecând câți-va ani dela introducerea acestei instituțiuni școlare, nime să nu să admită la oficiul de jude sau de jurat comunal fără testimoniu școlastic.

8. Preoții mai bătrâni ai satelor și mai vârtos protopopii să viziteze mai adeseori școalele și să îndrume tinerimea în tot modul spre învățatură. În meritul acesta, cei distinși să fie lăudați în public și după împrejurări și remunerați.

Deci conform acestor normative aceasta instituțiune nu numai la poporul român, ci în toată țara,

e de a se introduce și efectiv a se solicita unde aceasta s'ar putea aplica față de comunități.

Dat, etc.“

De odată cu aceasta rezoluțiune s'a dat ordin și referitor la frecvența școlară în care se zice: „că părinții să se constrângă ca copiii de ambele sexe, cari au ajuns anul al 7-lea, să se trimită la școală mai ales în timp de vară, iar cei eșiți din școală, să fie deobligați în dumineci și sărbători a cerceta cursul de repetiție, . . . făcând despre aceasta responsabili pe părinții lor“. ¹⁾)

*

Înființarea de școli în toate comunele după cum eră dorința împăratului și a locotenenței, mergea foarte greu, pentru că cei mai mulți domni de pământ nu voiau să contribuie cu nimic la înființarea și susținerea școlilor.

Înființarea școlilor naționale a fost mai ușor de realizat în Bănat, unde cele mai multe comune române erau pe domeniile statului, iar țărani, iobagii statului, și cu atât mai ușor de realizat în granița militară. Aici statul făcea toate înlesnirile și dă tot ajutorul comunelor ca să-și ridice și susțină școli.

Nu așa a stat însă lucrul în Bihor, unde comunele române se aflau toate pe domeniile nobililor conți și baroni și mai ales pe domeniile episcopului romano și greco-catolic, cari numai cu greu se puteau îndupleca a înființa și susține școli, mai ales că poporul pentru care trebuiau înființate aceste școli, nu aparțineau religiei și respective națiunii lor.

În anul 1788 Consiliul Locotenenței văzând că cauza școlilor naționale nu produce rezultatul dorit de Maiestatea Sa, cu datul de 3 aprilie 1788 Nr. 13970/1084, de nou provoacă comitatul ca să ni-

¹⁾ Adnexa II.

zuiască a înființa școale în toate comunele ortodoxe, arătându-i că intențiunea Maestății Sale este „*promovarea culturii și introducerea artei literare între neuniții de ritul grecesc și mai ales între Români*“.

Și de data aceasta posesorii de pământ se îndrumă a ajuta comunele la ridicarea școalelor și a asigura mijloacele de trai pentru învățători.

Comitatul la 15 mai 1788 comunicând acest ordin pretorilor din Oradea-mare, Eriu (Érmellék) Salonta și Beiuș ¹⁾ le pune în datorință „ca aceasta dispoziție maestatică să și-o facă de a lor proprie, și să se folosească de toate mijloacele permise pentru introducerea școalelor naționale la poporul sus amintit.“²⁾

În urma acestor rezoluțiuni comitatul, în conțelegere cu inspectorul școlar Iacob Werner, a și făcut tot posibilul, ca în comunele române ortodoxe să se ridice școale conform dorinței împăratului.

După cum se vede din conspectul ³⁾ înaintat de inspectorul Werner comitatului, s'a decis înființarea a 74 școale române neunite și anume: 30 în cercul Orăzii mari, 14 în cercul Beiuș și 30 în cercul Salonta, spre care scop cu unele comune și domenii, s'au și încheiat contractele de lipsă.

Deși unele comunități și domenii n'au voit se subscrie contractele referitoare la înființarea și susținerea școalelor după cum se vede și din observările făcute de inspectorul Werner, în conspectul prezentat comitatului, — acesta la 22 august 1788 comunicând pretorilor din Oradea-mare, Beiuș și Salonta conspectul comunelor unde au să se ridice școale le arată că :.... „după-ce M. Sale nimic nu îi zace la inimă mai mult decât ca în fiecare comună și mai vârtos în cele românești să se în-

¹⁾ În timpul acesta (1788) pretori au fost: la Oradea-mare: Francisc Szegedi; în cercul Eriu: Gheorghe Csanádi; în cercul Salonta: Ladislau Balogh; în cercul Beiuș: Mihail Papp-Szilágyi.

²⁾ Arch. ctt. Bihor nr. 64 fasc. XII-1788.

³⁾ Adnexa III.

ființeze școale naționale, conform poruncei Escelsului Comisar regesc. Domnii pretori înțelegându-se mai întâi cu inspectorul școalelor naționale, că în ce mod și când s'ar apucă de lucru, pe domnii de pământ să-i înduplece la subscrierea contractelor, pe comunități să le constrângă la ridicarea școalelor, iară pe învățători îi va susține în stațiunile lor".¹⁾

Unii dintre pretori urmând poruncilor mai înalte, ș'au pus toată sîrguința pentru realizarea dorinței Majestaticice de a-se înființa școale în toate comunele române ortodoxe. Așa vedem că pretorilor din Salonta și Vascău precum și notariului din Bicaci, pentru zelul și interesul manifestat față de cauza școalelor, locotenența domnească prin decretul de sub Nr. 34375/3581, le aduce laudă publică.²⁾

Pe lângă tot zelul pretorilor și a inspectorilor regești și naționali, la un rezultat definitiv totuși nu se putea ajunge și aceasta din cauză, că nici domeniile episcopale nici domnii de pământ nu voiau să contribuie cu nimic la susținerea școalelor, iar poporul apăsător și îngreunat cu toate sarcinile publice, prin înființarea și susținerea școalelor, văzându-și impusă o nouă sarcină, căută cu orice preț să scape de ea, alungând chiar și pe învățători din comună.

Unele școale s'au sistat și din lipsa de școlari, căci poporul în neștiința lui, nu voia să-și trimită copiii la școală, ci mai bucuroși îi trimitea cu vitele.

În urma acestor stări triste, multe din școalele înființate înainte cu abia 3—4 ani, au încetat de a mai exista.

Imprejurarea aceasta a dat anză M. Sale de a demandă reînființarea școalelor române ortodoxe și aducerea lor în ordine spre a funcționa regulat, iar locotenența domnească, prin ordinul Nr. 3095 aducând aceasta la cunoștința comitatului îl îndrumă să facă raport amănunțit despre starea școalelor române

¹⁾ Adnexa IV. a), b).

²⁾ Arch. ct. Bihor, 127 fasc. VII—1789.

ortodoxe, iar pe domnii de pământ, cari nu voesc a iscăli contractele și a contribui la înființarea și susținerea școalelor, să-i arate — prin locotenență — M. Sale.

Tot locotenența domnească în urma unui raport al inspectorului școlar, prin ordinul Nr. 381 din 1792 aduce la cunoștință comitatului, că comunele nu plătesc pe învățători de voie bună, iar când aceștia-și pretind plata, sunt scoși din comună în mod rușinos, fără ca administrația să le stea într'ajutor. În multe locuri nici nu sunt învățători, iar cei cari și sunt, în urma nepăsării administrațiunei, nu produc nici un rezultat.

Tot odată arată, că contractele referitoare la înființarea și susținerea școalelor, domnii de pământ nici până acum nu le-au iscălit, ba *până și episcopul latin din Oradea-mare a revocat ajutorul de 20 fl. și 6 stângini lemne dat școalei din V. Velența*, și deși în cauza aceasta s'a făcut arătare la comitat, acesta n'a purces cu rigoare pentru îndreptarea și sanarea acestui rău.

Tot în anul 1792 prin ord. Nr. 382 locotenența domnească, arată, că plata învățătorilor este atât de mizeră, încât aceștia nu pot trăi onest. iar școalele sunt în starea cea mai mizeră, învinuindu-se și acum domnii de pământ, cari deși văd și cunosc starea deplorabilă a comunelor și a poporului, nu voiesc a contribui cu nimic la susținerea școalelor.¹⁾

În urma acestor porunci și imputări mai înalte, comitatul într'un raport mai lung arată locotenenței domnești că: „*cauza că poporul român nu îmbrățișează școala, se poate atribui numai lipsei de învățători destoinici și capabili*“.

Totodată raportează că, domnii de pământ ca să scape de sarcina școalelor, s'au asociat câte 3—4 la olaltă și au edificat câte un local de școală, și acela necorăspunzător, care fiind apoi departe de

¹⁾ Adnexa V. a), b), c).

comune, copii de 8—9—10 ani, în timp de iarnă, — din cauza frigului și a drumurilor rele, — nu îl pot cercetă. Învățătorii fără nici o pregătire, nu posed nici o limbă afară de cea română. Tot aici se arată, că vice-comitele vizitând școala din Beliu, a aflat în ea doi copii, cari afară de „Tatăl nostru“ nu știau alta nimic.

În urmă comitatul face locotenenței propunerile următoare:

1. Pe instrucțiunea învățătorilor să se pună mai mare pond.

2. Școalele să se reformeze și se nu se mai înmulțească, căci numărul lor e destul de mare, încât se simte lipsa unui inspector.

3. Neavând neuniții școale unde să-și crească învățători desteri, ca celelalte confesiuni, ar trebui, ca și învățătorii lor să se crească la alte nații, unde se învețe lucruri și moravuri bune, cari apoi să le ducă în popor.

4. În comune mai mici să fie aplicați de învățători și preoții.

5. Precum Ungurii pentru comerț învață limba germană, așa și Românii să învețe limba maghiară, deci în școalele lor să se propună limba maghiară.

6. Până când Românii vor vorbi numai românește, nu se poate spera nici o îndreptare, așa e de lipsă să învețe și ungurește, ca și înaintea legii să-și poată predă năcazurile singuri, — din ce ar putea mai ușor vedea folosul școlii.¹⁾

*

Abia în anul 1793 congregațiunea com. Bihor ocupându-se cu chestiunea școalelor române greco-orientale — și în urma unei hotărâri aduse în privința aceasta încă la a. 1791 — la propunerea lui Gheorghe Tokody, director suprem de școale, decide

¹⁾ Adnexa VI.

înființarea și respective reînființarea școalelor pe seama Românilor de legea greco-orientală.

Din proiectele înaintate de pretorii din Oradea-mare, Salonta, Eriu (Érmellék) și Beiuș se vede, că s'a propus ridicarea unei școale pentru mai multe comune, staverindu-se deodată și salariul învățătorilor care aveã să-l solvească, parte domnii de pământ, parte comunele.

Astfel s'a propus a se înființa în cercul Oradea-mare 19 școale pentru 74 comune; ¹⁾ în cercul Eriu 12 școale pentru 32 comune; în cercul Salonta 30 școale pentru 62 comune, iar în cercul Beiuș încă 3 școale pentru 13 comune.

Din școalele propuse și proiectate, cele mai multe s'au și înființat și *susținut cu multe jertfe aduse numai din partea poporului, căci domnii de pământ deși au promis un mic și de tot neînsemnat ajutor la susținerea școalelor, — nu l'au dat nici pe acesta.*

Lipsa de învățători harnici, cari să facă școala plăcută poporului, încă se simția foarte mult, iar în lipsa acestora școalele nu se puteau susține.

Din raportul directorului suprem de școale Todoky, se vede, că în comunele unde erau învățători harnici, școalele nu numai că se susțineau de comune în stare bună, ci și copiii umblau regulat la școală.

Tot în acest raport se arată că în cercurile Beiuș și Salonta numărul copiilor deobligați la școală este de 3810, înțelegându-se aici nu numai copiii din comunele unde sunt școale, ci și cei din comunele adfiliate.

Asemenea raportează că în 21 de școale, provăzute cu învățători cvalificați, din 657 școlari deobligați, 460 frecventează școala regulat. ²⁾

¹⁾ Adnexa VII. a), b), c), d).

²⁾ Ceișoara, din 86 au cercetat școala 18.
 Sâmbățșag „ 10 „ „ „ 7.
 Papmezău „ 18 „ „ „ 16.
 Căbești „ 34 „ „ „ 21,

In fine propune :

1. Ca în comunele unde sunt școale și învățători, sătenii să fie constrânși a-și trimite copiii la școală.

2. Ca să se poată înmulți numărul școalelor, cari după putință să se ridice în fiecare comună, comitatul e rugat a renoi ordinul dat în cauza aceasta la a. 1792, iar pretorii să fie recercați, ca în conțelegere cu inspectorul Werner, să arate comunele unde s'ar mai putea ridica școale. ¹⁾

*

Dorința exprimată în atâtea rânduri atât de Majestatea Sa, cât și de locotenența domnească, de a se înființa școale în toate comunele române locuite de greco-orientali, deși nu s'a putut îndeplini întocmai, totuși s'a ajuns la acel rezultat, că la finea veacului al XVIII în comitatul Bihor se aflau organizate peste 70 școale române, tot atâtea mici foculare de cultură, menite a ridica și pe poporul român din starea mizeră intelectuală în care se află, și a-l pregăti pentru un viitor mai fericit.

Curățele	din	23	au cercetat	școala	15.
Beiuș	„	26	„	„	17.
Buntieșdi	„	42	„	„	26.
Rieni	„	52	„	„	41.
Vaşcău	„	31	„	„	23.
Fânața	„	38	„	„	29.
Uileac	„	17	„	„	13.
Beliu	„	29	„	„	18.
Toplița-Garand	„	42	„	„	33.
Mărăuș	„	37	„	„	25.
Hășmaș	„	37	„	„	29.
Craiova	„	31	„	„	22.
Groș	„	29	„	„	18.
Ucuriș	„	51	„	„	37.
Oláhmorog	„	26	„	„	19.
Mădăras	„	31	„	„	24.
Cefa	„	27	„	„	19.

¹⁾ Vezi Arch. ctt. Bihor, 42 fasc. VI. 1796, raportul Nr. 51—1796.

2. Școalele române bihorene în secolul al XIX. până la introducerea constituțiunei bisericești-școlare.

Secolul al XIX. numit și secolul luminilor, se pare a fi mai favoritor pentru școala română și prin aceasta și culturai poporului român.

Pe la începutul acestui veac în fruntea școalelor române ortodoxe din Bihor este pus ca inspector districtual nobilul român Ioan Püspöki, bărbat cu tragere de inimă cătră poporul român și totodată devotat cu trup și suflet cauzei școalelor.

La îndemnul lui Ioan Püspöki se începe o nouă mișcare pentru înființarea și reorganizarea școalelor pentru românii greco-orientali din Bihor.

Deschiderea preparandiei române la Arad în a. 1812 încă a contribuit acum mult la susținerea școalelor bihorene, mai ales, că învățătorii pregătiți la Arad, — de și într'un număr de tot neînsemnat — reîntorcându-se în comunele lor ca învățători și făcând cu școlarii progrese, poporul din astfel de comune se îndulcește tot mai mult de școală, nizuindu-se a le susținea cu orice preț.

Locotenența Domnească condusă de cele mai nobile intențiuni față de cultivarea poporului român, prin conzilierul Uroș Nestorovici, tot mereu insistă la comitat, ca acesta să nizuiască a înființa și susținea școale pe seama românilor ortodocși în toate comunele.

Cât de mult a ținut Locotenența Domnească la realizarea acestui ideal se vede mai clar din intimatul de sub Nr. 4827 din 1813 adresat comitatului Bihor în cauza înființării și a reorganizării școalelor române ortodoxe, care act pentru însemnătatea sa istorică, îl dau aici în traducere după originalul latin, precum urmează : ¹⁾

¹⁾ Originalul adnexa VIII.

*„Illustrissimi, Reverendissimi, Spectabili și Magnifici!
Preailustri și Generoși Domni de Noi Preaonorați!*

4827.— Cu planul ce s'a așternut pe calea sa la Preaînaltul Loc față de organizarea școalelor naționale neunite în Districte, prin care precât e posibil curând să se mijlocească ca Illirilor și Românilor să li-se deo ocaziune de a-și crește copiii săi cuviincios, însă totodată ca obiect nu de puțină însemnătate să se iă în considerațiune starea fondului și preezistența învățătorilor capabili, Maestatea Sa Sacratissimă prin grațioasele rezoluțiuni regești din 29 August anul trecut Nr. 9474 și 22 Ianuare a. c. Nr. 795, s'a îndurat prea grațios a satori și îndurat a demanda :

1. Ca în acele locuri, unde se află copii destui pentru școală, și unde și însași comunitatea este în stare a zidi școală și a-o provedea cu toate cele de lipsă, sau aceste se pot procura din fondul școalei, — acolo de loc să se înființeze întru cât acele acum se pot provedea cu învățători apți.

2. Zidirea și conzervarea edificiului școlar cade în sarcina comunității locale ; Domnii de pământ să se înduplece, ca materialul să-l deo gratuit sau cu preț moderat, însă cu aceea observare, că acei domni de pământ, cari edificiile școlare le-au căpătat ca bunurile proprietariului, acele însă le-a convertit în folosul lor, conform rânduelilor preesistente, să se deoblige, ca acele să le restituie în stare bună, sau în locul acelora să zidească altele nouă.

3. Unde trebuie a zidi școală, Dominiul de pământ să se provoace, ca pentru școală să deo loc destul de spațios, dacă e posibil aproape de biserică, și acela pe vecie să-l cedeze comunității.

4. Planul zidirei edificiului școlar pentru aprobare să se comunice cu Dominiul de pământ și cu directorul districtual al școalelor.

5. Zidirea școlii, dacă împrejurările vor permite, să se ridice din material solid, unde să fie o chilie largă pentru școală, altă chilie de dormitor, apoi cămară,ulină, grănar, celar pentru trebuințele învățătorului.

6. Conzervarea zidului școlar, precum și aparatele interne și încălzitul să fie în sarcina comunității; unde însă a fost deja școală, dar s'a ruinat, sau unde de fel până acum n'a existat, însă pentru motivele împrejurărilor, în înțelesul punctelor, o atare ar trebui să se zidească, aceea în răstimp de un an să se înființeze și să se provadă cu învățător.

7. Comunitățile pentru îndeplinirea acestor ordinațiuni afară de stăruința directorului școlar, să se îndemne și ocazional să se silească și prin juzi, și prin diregătorii concernenți, iară cele neascultătoare și îndărătnice prin judecătoria lor, după împrejurări și cu mijloace silnice, să se forțeze și să se pedepsească și pentru exemplul altora.

8. Dacă comunitatea din cauza sărăciei, n'ar fi în stare a zidi edificiul școlar și a susține pre învățător, atunci Domnimea trebuie îndemnată ca să-l zidească pe spesele sale; conzervarea școlii însă cade pentru totdeauna în sarcina comunității, și va fi deobligată a solvi și competența învățătorului, ce i-se va determina în bucate; salariul însă pe un timp nedeterminat să se solvească de loc din fondul comun școlar, întrucât la timpul său se va fi adunat destul.

9. Cetățile regești precum și erariale, și orașele privilegiate cu ocaziunea zidirii edificiilor școlare să fie cu luare aminte la aceea, ca acolo să se ridice edificii mai largi, și cari cu timpul să se poată întrebuința și pentru mai multe clase.

10. Directorilor districtuali și locali, în caz dacă în afaceri școlare ar recurge pentru asistență, aceasta

din partea judecătorei competente fără amânare să li-se pună la dispozițiune.

11. Învățătorii să fie aleși și instituiți prin Directorii districtuali ai școalelor în conțelegere și cu consensul comunităților, și prin comunitate, fără știrea și consensul Directorului, din oficiu nu se pot amovă.

12. Catechizarea să o facă *gratuit* parochul local neunit, dacă are cvalificațiune spre aceea, la dintră aceea să o continue învățătorul cvalificat.

13. Învățătorii după prelegeri pot, ce e drept, să țină corepetițiuni cu pruncii, însă părinților de acest rit, cari locuiesc în cetăți și în orașe, să le fie ertat a ține acasă și un alt individ — dacă vor găsi — cvalificat, pentru ca după școală să corepeteze cu pruncii; întru aceea directorii districtuali ai școalelor cu ocaziunea vizitațiunei, precum și directorii locali să *investigheze*, că părinții ce fel de indivizi țin la prunci lor de corepetitori și inștrictori, și pe cei inmorali, periculoși și neînvățați, sau cari nu instruiază pe copii conform sistemului prescriș, ca pe necapaci să se nizuiască, — dacă va fi de lipsă și cu asistența juzilor locali, — a-i îndepărtă dela corepetarea și instruirea pruncilor; și din aceasta cauză pe atari indivizi necvalificați pentru corepetare și instruire să-i însinue respectivei judecătorei, și Directorii atât districtuali cât și locali, depărtarea acelora să-o urgeze.

14. Dacă comunitatea ar dori, ca învățătorul lor să fie promovat la ordul Diaconatului și Episcopul concernent ar refuză împlinirea cererei lor, acel Episcop, cauzele, pentru care a denegat ordinarea, fără ulterioară discuțiune să-le subștearnă acestui Consiliu Locutenențial Regesc.

15. Învățătorii, cari posed sau pământuri sau alte averi supuse dării, dela contribuțiunea datorită pentru aceste bunuri nici decât nu sunt scutiți.

16. Deși supraveghierea și conducerea școalelor Illirico-Românești aparține Directorilor și Dicasteriilor guvernătoare, și prin urmare clerul de regulă la acele nu trebuie să aibă nici o influință, cu toate aceste față de instrucțiunea religioasă să se facă excepțiune astfel, că față de aceasta, — afară de directorii Districtuali, — Episcopii și Protopopii să se îngrijască și să supravegheze curățenia și temeinicia învățaturii religioase. — Inspectorul școalelor poate să propună de Directori locali și astfel de preoți neuniți, cari afară de încrederea comunităților lor, sunt înzestrați și cu toate celelalte calități recerute, și despre cari să poate spera, că afacerea școlară cu succes o vor promova; întru aceea atât preoților cât și oficialilor dominali este strict oprit, ca să tracteze rău cu învățătorii — sau să-i bată, — și dacă vor fi acuzați de oare-ce greșală, aceea să-o însinue directorului local, și ocazional celui districtual cu scop de a câștiga remediu.

17. Când pentru diversitatea puterilor, de cari dispun comunitățile, și pentru nesiguritatea, ce subversează față de cvantitatea viitoare a fondului școlar cu privire la dotațiunea învățătorilor, acum nimic nu s'ar putea statorî, întru cât acești învățători în locurile unde ar trebui să se ridice școală, prin directori districtuali în conțelegere cu jurisdicțiunea politică să se facă contracte cu comunitățile, respective conform datinei până acum prescrise și după formularele tipărite de altcum și înainte de aceasta uzuate, în vârtutea cărora învățătorul să fie asigurat de o subsistență onestă; iar dacă comunitatea n'ar fi în stare de a prevedea pre învățător cu subsistență îndestulitoare, să se rețină dela introducerea școalei — deoare-ce nici un învățător nu poate fi lipsit de mijloacele necesare traiului — pân'atunci, până-ce sau comunitatea își va câștiga puteri mai bune, sau că aceea ce încă mai lipsește, va fi acoperit sau din

fundul general al școalelor, sau din dăruirea fundatorilor singuratici; aceste contracte școlari să vor face și se vor subscrie de o parte de Directorul sau inspectorul școlar, și de altă parte prin comunitate sau de Dominiul de pământ și se vor coramisa din partea comitatului; deoare-ce aceste se fac numai între directorii sau Inspectorii școlari și comunitatea locală sau și între Dominiul de pământ unde acesta concurge la dotarea școalelor, și fiind-că învățătorii să pot schimba, dar contractele și cu schimbarea învățătorilor trebuie să rămână și mai departe în puterea lor, ei să nu se îndatorească, ca părți contraente a influință în contract și a-l subscrie, asemenea nici parochul local, care la contract are să figureze numai ca coramisator și nu ca girante; iară aceea că, pe cât timp să aibă valoare aceste contracte, acela să se prefigă după împrejurări și după modalitatea, care ar fi mai potrivită sigurității cu prizire la subsistența învățătorului, aceste contracte natural să se formuleze după priceperea comunității și în limba lor natală, dar cu toate aceste deși indivizii esmiși din partea comitatului sau a Domnimei de pământ ar pricepe limba română sau Illirică, acele totuși deodată să se espună și în altă limbă, cum ar fi: latinește, ungurește sau germânește, în traducere alăturată, ca astfel la locurile înalte să se poată aprobă; și în urmă aceste contracte sunt de a se face în patru exemplare, dintre care unul rămâne la comună, altul să dă la dominiul terestral, al treilea se va păstra la Direcțiunea studiilor și al patrulea se va subministra la comitat, și până atunci și de atâtea ori trebuie cetite și esplicate, până ce comunitățile acele deplin le vor pricepe și cunoaște.

18. Comunitățile, cari contractele legate nu le vor observă sau refuză de ale observă, prin respectiva jurisdicțiune serios să se constrângă la observarea aceloră.

19. Școale cu mai multe clase numai în acele locuri să se introducă, unde comunitățile fără îngreunarea lor pot susține mai mulți învățători, și unde însăși comunitățile au dorit introducerea a mai multor clase.

20. Nici unui tânăr neunit să nu se dea concediu a merge ca să frecventeze Academii sau școale în străinătate.

21. Părinți neuniți numai în acele locuri sunt datori a-și trimite pruncii lor la școalele neunite unde școalele să află în loc, fără ca să pretindă, ca toți pruncii fără deosebire să termine cursul întreg al școalelor naționale, dar dacă neuniții ar voi să treacă la școalele aparținătoare la altă religie, singur numai atunci trebuie să absoalve școalele naționale ale ritului lor, dacă acele se află în loc, și dacă nu acele clase și acele obiecte s'ar predă în acele școale, la cari ar voi să treacă, ci numai la cele mai superioare; cunoașterea cărora prin urmare ar trebui să se câștige anterior din școalele naționale; deci părinților să nu se impună a trimite pruncii lor la școale din alte locuri, ci numai la acele, cari să află în loc, că precum dela cei săraci a oricărei religii numai atâta să pretinde ca pe pruncii lor pentru doctrina religiei și a moravurilor să-i instrueze parochul lor așa și dela neuniți numai atâta să se pretindă ca pe pruncii lor pentru învățarea religiei și a moravurilor să îi poarte la paroch, și pre aceștia deși nu au frecventat școalele, dacă știu învățăturile religiei să-i admită la închearea cununiei și să-i cunune.

22. Directorii Gimnaziilor de alte religii, cum ar fi: a Catolicilor și a confesiunii reformate, pe tinerii neuniți numai atunci să-i primească la școalele lor, dacă conform punctului precedente vor produce atestate, că au absolvat școalele naționale.

23. Directorii școalelor catolice, deși au datorință a purtă grijă și de tinării altei religii, cari frecventează acele școale, însă aceea, ca ei să grijească de atari tinări în ce privește exercițiul lor religios, precum aceea nu sunt datori a face față de tinării aparținători confesiunii reformate, astfel aceea nu să poate impune lor nici față de cei neuniți, pentru aceea grija aceasta să se concreadă prin părinți sau parochului de ritalor, sau alt cuiva.

Care grațioasă rezoluțiune regească prin aceasta se notifică Domniilor Voastre pentru necesara orientare și pentru trebuincioasa publicare ce e de a se face în gremiul vostru.

Dealtmintrelea după-ce va fi gata relațiunea, — ce de prezinte e în curgere — despre rațiunile colectelor pentru întemearea fondului școlar pentru neuniți și despre introdusul curs al III lea la școalele preparandiale în restimp de o lună conform grațiosului mandat Regesc din 23 Nr. 3978, Preatitulațiilor Domniilor Voastre prin aceste aspru să demandă ca despre lucrul concrezut, însă până acum amânat, tot asemenea în restimp de o lună, computând dela ziua primirei, sub cea mai grea sarcină a rezponsabilității nezmintit să prestați relațiune acestui konziliu Locutenențial Regesc, ce de aici e de a să subșterne Maestății Sale Sacratissime.

Dat din Konziliul regesc Locutenențial Unguresc ținut în Buda la 13 Aug. 1813. etc.

În urma acestui plan, congregațiunea comitatului Bihor a și emis o comisiune cu scopul de a pregăti un plan acomodat împrejurărilor, și a arată deodată și mijloacele prin care s'ar putea promovă cultura și la poporul român.

Comisiunea aceasta după trăgănări de aproape trei ani, abia la anul 1816 ș-a prezentat raportul congregației.

Adunarea congregațională din a. 1816 în patru ședințe se ocupă numai cu starea culturală, morală și materială a poporului român.

Din protocolul ședinței prime ¹⁾ ținută la 4 April 1816 se vede că, comitatul luând în conziderare sărăcia comunelor române, n'a putut face nimic pentru înființarea și organizarea școalelor. Deodată însă re-
cearcă pretorii ca să arate în cel mai scurt timp comunele unde s'ar putea ridica școale și cari comune se pot adfilia la aceasta școală?

Mai departe hotărește:

1. Domnii de pământ se îndatoresc a ajuta comunele la ridicarea școalelor cu bani și materialul de lipsă.

2. Locul pentru școală are să-l dea domnul de pământ — ori comuna.

3. Planurile și preliminarele pentru edificare, au să se supună pentru aprobare congregației.

4. Edificarea școalelor din lemn este oprită sub pedeapsă.

5. Pe învățători îi numește domnul de pământ în conțelegere cu pretorele, dintre 3 candidați propuși de inspectorul districtual de școale. Invățătorul fără știrea domnului de pământ nu poate părăsi comuna.

În ședința III-a dela 19 April 1816 congregațiunea pe baza rapoartelor primite dela pretori, decide înființarea de școale cercuale pe care le împart în trei clase.

Astfel de școale cercuale s'au înființat:

1. În cercul *Oradea-mare* în 29 de comune și anume: Oradea-mare, V. Velența ²⁾, F. Oșorheiu, Rontău, Sergeș, Alparea, Tășad, Săcădat, Așchilău, Țețche, M. Tileagd, Dubriceni, Ortiteag, Bănlaca, Luncșoara, Topa, Beznia, Fechetău, Tinod, Lugașul inferior, Piclău, Păulești, Burzuc, Sârbi, Ineu, Spinuș,

¹⁾ Arch. ctt. Bihor Nr. 14 fasc. VI.—1816.

²⁾ Școala din Oradea-mare și V. Velența a existat mai demult după cum obsearvă și raportul.

Ciuhoi, Parhida și Santău, la cari școale se adfiliară alte 61 de comune,¹⁾

2. In cercul *Eriu* (Érmelék) s'a designat a se ridică 13 școale în comunele: Ciutelec (Csehtelek), Voivozi, Tria, Derna de jos (Alsó Ternye), Csanálos, Satulbarbă, Chiraleu, Diosîg, Pișcolt, Fancica, Iteu-Cohani, Suiug și Chișlaz, lângă cari se mai adfiliară alte 13 comune.²⁾

Aici se mai obsearvă că în acest cerc până aici nu se află nici școale și nici învățatori.

3. In cercul *Sárrét* s'a designat a se ridică trei școale în comunele Jaca, Darvaș și Apateul-unguresc. Acestei din urmă i-se adfiliază și comuna Săcal.³⁾

4. In cercul *Beiuș* să înființează 12 școale în comunele: Beiuș, Curățele, Buntești, Șoim, Rieni, Vașcău, Fânață, Popmezău, Căbești, Sâmbățșag, Ceica și M. Lazuri lângă cari se mai adfiliară alte 130 comune.⁴⁾

5. In cercul *Salonta* se înființează 21 de școale în comunele: Beliu, Craiova, Ucuriș, Măraș, Cumănești. Groș, T. Cărand, Husasău, Tulca, Gurbedi, F. Tăut, Cociuba, Căpâlna, Chișirid, Micherechi, Tămașda, Cefa, Roit, Mădăras, Gepiu și Tărian lângă cari se mai adfiliară alte 54 comune.⁵⁾

Școalele aceste au fost clasificate în trei clase. In clasa primă au fost împărțite școalele din comunele: Alparea și Șergeș din cercul Orăzii-mari, Beliu, Ucuriș, Husasău, Tulca, Chișirid, Cefa, Roit, Mădăras și Gepiu din cercul Salonta; Beiuș, Buntești, Rieni, Vașcău, Popmezău, Ceica și Lazuri din cercul Beiuș.

¹⁾ Adnexa IX.

²⁾ Adnexa X.

³⁾ Adnexa XI.

⁴⁾ Adnexa XII.

⁵⁾ Adnexa XIII.

In clasa II-a comunelc :

Rontău, Tăşad, Săcădat, Teţche, M. Tileagd, Piclău din cercul Orăzii-mari, Craiova, Cumăneşti, Gurbedi, Cociuba, Căpâlna, Micherechiu din cercul Salonta : Curăţele. Fânaţa, Căbeşti şi Sâmbăţşag din cercul Beiuş.

In clasa III-a comunele ;

V. Velenţe, F. Oşorheiu, Aschilău, Dubriceni, Ortiteag, Luncşoara, Bănlaca, Topa, Beznia, Fecheteu, Tinod, Lugaşul-inferior, Păuleşti, Burzuc, Sârbi, Ineu, Spinuş, Ciuhoi şi Parhida din cercul Orăzii-mari ; Jaca, Darvaş şi Apateul-ung. în cercul Sárret ; Mărauş, Groş, T. Cărand, F. Tăut şi Tărian din cercul Salonta ; Şoimi din cercul Beiuş ; Ciutelec, Voivozi, Tria, Derna-de-joş, Cialaloş, Satulbarbă, Chiraleu, Diosîg şi Pişcolt din cercul Eriului.

De sub clasă s'au decretat şcoalele din Făncica, Iteu-Cohani, Suiug şi Chişlaz.

Cu această ocaziune congregaţiunea constată, că pe baza acestor proiecte, pe teritoriul comitatului României ortodoxi ar avea 78 şcoale.

Salarele învăţătorilor asemenea se împart în trei clase. Învăţătorilor din comunele împărţite în clasa primă li se asigură salar de 30 cubule grâu, 16 cubule cucuruz, 300 porţii fân, drept de păşunat pentru două vaci şi 80 Rft.

Acelor din clasa II-a, naturalele ca şi ale celor din clasa primă, în bani 60 Rft ; — iar celor din clasa III-a naturalele tot ca şi celor din clasa primă, în bani numai 50 Rft.

Afară de aceste, fiecare învăţător primeşte 12 stângini de lemne din care trebuiă încălzită şi sala de învăţământ. Schimbarea naturalelor în bani nu e permisă.

Adunarea congregaţională din 10 April 1816 se mai ocupă şi cu obiectele de învăţământ ce sunt a se propune în şcoalele românilor ortodoxi.

Astfel decide și însărcinează pe învățători să propună *cetirea și scrierea română*, iubirea de patrie, rege și de mai marii țării, apoi *economia câmpului, dedarea copiilor la curățenie încă de mici, iar prin ocupațiuni potrivite să-i desvețe de lenevire*, limba maghiară, pentru-ce se pretinde ca învățătorii încă să știe vorbi ungurește.

Mai departe hotărăște, ca Majestatea Sa Regele să fie rugat a demandă, că în preparandia română dela Arad viitorilor învățători să li se propună și *economia câmpului*, ca astfel să poată mai cu succes propune acest obiect în școală și aceasta cu atât mai vârtos, cu cât o parte a poporului român din Bihor deși locuște pe cel mai bun pământ, dar neștiindu-l cultivă cum se cade, nu produce nici atât, cât să-i fie de-ajuns pentru susținerea familiei, necum să aducă și ceva prisos.

Asemenea să demânde Majestatea Sa, ca în preparandie candidaților de învățători să li-se propună și limba maghiară.

*

În ședința a patra ținută la 22 April 1816, congregațiunea se ocupă cu afacerile de traiu și cu viața morală a poporului român.

Căutându-se motivele din care provine lenea și trândăvia, așa zicând înrădăcinate în poporul român, află, că cauza acestor rele sunt multele sărbători legale și nelegale în care zile neavând nici o ocupațiune, petrece la crâșmă împreună cu familia, dându-se la beutură, certe și bătai. Mai departe se constată, că poporul din părțile muntoase nu lucră de fel pământul, ci acesta îl plantează cu pomi și mai ales cu pruni, cari nu cer ceva îngrijire deosebită.

Totodată se constată că poporul român n'are dela cine vedeă și învață lucruri și moravuri bune, deoarece preoții români, fără nici o învățătură, nu

să deosebesc cu nimic de poporul de rând, pe care înșiși îl îndeamnă la tot felul de superstiții; copiii în lipsa de școale și de învățători destoinici, cresc ca sălbatici pe strade, auzind și învățând dela părinții lor numai cuvinte și lucruri demoralizatoare.

Pentru îndreptarea acestor rele, congregațiunea hotărăște :

1. Preoți și cantori să se aplice numai astfel de oameni, cari vor dovedi purtare morală bună și se vor dovedi ca sprijinitori ai cauzei școlilor.

2. Pentru-ca edificiile școlare să se poată susține în stare bună, de învățători să se aplice numai absolvenți de preparandie și numai în caz de necesitate și cantori; să fie bine dotați, iar leafa să li-se solvească regulat.

3. Să se introducă și la români calendarul gregorian.

4. Să se reducă sărbătorile și zilele de post, spre care scop se publică sărbătorile legale, iar în celelalte poporul să fie constrâns a lucra.

5. În locul alfabetului cirilic introdus la români de slavi, se introduce alfabetul latin, prin care și metodul cetitului e mai ușor.

6. Să se constrângă poporul român la cultivarea unei anumite cantități de cartofi, hirișcă și alte cereale folositoare, iar acele familii, cari nu vor produce cantitatea prescrisă, să fie pedepsiți. Acelor familii, cari nu-și vor lucra cum se cade pământul lor propriu, să nu li-se conceadă a merge pe câmpie la seceriș.

7. *Deoarece Românii își vând rodul poamelor încă verzi jidanilor ori altor speculanți, vinderea poamelor necoapte se oprește sub pedeapsă, iar cumpărătorul cu pierderea banilor.*

8. Ori ce adunare comunală în zi de lucru este strict oprită, având juzii a țineă aceste adunări numai în Dumineci.

9. Să se introducă și la Români datina dela nemți, ca lucrul câmpului să-l înceapă și finească deodată întreaga comună.

10. Să se reguleze casele și în comunele române, având a se adună aceste la un loc, designându-se un loc anumit pentru pășune.

11. Sătenii se deobligă a-și căra paie de pe câmp acasă în curte.

12. Adunările ce se țin cu ocaziunea fierberii rachiului de prune precum și culegerea cucuruzului în stare crudă, se oprește sub pedeapsă.

Aceste sunt hotărârile congregației comitatului Bihor din a. 1816, prin care se face prima încercare mai serioasă din partea comitatului spre a îndrumă și poporul român spre o nouă viață culturală și morală, conform ideilor acestui veac.

Despre hotărârile aduse și despre pașii întreprinși pentru realizarea dorinței Majestatică de a vedea și poporul român în privința culturală și morală în rând cu celelalte popoare din monarhie, comitatul raportează Majestății Sale împăratului precum și Conziliului Locotenențial.

Din acest raport de o deosebită importanță pentru noi, dau în traducere numai acele părți, despre cari în hotărârile de mai sus nu se face amintire.

În punctul prim din acest raport, — după ce se arată necesitatea de a introduce și la Români instituțiunea școlastică sistematică și regulată, dar.... „după ce toată greutatea atât ce privește ridicarea școalelor cât și susținerea învățătorilor rămâne numai asupra contribuenților noștri“.... „suntem constrânși a ruga pe Excelsul Conziliu Regesc Locotenențial.... să binevoiască a exoperă dela M. Sa Sacratissimă, ca M. Sa din îngrijirea părintească ce o are față de poporul românesc... să binevoiască preagrățios a afla și modul prin ce înființarea acestor școale s'ar putea susține fără de a impune un

nou greumânt asupra acestor comunități sărace; iar întreținerea învățătorilor să se mijlocească din vre-un fond public.“

„2. Ce se ține de propagarea culturii la poporul român.... nime nu poate nega, că *cel dintâiu și mai intensiv lucru ar fi cultura mai intensivă a însuși clerului neunit*, căci fără de aceasta înființarea școalelor de tot puțină roadă ar aduce, — căci dacă parohii ale căror exemple și vorbe influențează mult asupra inimei poporului — nu se vor nizuși a extirpă prejudețele și superstițiile și a instrua pe poporeni în principii mai sănătoase moralului creștinesc.... drept aceea să mijlocească la M. Sa ca clerul neunit prin noua înființare a seminarelor și prin alegerea indivizilor harnici de statul preoțesc, prin o creștere sănătoasă.... la aceea stare să se aducă, ca ei nu numai ca bărbați morali și de cinste se treacă înaintea poporului, ci și cultura prin exemple și învățături să o poată propaga cu succes între credincioșii lor.“

În p. 3 și 4 să vorbește despre sărbători, ștergerea alfabetului cirilic, cultivarea cartofilor, oprirea vinderii și culegerea poamelor necoapte și încheie așa: „In urmă cu umilință avem de a observa că Românii parte pentru aplicarea spre viață trândavă, parte pentru sustragerea dela viața ostășească, ici colo se căsătoresc în etate de 16 ani, cari căsătorii au drept urmare, că nefiind dedați la lucru, petrec în trândăvie, și după ce au consumat cele primite dela părinți, împreună cu soția și copiii cei mulți, sunt siliți a vagabondă ca cerșitori...“¹⁾

In urma acestui raport atât M. Sa cât și Conziliul Regesc Locotenențial deși recunosc greutatea ce sunt de înlăturat pentru cultivarea poporului român, inzistă și pe mai departe, ca comitatul să ni-zuiască și după putință să înființeze școale în toate

¹⁾ Adnexa : IX.

comunele, iar pe părinți să-i constrângă a-și trimite copiii la școală.

Decisele congregației, referitoare la restrângerea numărului sărbătorilor să comunice și episcopului român unit Samuil Vulcan din Orada-mare, precum și Conzistoriului ortodox român din Arad, iar prin ordin special comitatul publică pe calea pretorilor în toate comunele conspectul sărbătorilor staverite prin înalțul ordin de sub Nr. 42862 Oct. 3 din a. 1786, oprind sub pedeapsă ori ce alte sărbători ori clăci.¹⁾

*

De un deosebit interes este și raportul vice-comitelui prezentat congregațiunii — reprodus mai jos în estras, — prin care acesta arată modul cum s'ar putea mai ușor și cu mai mult rezultat ajunge la cultivarea poporului român.

Intre alte propune ca :

„După ce în Oradea-mare se află un episcop unit învățat cu mai mulți canonici și având aceștia de mai mulți ani un seminar în care își cresc preoții și învățătorii, așa ar fi bine, ca și neuniții se îmbrățișeze unirea“, apoi continuă astfel :

„a) În toate comunele să se ridice școale, iar în școale pe lângă limba română să se propună și cea maghiară; de învățători să se aplice numai aceia cari vorbesc și scriu perfect ungurește. — Ca școlarii se poată mai ușor învăța atât românește cât și ungurește, în toate cărțile de școală să se introducă literele latine, pe cari Românii le-au mai folosit în vechime“.

„b) Copiii de școală să nu se mai trimită cu vitele la pășune, ci comunele se deobligă a-și țineă un păstor comun, iar copiii să se trimită la școală“.

„c) Pentru-ca cultura spirituală și morală a poporului român să se facă mai cu succes, e de lipsă

¹⁾ Adnexa : XV. a), b).

ca în Oradea-mare să se deschidă o astfel de școală în care celor ce voesc a se sfinții de preoți, să li-se propună Catechetica, Pastorală, Morala, Teologia fundamentală și Limba română“.

„d) Deoarece-ce poporul român se ocupă mai mult cu economia și cu creșterea vitelor, așa e lipsă ca prin învățături și exemple să fie înduplecat a îmbrățișa și meseriile, iar ca aceasta să se poată ajunge mai ușor, ar fi bine ca pe contribuenții români să se arunce o dare de tot moderată și nesimțitoare, cu scop de a crea un fond, din a cărui venite copiii de Români să fie crescuți la școlile normale din Oradea-mare, și învățați și la o meserie spre care ar arăta înclinare, iar după aceea trimiși în satul lor spre a lăși aceasta între conașionalii lor.“

c) Românii țin prea multe sărbători nelegale în cari, nici nu lucrează, dar nici nu se deprind cu cultivarea sufletului, ci petrec în trândăvie, certe și bătași“. BCU Cluj / Central University Library Cluj

„f) Deoarece-ce poporul român locuște în acest comitat pe astfel de locuri, unde dacă pământul ar fi lucrat cu diligență și îngrijire, ar aduce foarte mult folos și venit, drept aceea cartea de „Economia Câmpului“, să se traducă și în limba română, iar vara după slujba dumnezeiască în Dumineci și sărbători, se va ceti și esplică din ea poporului înaintea bisericii, și se va propune din ea și în școală“.

În punctul g) se face propunere pentru unificarea calendarului, iar în p. h) se zice că; „copiii ortodoxilor, cari frecventează școlile normale străine, să fie instruiți acolo și în religione cu eschiderea celor patru puncte de credință.“¹⁾

Din aceste propuneri se vede destul de lămurit nobilele intențiuni a comitatului de a introduce și la poporul român măestriile, a-l deda să lucreze mai rațional pământul și prin aceste a-l îndrumă

¹⁾ Original adnexa : XVI.

spre o viață și trai mai fericit. (Durere însă, că poporul nostru precum atunci așa și azi — în veacul al XX-lea — nu s'a împretenit cu măestrile, iar lucrarea pământului, cu deosebire la locuitorii din părțile muntoase, se află și azi tot în starea primitivă.)

În urma acestor dispoziții serioase, luate din partea comitatului și a inspectorului școlar, Ioan Püspöki, școalele române ortodoxe din Bihor se înmulțesc și după puțină vreme se provăd numai cu învățători calificați; după ce însă, numărul învățătorilor absolvenți de preparandie în raport cu numărul școlilor acum existente eră de tot neînsemnat, așa la cele mai multe școale se aplicau de învățători cantorii sau diecii, cum le mai ziceă poporul. ¹⁾

*

În timpul revoluțiunii din anii 1848—1849 prelegerile se sistează, iar școalele se închid.

După încetarea turburărilor, directorul de școale Dimitrie Constantini, prin ordinul de dtu Arad 17/29 Octomvrie 1849, îndrumă învățătorimea, ca nezmintit la 1 Noemvrie st. n. să înceapă prelegerile având a pregăti conscripțiile și relațiile obicinuite și a le trimite la crâiasca direcție.

Mai departe fiecare învățător sub grea răspundere se îndrumă a raportă dacă a luat parte în revoluție ca și gardist sau honved, cât a servit, fost'a la bătaie și unde, are plezur, casa școlii în ce stare se află, învățătorii primitau plata? ... etc. ²⁾

Sub absolutism numărul școlilor române din Bihor se înmulțește, așa că în periodul acesta mai în fie-care comună s'a ridicat școală, iar la aceasta s'a ajuns astfel, că comunele unde până acum nu erau școale, numai în acel caz își puteau vinde obligațiile de stat, dacă din prețul lor ridicau școale.

¹⁾ În Bihor poporul și azi dă învățătorului numirea de „diac“.

²⁾ Adnexa: XVII.

În anul 1852 la îndemnul protopopului Ioan Papp din Meziad, în cercul politic al Beiuşului s'au înfiinţat încă 14 şcoli noue, pentru a căror deplinire directorul Dimitrie Ionescu, publică concurse.¹⁾

Prin dispoziţiile statutului organic, precum şi prin legea regnicolară art. 38 din 1868 starea şcolilor, se regulează definitiv.

În urma acestor legi şcolile populare trec în administrarea comunelor bisericesti, schimbându-şi caracterul din şcoli naţionale române în şcoli confesionale.

3. Şcoli normale- preparandiale, pentru cultivarea învăţătorilor.

Pentru cvalificarea învăţătorilor din comitatul Bihor până la deschiderea preparandiei Arădane, se ţineau la Oradea mare cursuri de vară sau aşa numitele norme.

Aceste cursuri se ţineau sub conducerea inspectorului districtual şi durau dela 1 Maiu până la finea lunii Iulie, când apoi cei capabili, după prestarea examenului erau numiţi învăţători.

Un asemenea curs pentru deprinderea învăţătorilor în noul metod, introdus la a. 1774 de abatele Sagan, s'a ţinut la ordinul comitatului la a. 1779 — în feriile Rusaliilor — în şcoala unită din Oradea mare. La acest curs au fost îndatoraţi a se prezentă toţi învăţătorii români din Bihor — uniţi şi ortodocşi, — pe spesele comunelor.

Aflând despre aceasta episcopul Aradului Pahomie Knezevics, remonstrează la comitat în contra ţinerii acestui curs la un loc cu învăţătorii uniţilor şi în şcoala unită, arătând că ţinerea acestui curs în forma proiectată este călcarea privilegiilor, regulamentelor şi dispoziţiilor sinodale.²⁾

¹⁾ Adnexa : XVIII.

²⁾ Anexa XIX.

Metodul Sagan-ian a fost scos din vigoare prin decretul de sub Nr. 13627 din 1790 introducându-se un alt metod nou (1791) prin care schimbare și în instrucțiune s'a produs o mare încurcală, după cum arată și inspectorii districtuali de școale, în rapoartele lor către locotenența domnească.

În urma acestor rapoarte M. Sa dă poruncă, că până ce se va da un nou regulament școlar, acolo unde sunt școale și plată regulată, să se numiască învățători astfel de oameni, cari vor fi aprobați de superioritatea școlastică, au testimoniu și vor observă metodel nou; — iar cei cari aspirează se fie învățători de aici înainte, sunt datori a observă planul nou de învățământ, legitimându-se și cu testimoniu.¹⁾

*

Toți cei-ce voiau să fie învățători erau obligați a termină cursul normal.

Aceste cursuri normale au ezistat până la deschiderea preparandiei române din Arad (1812).

Românii Bihoreni în frunte cu comunitatea bisericească ortodoxă română din Oradea mare — după cum se va arăta la alt loc — au luptat mult, ca aceasta preparandie să se deschidă la Oradea mare și nu la Arad. Dorința lor însă nu a putut învinge voința de fer a conzilierului Uroș Stefan Nestrovici, carele a designat ca loc pentru preparandia română Aradul, ca centru al tuturor românilor ortodocși din Ungaria.

Prin înființarea acestei preparandii, cursurile, numite norme, s'au sistat, iar învățătorii bihoreni și-au primit și primesc până în ziua de azi instrucțiunea, în preparandia din Arad.

Aceasta preparandie a avut din anul 1812—1815 un curs de 15 luni, dela 1815—1876 un curs de

¹⁾ Adnexa XX.

doi ani, dela 1876—1884 un curs de 3 ani, iar cu începerea anului școlar 1884/5 un curs de 4 ani.

Limba oficioasă a preparandiei a fost dela fondare până la anul 1845 cea latină, dela 1845—1850 cea maghiară, iar dela 1850 încoace limba română, având ca limbă de propunere, în toate timpurile numai limba română.

Dela anul 1812—1869 preparandia a purtat caracterul de institut regesc. Din 1869 ajungând sub iurisdicțiunea Veneratului Conzistor diecezan din Arad, și-a schimbat caracterul din regesc în confesional, așa după cum acela ezistă și azi.

4. Inspecțiunea școalelor.

Inspecțiunea supremă asupra tuturor școalelor din monarchie o aveă regele prin konzilierii săi.

În privința inspecțiunei școlare Ungaria eră împărțită în 9 districte școlare, în fruntea cărora stă directorul regesc provincial de ștudii. Aceste districte erau subimpărțite în anumite cercuri, în fruntea cărora stă inspectorul școlar, subordonat însă directorului provincial de ștudii.

Director suprem preste școalele române ortodoxe din comitatul Bihor în pătrarul ultim al secolului al XVIII-lea a fost *Gheorghe Tokody* iar inspector *Iacob Werner*, căruia i-a urmat *Ioan Püspöki*.

Pe la începutul secolului XIX., deodată cu deschiderea preparandiei arădane, reorganizându-se școalele ortodocșilor s'a reformat și inspecțiunea școlară, sistându-se posturile de inspectori districtuali în locul cărora au fost numiți, „*directori regești*“, (regi scholarum g. n. u. directores.)

În urma acestor dispoziții, școalele române ortodoxe din comitatul Arad și Bihor s'au pus sub un director regesc, numindu-se pentru aceste școale

de atare Ioan Püspöki (1811), care a stat în funcțiunea aceasta până la anul 1832¹⁾

Lui i-a urmat ca director regesc Dimitrie Konstantini din 1832—1849. Acesta a fost mai nainte profesor la preparandia din Arad propunând Pedagogia, Metodica, Istoria patriei și Limba germână.

După încetarea revoluției, în anul 1850 a fost numit de director regesc Dimitrie Ioanescu asemenea fost profesor la preparandia din Arad, carele a stat în funcțiunea aceasta până la anul 1868, când apoi reorganizându-se întreg învățământul precum și inspecțiunea școlară, postul de director regesc preste școalele naționale române se sistează.

În urma dispozițiilor Statutului Organic, precum și a art. de lege 38 din 1868, școalele naționale române se decretează de confesionale, iar dreptul de inspecțiune asupra școalelor confesionale trece în sarcina conzistorului diecezan, având statul prin inspectorul său regesc numai dreptul de control.

Conzistorul ezercită inspecțiunea școalelor prin protopopii tractuali, cari sunt totodată și inspectori școlari confesionali.

Școalele confesionale ortodoxe române din comitatul Bihor sunt împărțite în 6 inspectorate după cele 6 protopopiate ce sunt aici și anume: protopopiatul: Beiuș, Beliu, Peșteș, Tinca, Oradea mare și Vașcău.

5. Cărți didactice.

Încă în anul 1770 împărăteasa Maria Terezia voidnd a oprî importarea cărților române din Muntenia și Moldova, a însărcinat pe tipograful Iosif

¹⁾ La postul de director regesc în anul 1811 Iunie 10 episcopul Samuil Vulcan a recomandat pe Gregoriu Obradovici fost director peste școalele din cercul Timișorii (1807) sub care s'a ridicat 336 școale românești la cari au umblat 11.662 copii, 62 școale ilirice și 24 școale mixte. Episcopul arată că Obradovici în loc să fie remunerat și premiat pentru vrednicile sale, Uroș S. Nestorovici la lipsit de oficiu și în locul lui a pus pe Luca Kengelatz senatorul din N. Kikinda, care nu știe nici limba română, nici disciplina școlară. (Arch. episcop. române gr. cat. din Oradea).

Kurczbök din Viena să instaleze o tipografie spre a putea tipări cărți illirice, *române*, rusești și grecești pentru lipsa popoarelor și a clerului unit și ortodox din țările supuse.

Prin regulamentul națiunii illirice din a. 1777 Ș-66, asemenea s'a dispus înființarea unei tipografii la Viena pentru tipărirea cărților illirice, de lipsă la instrucțiunea tinerimei și a învățătorimei.¹⁾

Tipografia illirică a fost susținută la început de Iosif Kurczbök dela care mai târziu a trecut în posesiunea agentului de curte Ștefan Novacovici, iar în anul 1795 a fost cumpărată de cătră konziliul de stat unguresc și donată universității din Buda.

Aproape toate cărțile didactice precum și cele bisericesti apărute în pătariul ultim din secolul al XVIII și până la anul 1850 sunt tipărite în tipografia aceasta.

Cărțile didactice — de cari ne interesăm și noi — apărute în tipografia aceasta, cari s'au folosit și în școlile române Bihorene sunt următoarele:

1. *Religiune.*

1* Catechism sârbesc, românesc și nemțesc. Viena 1774.

2* Catechis mic. Viena 1777.

3* Catechismul cel mare pentru învățatura taturora. Buda 1780.

4* Catechismul pentru învățatura tinerilor. Buda 1780.

5* Catechis mic. Viena 1784 (rom-germ).

6* Catechis mic. Viena 1785 (rom-germ.)

7* Învățături creștinești Viena 1785.

8* Catechis mic. Sibiu 1789 (rom.-germ).

9* Dezvoaltele și tâlcuitele evanghelii Sibiu 1790.

10. Culegere a multor rugăciuni. Buda 1821.

11. Învăț. creștinească sau catechisul cel mare. Buda 1806.

¹⁾ I. Vuia, Școlile bănățene. pag. 98.

2. Cărți de citire.

- 1* Bucvar. Viena 1771.
- 2* Bucoavnă Blaj 1777.
- 3* Bucvariu pentru copii cei românești. Beciu 1777.
- 4 Ducere de mână către cinste Viena 1777. (rom.-germ.)
- 5* Bucovariu. Viena 1781.
- 6* Abecedar sau Alpfavit. Blaj 1783.
- 7 Abc. sau Bucoavnă. Sibiu 1783.
- 8* Bucoavnă. Sibiu 1788 (rom.-germ.)
- 9* Ducere de mână către cinste. Viena 1788, (rom.-germ.)
- 10* Bucvariu. Viena 1790 (rom.-germ.)
- 11 Ducere de mână către frumoasa scrisoare românească. Viena 1792.
- 12* Ducere de mână către cinste. Viena 1793. (rom -germ.)
- 13* Bucoavnă pentru învățătura pruncilor. Sibiu 1795.
- 14* Alfavit sau Bucoavnă. Blaj 1796.
- 15* Bucoavnă. Buda 1797 (rom.-germ.)
- 16* Bucoavnă ed. II. Sibiu 1797.
- 17* Ducere de mână către cinste. Buda 1798.
- 18 Bucoavnă pentru învățătura pruncilor. Brașov 1805.
19. Datorințele a subdaților către monarhul lor de Grigorie Obradovici. Buda 1805.

Gramatică.

- 1* Ortografie s'au scrisoare dreaptă. Viena 1784.
- 2* Deutsch, valachische Sprachlere. Ioan Molnar. Viena 1788.
- 3* Scurt izvod pentru scrisori de Dimitrie Eustatevici Sibiu 1792.
- 4* Gramatica română de Radu Tempea Sibiu 1797.

Aritmetică.

1* Aritmetică românească și nemțască. Beciu 1777.

2* Ducere de mână către aritmetică. Viena 1785. (rom.-germ.)

3* Indreptarea către Aritmetică de Gheorghe Șincai. Blaj 1785.

4* Povățuirea către învățarea socoatei de Grigore Obradovici. Buda 1805.

5. Povățuire către Aritmetică. Buda 1806.

Economieă.

1* Economia Stupilor de Ioan Molnar. Viena 1785.¹⁾

2. Economia câmpului de Grigorie Obradovici. Buda 1804.

3. Povățuire către economia de câmp. Buda 1806.

Că toate manualele tipărite în tipografia lui I. Kurczbök și mai târziu a lui S. Novacovici s'au folosit și în școlile române bihorene, se vede din arătarea lui Stefan Novacovici făcută în anul 1794 către locotenență în contra comitatului Bihor, în care zice, că, *autoritățile comitatului au oprit a se folosi în școlile românilor cărțile apărute în tipografia lui, din cauză că acele nu sunt tipărite pe lângă limba română și în cea maghiară.*

Locotenența Domniască aducând aceasta la cunoștința comitatului îl îndrumă, ca în viitor se nu mai pună nici o pedecă desfacerii cărților românești tipărite de Novacovici.

¹⁾ Consemnarea cărților înaintea cărora se află * o am făcut după „Bibliografia Românească“ din Bian-Hodoș, Tom. II. Fașc. III, IV și V.

II.

Istoricul școalei ortodoxe române din Oradea mare Ujváros.

1. Inițierea.

Școala română gr. or. din Oradea mare, după cum se vede din documente vechi, s'a înființat pe la jumătatea secolului al XVIII-lea, dar urme despre existența unei școale pe lângă biserica din V. Velența se află chiar dela finea seclului al XVII-lea.

În anul 1753 comunitatea Orăzii mari se adresează cu rugare locotenenței domnești, în care cere concesiune pentru edificarea unei biserici și deschiderea unei școale pentru creșterea abtinerimei, — dar fără succes.

Din o arătare a preoților uniți făcută la anul 1754 către episcopul catolic Paul Forgách se vede însă, că ortodocșii din Oradea mare și-au deschis școală în strada Peța în casa unui credincios fruntaș, și fără concesiune mai înaltă.¹⁾

Aceasta cred să fie fost casa, în care cu patru ani mai târziu (1758) episcopul Aradului Sinesie servește pentru prima dată orădanilor S-ta liturgie în limba românească.

Învățători la școala aceasta au fost cantorii dela biserica din V. Velența cari instruiau copii în rugăciuni și cântările bisericesti.

Cumcă școala aceasta nu eră recunoscută de legală, să vede și din petițiile înaintate la a. 1758 și 1759 împărătesei Maria Terezia prin episcopul Sinesie Jivanovici, în care să cere concesiune pentru

¹⁾ D. N. Firu. Date și documente la ist. bis. din Oradea mare, Arad 1909. pag. 9.

edificarea bisericii și a școlii pentru creșterea tinerimei.

Școala aceasta de și nerecunoscută, s'a susținut și pe mai departe în butul tuturor asupririlor și perzeuțiunilor religioare din acest timp, ceea ce să vede și de acolo, că episcopul unit Meletie Covaci în mai multe rugări înaintate împărătesei Maria Terezia și locotenenței Domnești, cere *închiderea ori mutarea școlii ortodoxe din Oradea mare la V. Velența*.

În anul 1783 comunitatea bisericească înaintând rugare la Conziliul Locotenențial pentru a li-se concede liberul ezertțiu religioar și edificarea unei biserici aici în oraș, a cerut deodată și concesie ca să poată edifica școale și locuințe pentru învățatori.

Rugarea aceasta a fost respinsă din partea conziliului, prin rezoluția de dtu 24 Maiu 1783 Nr. 2495.

Pe baza acestei rezoluțiuni, episcopul unit a cerut dela comitat *închiderea școlii ortodoxe*.

În urma acestei cereri, comunitatea se adresează cu o nouă rugare la conziliul locotenențial, cerând susținerea școlii și pe mai departe din motivele următoare: ¹⁾

1. Că școala aceasta *există încă din vechime* (ab Antiquo) și nu se creiază de acum înainte.

2. Când cer concesiuone pentru edificarea unei școale și locuințe pentru învățatori separat de școală, o fac de o parte pe motivul, că până acuma învățătorii n'au avut locuințe în edificiul școlar, iar pe de altă parte pentru-că aceasta mai de mult nu li-s'a permis.

3. Prin denegarea liberului exercițiu religioar, nu se poate șterge dreptul unei școale existente din vechime (ab antiqua).

4. Dacă adulții pot să umble la biserica din V. Velența, nu e urmare că o pot face aceasta mergând acolo la școală băieții (parvulos).

¹⁾ Vezi adnexa XXI.

5. Până acum atât uniții cât și neuniții au avut în Oradea-mare școale, *neuniții încă din vechime*, și chiar deosebirea dintre uniți și neuniți poartă, ca fiecare să aibă școala sa proprie.

6. Toleranța aduce cu sine, ca școala existentă din vechime să fie susținută și pe mai departe, căci creșterea școlastică a neuniților, nu se poate face în școala uniților.

7. Prin ștergerea acestei școale s'ar produce două rele: 1) purtarea copiilor la școala neunită vecină, ar costa prea mult oamenilor săraci; 2) rămânând copiii în prostie și fără creștere, aceasta ar fi numai spre dauna lor și a bunului public.

Tot din aceasta rugare se vede, că comunitatea încă din vechime a susținut doi învățători, unul român și altul grec.

În anul 1784, *din grația specială* a împăratului Iosif al II-lea, comunitatea primind concesiune pentru liberul exercițiu religios și edificarea unei biserici aici în oraș, a primit în fine și concesiune pentru edificarea școalei și a locuințelor pentru învățători.

Prin aceasta școala noastră a ajuns să fie egal îndreptățită cu celelalte școale din oraș numindu-se după datina de atunci „școală normală” și având doi învățători, unul pentru români, iar altul pentru greci și sârbi.

Leafa care pe acest timp eră de 100—200 Rft. o dă învățătorilor comuna bisericească din contribuțiile benevole ale credincioșilor.

După ce însă comunitatea a avut spese enorme cu zidirea bisericii, susținerea școalelor cu doi învățători, eră o nouă sarcină.

Pentru ușurarea credincioșilor de sub aceasta sarcină, comunitatea în anul 1786 recurge la senatul orășenesc după un ajutor la susținerea școalelor și a învățătorilor, dar, după cum se vede din deci-

sul comitatului, rugarea e refuzată pe motiv, că la deschiderea școlii în anul 1783 comunitatea a luat asupra sa toate sarcinile împreunate cu susținerea școlii și a învățătorilor. ¹⁾

Totodată se arată comunității, că deoarece școlile existente din oraș, sunt deschise și pentru copiii ortodoxilor, așa școala neunită nu are nici un rost. ²⁾

Cunoscând însă conducătorii comunității importanța școlii pentru creșterea morală și religioasă a viitorilor credincioși, au hotărât susținerea școlilor din puterile proprii.

Școala greco-sârbă s'a susținut până la anul 1835, când apoi în lipsa de elevi — căci grecii și sârbii se împrăștură de tot — aceasta se sistează, susținându-se numai școala română cu un învățător, așa cum există și azi.

Indată după sistarea școlii greco-sârbești, în locul învățătorului care ținea și strana, se aplică un cantor, care avea să cânte în biserică grecește și sârbește, iar învățătorul român în a cărui școală umblau acum și puținii copii ai grecilor și sârbilor, să îndatorează a instrui copii în cântările bisericesti grecește și sârbește.

După sistarea școlii grecești și în urma focului din anul 1836, sărăcind partea cea mai mare a credincioșilor, comunitatea neputând susține școala și pe învățător, din nou recurge la oraș după ajutor pentru susținerea școlii și a învățătorului.

Pe acest timp între senatorii orașului se aflau mai mulți credincioși ortodoxi cu poziție socială înaltă cum eră Nicolae Zsiga, Gavril Faur, Stupa și

¹⁾ . . . da dieselbe im jahre 1783, als sie die ferner beibehaltung ihrer schulen mitterst der Hochlöbl. K. Statt haltereî erhielt, die ganze verpflegung ihrer schule über sich genomen hat. — (Arch. ctt. Bihor 24 fasc. VI—1789.)

²⁾ *Mittläufige Normalschulen wärer für die bittsställer überflüsig, nach dem die hier vorträglich eingerichtete öffentlich haupt normalschulen auch für die nicht unirte schulkinder ofen stehet.* — (Arch. ctt. Bihor 24 fasc. VI—1789.)

Ioan Rozsa, cari sprijinind cererea comunității, le și succede a ezoperă ca și învățătorul ortodoxilor să fie plătit din cassa orașului în tocmai ca și învățătorii școalelor normale catolice.

Leafa învățătorului ortodox s'a plătit din cassa orașului până la finea anului școlar 1868/69, când apoi în urma art. de lege 38 din 1868, deschizându-se școalele comunale, ajutorul dat din partea orașului pe sama școalei noastre se sistează, ceea-ce primarul orașului aducând la cunoștința comunității prin decisul de sub Nr. 651—3447 din 1869, întrebă comunitatea dacă susține și pe mai departe școala cu caracter confesional ori o închide?

Comunitatea luând la cunoștință detragerea ajutoriului dat pe sama școalei, remonstrează contra procedurii primarului, care în senatul școlar orășnesc, ales pe baza legii nouă, nu a dat loc în acest senat nici unui preot ortodox, necum altui mirean fruntaș. Intr'una prim-epitropul se îndrumă ca, cu începutul anului școlar viitor 1869/70 leafa învățătorului să o solvească din cassa bisericei, iar președintele se însărcinează că la întrebarea dacă comunitatea susține și pe mai departe școala cu caracter confesional, să răspundă că — da.¹⁾

Astfel cu începutul anului școlar 1869—70 școala noastră s'a decretat de confesională și spesele de susținere le supoartă cassa bisericei. Din partea orașului însă se dă și azi comunei bisericești 84 cor., ca ajutor la susținerea cantorului.

3. Învățătorii.

Un conspect ori date din care să se poată vedea că cine, cari și câți au fost învățătorii aplicați la școala noastră din Oradea-mare dela înființarea ei (1754) și până la anul 1784 ne lipsește.

¹⁾ Prot. com. paroh. Nr. 28.—1869.

Cum însă în rugarea sa dela 10 Octomvre 1783 înaintată locotenenței Domnești, comunitatea ortodoxilor la 1° se provoacă apriat: „*Quia Schola ab Antiquo in usu est Varadini non autem recenter introducta*“ e fără îndoială că o școală care la 1783 se poate provoca la drepturi istorice de existență, aceea a trebuit să-și aibă învățătorii săi buni și devotați. Azi nu-i știm, dar e cert că generațiunea bărbaților luminați, plini de abnegațiune și gata de ori-ce jertfă pentru biserică și școala lor dela finea secolului al XVIII, au fost elevii ai acestor apostoli, azi fără nume....

Primul învățător român, care a servit la școala noastră în anul 1783 și despre care sunt date, este *Macsim Petrovici*¹⁾ cu leafă anuală de 100 Rft, iar primul învățător grec a fost *Kapitanovici*.

În anul 1787 comunitatea mai aplică de învățător pentru propunerea limbei germâne, pe *Ioan Molnar* cu leafă anuală de 100 Rft., iar în locul lui Macsim Petrovici care a abzis e numit *Gheorghe Ioanovici*, tot cu leafa anuală de 100 Rft.

Cât timp a ramas Ioanovici în serviciul comunității, nu se știe cu siguritate; atât am aflat ca pe la anul 1795 învățător pentru români eră *Dimitrie Raț* sau *Buița*, al cărui nume se află scris de mai multe ori în cărțile bisericești.

Timpul cât a stat Buița în serviciul comunității nu se știe, asemenea nu se știe că în timpul acesta cine a fost învățător pentru greci, deoarece-ce în actele comunității din acest timp să vorbește numai de *görög és oláh tanító*, adecă învățător grec și român fără a li-se pomeni numele.

¹⁾ D-l Iuliu Vuia în opul său „Fragmente din istoricul pedagogiului confesional gr. or. român din Arad“, la pg. 9 zice: „școala română din Oradea-mare, s'a deschis la a. 1785 sub patronagiul episcopului unit Ignatie Dărăbant, iar primul învățător ar fi fost Mihai Manuilovici“ — ceea ce nu stă.

În anul 1812 comunitatea numește de învățător pentru români pe preotul *Meletie Stancovici* pe lângă leafă anuală de 200 Rft., servind ca învățător doi ani.

Lui Stancovici i-a urmat la 1814 ca învățător *Ioan Dragoș*, acesta după serviciu de un an abzice de oficiul învățătoresc, înlocuit fiind la 1815 cu *Iosif Papp* carele a servit până la anul 1817, când preoțindu-se abzice de oficiul învățătoresc.

Lui i-a urmat ca învățător în anul 1817 fostul cantor *Iosif Popovici*. Acesta în anul 1818 roagă comunitatea să-l ajute cu bani la facerea reverenților având intențiunea a se sfinți întru diacon. Prin colecta întreprinsă de senatorul Mihai Radovici i-s'a adunat 200 Rft.

El a servit ca învățător și diacon până la anul 1820, când apoi fiind ales paroch la biserica din Oradea-mare Ujváros abzice de oficiul învățătoresc.

În anul 1820 devenind posturile învățătoresți atât cel grecesc cât și cel român în vacanță, comunitatea angajează pentru greci pe *Ioan Spiridon* cu leafă anuală de 200 Rft. și cortel. Cât pentru angajarea unui învățător român, comunitatea roagă pe directorul districtual Ioan Püspöki. ca să trimită aici un astfel de învățător, care să fie capabil a propune pe lângă limba română și cea maghiară.¹⁾

În urma acestei cereri, directorul Ioan Püspöki la întreprinderea protopopului Maxim Manuilovici numește de învățător pentru români pe *Paul Marcovici* din Giula acesta servește din a. 1821—1824 când apoi abzice și e în locuit cu *Dimitrie Mercea*.

D. Mercea a servit ca învățător din a. 1825—1832 spre cea mai mare mulțămire a comunității. În anul 1832 Mercea este numit învățător la școala română din Pesta. Aici pe lângă funcțiunea de învățător mai ascultă și prelegerile la universitate.

¹⁾ Prot. com. p. Nr. 91—1821.

Din Pesta el cere dela comunitate atestat de serviciu pentru timpul cât a stat ca învățător în Oradea mare. Comunitatea îi și dă un atestat plin de laude, cum nu mai da-se până acum unui alt funcționar bisericesc.¹⁾

În anul 1825 abzice și învățătorul grecesc Ioan Spiridon, iar în locu-i se numește *Gheorghe Vanghel* servind din 1825—1829.

În locul lui Vanghel a urmat învățător pentru greci *Ioan Renno* carele pentru purtare imorală în anul 1830 este destituit din oficiu prin directorul districtual Ioan Püspöki.

În urma acestei destituiri comunitatea roagă pe directorul Ioan Püspöki să le trimită alt învățător grec; acesta însă răspunde, că pentru dobândirea postului de învățător grec din Oradea mare a recurs un învățător din Pesta, care este învoit a ocupa acest post numai pe lângă leafă de 300 Rft, cortel, și speșele de călătorie.

Comunitatea neputând da salariul cerut mai sus, *renunță de a-și mai alege învățător grecesc*, mai ales că și numărul elevilor greci și sârbi este de tot redus. Totodată comunitatea îl roagă pe Ioan Püspöki ca în viitor să trimită aici astfel de învățători români, cari să fie capabili a propune în toate trei limbile, adecă grecește, românește și sârbește.²⁾

În anul 1831 Ioan Renno este pentru a doua oară primit ca învățător pentru greci servind spre mulțumirea tuturor din anul 1831—1834, când apoi abzice de oficiul învățătoresc.

Cu abzicerea lui Ioan Renno se sfârșește șirul învățătorilor grecești, iar conform hotărârii comunității Nr. 512—1830 școala grecească să sistează

¹⁾ Prot. com. p. Nr. 19—1841.

²⁾ Prot. Nr. 512—1830.

pentru totdeauna, rămânând numai școala română cu un învățător.

*

În locul lui D. Mercea a urmat în anul 1832 ca învățător substituit pentru români cantorul *Paul Fășie*, carele a propus în toate trei limbile folosite la biserica noastră, servind până la anul 1834.

În anul 1835 directorul districtual Ioan Püspöki provoacă comunitatea a se declară dacă susțin școala cu învățător român și pe mai departe. Totodată întreabă comunitatea de este învoită a reprimi în oficiu pe învățătorul grec Ioan Renno și pe lângă ce leafă în bani, lemne și locuință?

Comunitatea răspunde lui Ioan Püspöki că nu mai reflectează la serviciile lui Ioan Renno, dar insistă pe lângă cererea de a se tfimite în viitor astfel de învățători români, cari să fie capabili a instrua elevii în toate trei limbile, să fie absolvent de preparandie și bun cântăreț.

Totodată comunitatea asigură viitoriului învățător leafă anuală de 350 Rft., 4 m□ de lemne și locuință liberă.

În urma acestora la anul 1835 s'a numit învățător *Ioan Papp* carele a servit totodată și ca diacon până la anul 1837 când abzice de oficiul învățătoresc. Îi urmează la anul 1837 ca învățător *Paul Popovici* fost cantor și diacon în Cihei. Acesta ajungând în serviciul comunității cere recomandație spre a fi sfințit de preot, ceea-ce din partea comunității i-se deneagă, mai ales că însuși episcopul Gherasim Raț aduse la cunoștință comunității că în viitor va sfinți de preoți numai absolvenți de teologie.

În anul 1837 Oct. 15 diaconul Ioan Papp recurge pentru a doua oară spre a fi primit ca învățător, arătând că a mai servit ca atare 3 ani spre îndestularea comunității. Totodată arată că a ter-

minat academia și teologia și că are pracsă dascălească.¹⁾

Comunitatea îl și angajează de învățător dar cu condiția, ca atunci, când va funcționa în biserică ca diacon, să se îngrijască de cantor, care să-l substituie în strună. În calitate aceasta a servit până la anul 1839 când apoi fiind ales de preot, abdice de oficiul învățătoresc din Oradea.²⁾

În locul lui Ioan Papp comunitatea aplică de învățător pe *Zaharie Papp*. Totodată comunitatea se adresează de nou cu rugare directorului școlar districtual Dimitrie Konstantini ca să trimită aici un învățător, care să fie absolvent de pedagogie, cu purtare bună, să aibă pregătiri mai înalte, și să știe limba maghiară în vorbire și scriere.

La rugarea aceasta directorul Dimitrie Konstantini numește învățător pe *Petru Mândruț*, cu leafă anuală de 350 Rît., locuință și 4 stângini de lemne; mai departe să / concede a ține băeți în vipt, e obligat a cânta în strana dreaptă o săptămână grecește alta sârbește; să oprește de a luă parte la înmormântări, având la astfel de caz a se înlocui prin cantor.³⁾

După numirea lui Petru Mândruț de învățător, Zaharie Papp se absoalvă dela oficiul învățătoresc și se aplică de cantor, cu îndatorire de a cânta în strana stângă românește.

După un serviciu de tot scurt P. Mândruț abdice de postul învățătoresc din Oradea mare iar în locul lui să numește *Petru de Miclăuș-Miklősi*. Într'o cerere înaintată comunității la anul 1847 Miclăuș arată comunității, că s'a pregătit pentru cariera preotească. deci roagă comunitatea să întrevină și să-l recomande episcopului pentru admitere la ezamen și sfințire de diacon, ceea-ce să și întâmplă.

¹⁾ Prot. c. p. nr. 2—1837.

²⁾ Prot. com. par. nr. 29—1839.

³⁾ Prot. com. par. nr. 41—1839.

El a servit ca învățător și diacon din anul 1840—1849 când apoi fiind ales preot în comuna Săcal, abzice de oficiul învățătoresc.¹⁾

Cu începerea anului școlar 1849—50 a fost aplicat ca învățător *Ioan Mezei* servind până la anul 1851, când apoi a fost ales de preot în comuna Nojorid.

Lui Ioan Mezei i-a urmat *Gheorghe Horvat* cu leafă anuală de 400 fl. servind ca învățător și mai târziu și ca diacon din anul 1851—1873, când în urma morții fostului capelan Paul Fășie a fost ales și sfințit de preot-capelan pe lângă protopopul Simeon Bica.

În timpul cât a stat Gheorghe Horvat ca învățător, a dat o deosebită importanță limbei române atât în școală cât și în biserică. În biserică el cântă în strana stângă românește.

Ajutat de tinerii români dela gimnaziu și academie, el compune un cor, cu care cântă în biserică numai românește.

Bătrânii, pentru cari numirea de greci însemna mai mult ca român, au văzut prin procedura lui Horvat scoasă din biserică limba greacă și sârbă de aceea cu ocaziunea sărbătorii Nașterii Domnului din anul 1868 comunitatea îl îndrumă. ca ținând seama de uzul ce a fost la biserica aceasta înainte de venirea sa aici ca învățător. să cânte atât cu școlarii dela școala noastră cât și cu ștudenții în toate trei limbile adecă românește, grecește și sârbește.²⁾

După G. Horvat a urmat ca învățător *Teodor Rafila* din anul 1873—1875 iar după el a urmat *Ilie Bochiș* cu leafa anuală de 1000 Cor. servind din 1873—1899, când apoi a trecut în statul bine-meritat de penziune. El a fost mai mult timp asesor konzistorial fiind încredințat și cu inspectarea școa-

¹⁾ Prot. com. p. 18—1849.

²⁾ Prot. com. p. Nr. 1—1868.

lelor din protopopiatul Orăzii mari; a mai fost și președintele reuniunii învățătorilor din protopopiatul Orăzii mari.

Lui Ilie Bochiș i-a urmat ca învățător *Nicolae Firu* (din 1899—) pe lângă leafă anuală de 1200 Cor.

4. Caticheți.

O deosebită atențiune s'a dat din partea comunității creșterii religioase — morale a tinerimei școlare — atât dela școala noastră cât și dela celelalte școale din oraș.

Ștudiul religiunii atât în școala noastră cât și în celelalte școale din oraș, s'a popos în toate timpurile de cătră preoți, și numai în lipsa acestora de cătră învățători.

Între preoții cari s'au distins pe acest teren însemnăm la locul prim pre *Meletie Stancovici* pe care comunitatea în mai multe rânduri îl laudă pentru interesul și zelul pus intru creșterea religioasă-morală a tinerimei și instruarea lor în cântările bisericesti

Tot asemenea s'au distins preoții Paul Papp, Paul Fășie, Gheorghe Horvat, învățătorii Dimitrie Mercea și Ilie Bochiș.

În anii 1889—1890 a propus religia în școala noastră cât și la celelalte școale străine din oraș *Nicolae Diamandi* fost diacon ceremonial la biserica noastră, carele pe spesele proprii a înființat și susținut mai muți ani corul bisericesc.

Azi študiul religiunii să propune prin preotul *Vasile Popovici* atât în școala noastră cât și în celelalte școale streine din oraș.

5. Directorii școlari.

În fruntea școlii române din Oradea-mare ca director școlar a stat totdeauna un mirean fruntaș.

Primul director al școlii, despre care avem date, a fost nobilul *Ioan Püspöki*.

După-ce Ioan Püspöki a fost numit director școlar regesc preste școlile române naționale din Arad și Bihor, i-a urmat ca director local *Andrei Driva* până la a. 1815.

În anul 1815 A. Driva abdicând din postul de director școlar, Ioan Püspöki recearcă comunitatea a numi din sânul ei trei bărbați, dintre cari apo inspectorul Uroș Nestorovici va numi pe cel mai ap de director școlar.

La aceasta recercare comunitatea designează respective candidează la postul de director școlar pe: Mihai Ugrai, Sigismund Rozvány și Mihai Radovici; dintre cari Nestorovici numește pe *Sigismund Rozvány*.¹⁾

Peste doi ani dela aceasta numire adecă în anul 1818 Sigismund Rozvány abdice din postul de director școlar, iar în locul lui Uroș Nestorovici numește pentru a doua oară pe *Andrei Driva*.²⁾

A. Driva deși la început purtă un deosebit interes afacerilor școlare, mai târziu copleșit de afacerile sale comerciale, a neglijat mult inspectarea școlii, de aceea după mai multe admonieri venite, atât de la directorul suprem Ioan Püspöki și dela succesorul acestuia, Dimitrie Konstantini, cât și dela comunitate, în anul 1838 abdice din postul de director școlar, iar în locul lui comunitatea alege pe *Gavril Gavra*, — alegere care din partea directorului D. Konstantini, nu se aprobă.

În anul 1839 inspectorul școlar suprem, Nicolae Temeșvari la propunerea lui D. Konstantini, numește de director școlar pentru școlile din Oradea-mare

¹⁾ Prot. com. p. nr. 65—1815.

²⁾ Vezi adnexa XXII.

și Săn-miclăușul român pe senatorul *Nicolae Zsiga*¹⁾ comerciant în Oradea-mare.²⁾

El a stat în fruntea școlii din Oradea-mare ca director — cu mici întreruperi — din anul 1839—1870, când în urma dispozițiilor Statutului organic demnitatea de director local a trecut în sarcina preoților.

În acest timp N. Zsiga a lucrat mult pentru prosperarea școlii noastre ajutând școlarii săraci cu cărți și haine. ba de câte ori comunitatea nu era în stare a solvi la timp salariul învățătorului, — Nicolae Zsiga totdeauna anticipa acesta dela sine fără a mai pretinde rebonificare dela comunitate. — Protocoalele comunității din acești ani, ne arată o mulțime de cazuri.

N. Zsiga a sprijinit nu numai pe școlarii din școala noastră ci și pe cei dela gimnaziu și academie, astfel din anul 1854—1864 a dat la 20 tineri români greco-orientali ajutoare de câte 50 fl. anual. El a fost un mare sprijinitor și al întreprinderilor literare Bihorene, astfel îl vedem abonând mai multe exemplare din „Cronica Românilor“ a lui Sincai edată de Alexandru Gavra, ajută tinerimea studioasă din Oradea mare la tipărirea opului: *Versuinții Romani, Almanachul naciunal (1854) și Diorile Bihorului (1854)*.

Între românii din Oradea mare și comitatul Bihor, Nicolae Zsiga a avut rol conducător atât politic cât și bisericesc.

De câte ori vre-o comună ortodoxă era perzcutată de cătră catolici și uniți pentru credință, el era cel dintâi care cu autoritatea sa săria întru apărarea comunei năpăstuite și asuprite, unde era vorba de zidirea vre-unei biserici sătești, N. Zsiga era cel

¹⁾ Nic. Zsiga s'a născut în Săn-miclăușul român la a. 1790, † în Oradea m. la a. 1870 Noem. 5.

²⁾ Vezi adnexa XXIII.

dintâi care ajută cu bani, ornate, cărți, recvizite și altele ce erau de lipsă.

Mult a ostenit el și pentru eluptarea drepturilor românilor și despărțirea bisericii române de cea sârbă.

Astfel când la anul 1830 scaunul episcopesc dela Arad eră vacant, comunitatea Orăzii mari la propunerea lui N. Zsiga înaintează o rugare metropolitului din Carloveț în care cer, ca la scaunul episcopesc din Arad să se denumiască un bărbat român de origine¹⁾. În urma acestei rugări este numit episcop la Arad Gherasim Raț, despre ce metropolitul aviseară și comunitatea Orăzii mari.

Cu apropierea anilor 1848—1849 românii tot mai mult nizuiesc a se despărții bisericește de Sârbi, împrejurare, care face pe sârbi a perzecută biserica și pe toți preoții și inteligenții români sprijinitori ai acestor idei.

Văzând Nicolae Zsiga purtarea sârbilor față de români și sforțările lor de a țineă biserica română subjugată lor, într'atâta i-a urât, încât la anul 1848 primind el dela metropolitul din Carloveț unele apeluri în limba română și sârbă, în care îndeamnă pe români a se resculă contra unguirilor cari voesc să ne răpiască limba, el nu numai că nu urmează îndrumării metropolitului, ci în ședința comunității din 4 Iunie 1848²⁾ prezentând aceste proclamații arată, că sârbii înșiși au căutat să ne răpiască limba, ei cari țin subjugată biserica română și pun stavilă la ori-ce curent românesc, acum ne numesc frați și prin cuvinte dulci voesc să ne ducă pe căi rătăcite și să ne învrăjbească cu unguirii. Totodată propune ca proclamațiile primite să se trimită vicecomitelui, iar din partea comunității să se trimită deputație la guvern care să ceară despărțirea și scoaterea bisericii ortodoxe române de sub ierarchia sârbească.

¹⁾ Prot. com. p. Nr. 475—1830.

²⁾ Prot. com. p. Nr. 31—1848.

Din partea orădanilor în anii 1848—1849 ca reprezentanți ai intereselor românilor erau trimiși la Pesta *Nicolae Zsiga, Ioan Dragoș și Gheorghe Fónay.*

Dintr'un raport a-lui Ioan Dragoș către comunitate, se vede că reprezentanții mai sus amintiți sub conducerea lui Emanuil Gozdu au prezentat guvernului dorințele românilor, cerând deodată și ținerea unei adunări naționale la Timișoara.¹⁾

Din raportul lui Nicolae Zsiga care a fost trimis ca deputat la adunarea dela Timișoara, se vede că aceasta s'a ținut la 25 Iunie 1848, de-și episcopul Timișorii Zsivkovici a făcut tot posibilul pe lângă vice-comitele comitatului Timiș, ca să împedecă ținerea adunării.

Decisele adunării N. Zsiga le prezintă comunității, iar aceasta le trimite tot prin N. Zsiga lui Emanuil Gozdu la Pesta, ca acesta să le prezinte guvernului, și în numele națiunii române împreună cu ceilalți deputați să ceară ca aspirațiunile românilor să fie înarticulate în lege.

După anii revoluționari 1848—1849 N. Zsiga s'a ocupat mai mult cu afaceri bisericești și școlare.

O dorință mare îl munciă și acum, aceea de a vedea preparandia română ortodoxă din Arad mutată la Oradea mare, pentru a cărei susținere a promis întreaga sa avere.

În cauza aceasta scrie lui Alesandru Gavra următoarele: „Nu pot să mă exprim de ajuns cu câtă ardoare a inimei doresc translocarea preparandiei noastre din Arad la Oradea, și eu ca să mi ajung scopul, bucuros a-și suporta spesele ce se recer“.²⁾

Iubirea lui N. Zsiga față de biserica și școala română precum și față de poporul român din mijlocul căruia a eșit, a fost atât de mare, încât la anul 1864 întreaga sa avere o testează națiunii ro-

¹⁾ Prot. com. p. Nr. 36—1848.

²⁾ I. Vuia, Op. cat. pg. 45.

mâne înființând la Oradea mare „*Fundațiunea sfântului Nicolae*“, — astăzi „*Zsigăiană*“ — din a cărei venit se susțin gratuit 10—12 băeți săraci și diligenți, cari frecventează gimnaziul, realele ori academia de drepturi din loc¹⁾.

În anul 1869 a mai făcut o fundație de 10.000 florini pentru tinerii români ortodoxi cari frecventează gimnaziul gr. catolic român din Beiuș²⁾; iar pentru biserica și școala română din Tinca a făcut o fundație de 4000 florini.

Metropolitul Andrei Baron de Șaguna văzând faptele nobile ale lui Nicolae Zsiga, în anul 1867 îl cercetează acasă la Oradea mare, cu care ocaziune donează bisericei noastre un baldachin în preț de 2000 Coroane.

Pentru meritele sale câștigate pe terenul bisericesc-școlar și filantropic, în anul 1865 a fost decorat cu crucea de aur pentru merite.

*

Cu începutul anului 1870 intrând în vigoare dispozițiile statutului organic, demnitatea de director local a trecut asupra preoților. În acest interval a fost Simeon Bica din 1870—1873, Gheorghe Horvat din 1873—1887 iar Toma Păcală paroh protopop din 1889— până azi.

6. Fundațiuni școlare.

Prima fundațiune pe seama școlii noastre din Oradea mare s'a făcut la anul 1810 de către *văduva lui Crăciun Papp*, carea testează pe seama școlii 2000 florini cu scopul, ca din venitele acestei fundațiuni să se ajutoreze copii săraci cu haine și cărți.

Din acest lăsamânt însă abia s'a putut încasa dela erezii Gheorghe Ioanovici și Nicolae Cosperda suma de 360 Rft.

¹⁾ Aceasta fundațiune azi reprezintă un capital de 200.000 Cor.

²⁾ Azi reprezintă un capital de 50.000 Cor. și se administrează prin com. paroh. ort. rom. din Beiuș.

Fundațiunea aceasta cu timpul a crescut la 500 Rft. după cum se arată într'un raport al comunității adresat inspectorului suprem de școale Nicolae Temeșvari.

Alte fundațiuni a mai făcut: *văduva lui Gavril Mag* (1961 Cor.) pentru cor și școală, iar banca oradană (nváradi takarékpénztár) a făcut o fundațiune de 1160 Cor. sub numirea de „*Takarékpénztári alapítvány a nagyváradi gör. kel. iskola segélyezésére,*” iar alta de 700 Cor. sub numele „*Nagyváradi takarékpénztár alapítványa a nagyváradi keleti egyház iskolájára.*” Capitalele acestor fundațiuni sunt neatăcabile, și numai interesele se pot folosi spre scopurile bisericeii și școalei.

III.

1. Incercări pentru deschiderea preparandiei la Oradea-mare.

Împăratul Francisc I., văzând starea deplorabilă în care se află poporul român ortodox și decadența lui morală, care provine numai din lipsa de cultură, de alta parte voind a remunera vitejiile Românilor arătate în războaiele cu Napoleon cel mare, a însărcinat pe conzilierul Uroș Nestorovici cu elaborarea unui plan pentru fondarea alor 3 preparandii pe seama ortodoxilor și anume pentru Români la Arad, pentru Greci la Pesta, iar pentru Sârbi la S. Andrei.

Comunitatea Orăzii-mari auzind de nobilul plan al împăratului, în frunte cu nobilul Ioan Püspöki, inspector școlar regesc, numai decît se adresează cu rugare conzilierului Uroș Nestorovici cerînd, ca preparandia designată *pentru Români să se înființeze la Oradea-mare* și nu la Arad, arătînd de-odată că existența preparandiei aici la Oradea ar fi mai asigurată; de altă parte lipsa acestei școale se simte mai mult în aceste părți, căci poporul este mai sărac și mai înapoiat în cultură.

Mai departe se arată, că Aradul fiind departe de Bihor, nu vor putea merge destui tineri cari să se pregătească pentru cariera învățătoarească, și așa aici în Bihor lipsa de învățători se va simți totdeauna. ¹⁾

În scopul acesta comunitatea s'a adresat cu rugare și Mitropolitului Stefan Stratimirovici din Carloveț, ca să întrevină și el la locurile mai înalte și

¹⁾ Adnexa XXIV.

se esopereze deschiderea preparandiei române la Oradea-mare.

Toată osteneala comunității d'a câștigă preparandia la Oradea-mare s'a zdrobit de voința de fier a lui Uroș Nestorovici, carele a inzistat pe lângă deschiderea preparandiei române la Arad, ca centru al tuturor Românilor din Ungaria și Bănat. Astfel în anul 1812 Septemvre 19 prin decretul de sub Nr. 10573, s'a decretat fondarea preparandiei române la Arad.

În urma acestei decretări comunitatea bisericească în anul 1813 mai încercă odată la locotenența domnească mutarea preparandiei dela Arad la Oradea-mare, dar fără succes. Încă și prin anii 1860, fericitul Nicolae Zsiga încearcă a strămută preparandia română de la Arad la Oradea-mare, oferind pentru susținerea aceleia întreaga sa avere.

Cât de mult a ținut comunitatea bisericească ort. română din Oradea-mare se creeze în Oradea-mare un centru cultural pentru Românii ortodoxi din întreg comitatul Bihor, o dovedește aceasta cererea înaintată la 16 Decemvre 1831 Majestății Sale.

În aceasta cerere de un conținut cu adevărat pătrunzător și înduioșător, comunitatea bisericească se roagă de Majestatea Sa, ca școlile și în special preparandia românească din Arad care este vorba să fie închisă, să se îndure a o susține și pe mai departe, ca și poporul român ortodox să-și aibă o școală mai înaltă unde să-și poată crește tinerii doritori de carte.

În aceasta suplică ea totodată promite, că primind concesiune, va susține din puterile proprii preparandia ortodoxă la Oradea-mare.¹⁾

2. Fond preparandial.

Deodată cu decretarea și înființarea preparandiei române la Arad, simțindu-se lipsa unui fond

¹⁾ Adnexa XXV.

din care să se plătească leafa profesorilor, iar cu timpul și a învățătorilor dela sate, locotenența domnească prin ordinul ¹⁾ de dtu 7 April 1812, Nr. 6644, provoacă comitatul ca să adune dela credincioșii ortodoksi — prin colectare — bani pentru crearea unui fond pe seama preparandiei nou înființate.

La recercarea comitatului, comercianții din Oradea-mare în anul 1814, donează 200 fl., „*pentru înființarea unui fond pe seama preparandiei române din Arad, merită pentru fericirea națiunii române*“.

Tot spre acest scop comunitatea ordonează a se purtă în biserică un tas ale cărui venite să se administreze separat de venitele bisericeii, iar epi-tropii Dimitrie Hadzsi și Gavril Gavra să însărci-nea ă, ca atât banii adunați cu tasul, cât și even-tualele oferte benevole pe lângă socoată să le pre-dee prezidentului Mihai Kristoff, având acesta su-mele adunate din timp în timp a le trimite la cassa fondului din Pesta. ²⁾

Pentru sporirea acestui fond comunitatea se mai deobligă — pe lângă contract, — a solvi anual în cassa fondului 40 fl.

Dintr'un raport al comitatului adresat locote-nenței Domnești ³⁾ se vede că pentru sporirea ace-s-tui fond și comunitatea bisericească ortodoxă din Beiuș a adunat cu tasul în biserică tot spre acest scop suma de 104 fl. 13 cr., care s'a predat lui Emanuil Manuilovici, protopopul Orăzii-mari spre a o trimite la locul competent.

Acest fond s'a creat cu scopul subvenționării și penzionării directorilor districtuali, profesorilor și în-vățătorilor, iar pentru augmentarea și sporirea fon-dului, prin decret mai înalt s'a dispus purtarea unui al 3-lea tas în toate bisericile ortodoxe.

¹⁾ Arch. ctt. Bihor 34, fasc. III.—1812.

²⁾ Prot. com. p. Nr. 19—1811. Tom. I.

³⁾ Arch. ct. Bihor 65. fasc. VI.—1813.

Pentru administrarea acestei fundațiuni s'a esmis o deputațiune de 9 membrii aleși din toate trei națiunile — Români, Greci, Sârbi — al cărei preșident era inspectorul general Uroș Nestorovici.

În anul 1829 devenind vacant locul de fisc al acestei deputațiuni, comuna bisericească a Orăzii-mari înaintează locotenenței domnești o rugare în care cere, ca în locul răposatului Mihai Vitkovics să fie numit fisc Emanuil Gozdsu și aceasta cu atât mai vârtos, că din aceste părți încă nime nu a ocupat nici o funcție în deputațiunea acestor fonduri.¹⁾

Aceasta fundațiune s'a dezvoltat frumos, cât timp a stat în fruntea ei conșilierul Uroș Nestorovici și urmașul său Nicolae Temeșvari.

Pe timpul inspectorelui Eugen Giurcovici, cas-sarul Paul Nedoclansky a săvârșit mai multe inco-rectități în administrarea fondului neinducând în re-gistre sumele incurse și acordând împrumuturi fără destulă garanță, prin ce a cauzat fondului pierdere de 30.000 fl.

Pentru investigarea faptului și pentru a află starea reală a fondurilor, în anul 1850 ministrul cultelor de atunci esmite în calitate de comisar îm-părătesc pe Baronul Geringer, carele apoi a provo-cat toate comunele bisericești ortodoxe ca să arate, care dintre credincioși și în ce măsură au contribuit la aceste fonduri până acuma; asemenea și comu-nitățile se arate cât au trimis la cassa deputațiunii din computul de 10 procente, cât din venitul tasu-lui și cât din camete?

În urma acestei provocări comuna bisericească a Orăzii mari arată că conform contractului din

¹⁾ Prot. com. p. Nr. 435.—1829.

a. 1814, în tot anul a solvit la cassa fondului 40 fl., iar venitele tasului 3 de asemenea s'au trimis regulat, ceea ce se poate documenta cu cvitanțele ce se află la mâna episcopilor.

Acest fond a sustat până la anul 1875, când apoi s'a împărțit între bisericile ortodoxe română și sârbă.

20

IV.

Adnexe.

50164

371

I.

Löbliches Komitat!

Da die landesfürstliche väterliche Obsorge auch dahin förderst gerichtet seje; daß eine jede Klasse der Landeseinwohner jeglicher Nation den benötigten Unterricht erhalte, so haben Seine Majestät überhaupt, insbesondere aber zur Bildung des nicht Unirten, und vorzüglich des Wallachischen Volks folgende allerhöchste Verordnung erlassen:

Nachdem die Bildung der Untherthanen jedem Grundherrschaft nicht nur eine eigene, und seiner Nachkommenschaft Sicherheit, sondern auch einen zunehmenden Wohlstand, folgsam die ersten und besten Früchten zuerlässig verspricht, wie auch die durchgängige Armuth der Gemeinden eine Unterstützung so billig erheischt; so sind die Grundherrschaften verbunden, sowohl zur Errichtung als auch zur Erhaltung des Schulgebäudes, die Baumaterialien zu veranlassen, und auch dazu die baaren Auslagen zu bestreiten. Da hingegen

Die Unterthanen haben dazu die unentgeltliche Hand- und Zugarbeiten unweigerlich zu leisten.

In Folge dessen verordnen seine Majestät: dass auf den kammal Herrschaften, wie auch zu dem Religions- und Studienfond gehörigen Gütern, am ersten die Hand an das Werk mit musterhafter Thätigkeit gelegt werde.

Um aber bei Bestimmung des Gehalts der Lehrer, eine Gleichförmigkeit zu beobachten, so hat man jene Richtschnur dabei zu Grunde zu legen; dass nämlich künftighin der Gehalt der Lehrer in Naturalien auf $\frac{2}{3}$ Theile, und im baaren Gelde auf $\frac{1}{3}$ Theil dergestalt festgesetzt werde; dass nur

die Abgaben in Naturalien von der Gemeinde, der Geldbeitrag aber theils von der Grundherrschaft, worüber man in vorkommenden Fällen eine nähere Bestimmung erwartet, theils von Studienfond geleistet werden.

Ein löbl. Geschpannschaft habe demnach nach dieser Vorschrift rücksichtlich auf die Anzahl und Grösse der Gemeinden den Gehalt der Lehrer verhältnissmässig in drei Klassen, als auf 100 ; 80 und 60 fl. zu entwerfen, und unveräumt einzuberichten, wie auch genau zu bestimmen, was den Grund-Obrigkeiten überhaupt, und nach einen allgemeinen Verhältnisse mit Billigkeit ausgelegt werden könnte.

Diese Entwürfe sollen sich jetzt auf jene Orte erstrecken, die weniger als hundert Häuser zählen, und wegen der Entlegenheit anderen Gemeinden nicht können zugetheilt werden.

Es muss aber hier zum wesentlichen Leitfaden genommen werden ; dass überhaupt dieser Antrag bloss solche Orte wo noch keine Kontrakte geschlossen sind, oder wo erkanntes Unvermögen der Gemeinde die Erfüllung der erst zuzuschliessenden, und selbst der bereits geschlossenen nicht hoffen lässt, zum Gegenstand haben ; keineswegs aber sich dahin erstrecken soll, wo Kontrakte wirklich bestehen, und davon abzuweichen keine dringende Ursache vorhanden ist, oder wo das Vermögen der Gemeinden die neu zu errichtende Verträge hinlänglich sichern mag.

Da auch zu vermuthen ist ; dass bei den Wallachischen, oder sonstigen nicht Unirten Gemeinden sogenannte *Cantores* angestellt sind, so kommen jene zum Unterrichte der Jugend anzuweisen, schon itzt die Fähigeren daraus auszuwählen, und abzurichten, künftig aber keine andere angenommen werden sollen, als welche die normal-Lehrtart erlernen.

Zur zweckmässiger Beförderung aber, und pünktlicher Ausführung dieser Anstalt, gernheten seine Majestät ferner auch allergnädigst zu entschliessen :

1.-tens) Dass der Wallachischen Schuljugend die Schulbücher, und andere dergleichen Erfordernisse durch einige Jahre unentgeltlich abzureichen kommen.

2.-tens.) Sollen keine andere, als Normalmässig geprüfte, und der deutschen Sprache kündige Lehrer angenommen werden.

3.-tens.) Jene drei Jünglinge, die durch zeugnisse darthun könnten; dass sie in einer Haptschule die vorgeschriebenen Gegenstände, und die deutsche sprache gut erlernt, auch von der Kenntnis der Nationalsprache vor dem Inspector dernicht Unierten Schulen, gehörige Beweise gegeben hätten, so auch jene drei Lehrer welche durch zwei Jahre sich im Unterrichte am meisten auszeichnen würden, werden jährliche Belohnungen erhalten.

4.-tens.) Zur Verhinderung des Missbrauches der Erbfolge bei den schulämtern, darf kein Lehrer an seinem Geburtsorte angestellt werden.

5.-tens.) Alle schulfähigen Kinder beiden Geschlechtes, sollen jährlich beschrieben, und die Aeltern zur abschiekung ihrer Kinder in die Schulle, hauptsächlich zu Winterszeit neuerdings ernstlich verhalten werden, die hierinnfalls nachlässig befundenen, und schon ermahnten Aeltern aber kommen mit einer mässigen körperlichen strafe zu belegen.

6.-tens.) Die Sitten verderliche Gewohnheit als nämlich die Hütung des Viehes durch Kinder soll abgeschafft, und im jeglichen orte ein Gemeinhirt angestellt werden.

7.-tens.) Bei Einsegnung der Ehen sollen diejenigen welche die schulen fleissig besucht haben, von der Poppen zum Beispiele anderer öffentlich belobet werden. Nach einigen Jahren aber, als nach den schon zwäckmässig ausgebreiteten Schulunterricht, darf niemand das Amt eines Richters, oder Geschwornen, ohne schulzeugnisse erhalten.

8.-tens.) Die ältesten in der Gemeinden, die Poppen und vorzüglich die Protopoppen sollen in den Schullen öfters nachsehen, und die Jugend auf alle art ermuntern. Die sich hierinnfalls durch Eifer auszeichnenden aber, sind jedesmal öffentlich zu beloben, wie auch nach Umständen zu belohnen.

Nach solchen also Maassregeln, ist dies Geschäft nicht nur bei dem Wallachischen Volke, sondern auch überall

im Lande, wo bei nicht Unierten Gemeinden die Anwendung geschehen könnte, einzuleiten, und wirksamst zu betreiben.

Welche allerhöchste Entschliessung demnach diesen löblichen Komitat zur Richtschnur und Genauer Befolgung, hiemit kund gemacht wird.

Gegeben von der königliche-hungar statthalterei ;
Ofen den 12 December 1786.

Dienstfertigste :

Baron Johann Mednyánszky, m. p.

Josepfus von Klobusitzky, m. p.

Arch. ctt. Bihor, 808 fasc. II. 1787.

II.

48605

366

Löbliches Komitat!

Da bemerkt wird, das mehrere National und Trivial schulen, nur nachlässig oder wohl garnicht besucht werden, an welcher vernachlässigung gröstentheils die Eltern selbst schuld sind. Als wird hiemit verordnet, die Kinder beiderlei Geschlechts von sechsten Jahre ihres alters, durch ihre Eltern, hauptsächlich auch im sommerkurse zum schul gehen anzuhalten, wie auch die aus der schule schon ausgetretene Jugend, zur Besuchung der in Sonn- un Feiertägen forgeschriebenen Wiederholungs-Stunden, unter den Eltern obliegenden Verantwortung, anzuweisen.

Ofen den 12 Dezember 1786.

Dienstfertigste :

Baron Johann Mednyánszky m. p.

Arch. ctt. Bihor 172. Fasc. II. 1787.

III.

Aus-

Über die in Biharer Komitat schon eingeführten

Nr.	Namen des Schulort's	Bevessung der Grundherrschaft.	Obschon ein Kon- tract wegen dem Gehalt der Lehrer angetroffen sei.
Grosswardeiner-Proces. — In löblichen			
1.	Pelbarthida		In allen diesen Ortschaften oder öerten ist noch kein Kontract angeschlossen worden daher auch
2.	Csohaj		
3.	Hagymátfalva		
4.	Tothfalv		
5.	V.-Velence	Grossward. Bischof	
6.	Vásárhely		
7.	Alpár	Grossward. Dom. Kapitel	
8.	Szaránd	Kameral dit.	
9.	Serges	dto dto	
10.	Tasádfő		
11.	Hajo	Grossward. Bischof	
12.	Csehi	Grossward. Dom. Kapitel	
13.	Mező-Telegd		
14.	Szakadát		
15.	Iso-Pallaga		
16.	Pestes		
17.	Dubricson	Grossward. Dom. Kapitel	
18.	Úrgetek		
19.	Rév		
20.	Brátka		
21.	Fekete-Toó		
22.	N.-Bárod		
23.	K.-Bárod		
24.	Lok		
25.	Pestes		
26.	Alsó-Lugas		
27.	Bogdan-Sovárdhegy		
28.	Kis Tottfalv		
29.	Borzik		
30.	Kis Jenő	Grossward. Dom. Kapitel	

weiss

und nach eingeführenden Wallachischen Schulen,

Ob ein Lehrer
angestellt sei

Anmerkung

Bihar Komitat.

keine Lehrer angestaltet wurden.

In allen diesen Oerten von Nro 1 bis 30 erübriget noch, das die Kontracte nach dem durch das L. Komitat schon verfasten Entwürfe sowohl mit den Gemeinden, als die Grundherrschaften geschlossen wurden, wozu damit die Sahen ohne Hinderniss geschehen möge zu wünschent ist, das gleichwie die betreffende Gr.-Komitat-Beamten, dem in dieser absicht ausgehenden Pro-Inspector die erforderliche Assistenz leisten und bei Schliesung der Kontracte selbst gegenwärtig zu seijn nothwendig ist, eben so die betreffende Herrschaften dahin belehret werden, dass sie sich zur Vollziehung dieses Geschäftes willig bezeugen und auch die Versicherungsschriften ausfertigen lassen mögen und nach geschlossenen Verträgen die Herren Stuhlrichter die Gemeinden zur Erbauung der Schulgebäude anhalten, auch die anzustellende Lehrer handhaben mögen.

Nr.	Namen des Schulort's	Bevessung der Grundherrschaft	Obschon ein kon- tract wegen dem Gehalt der Lehrer angetroffen sei.
Belényeser Process.			
31.	M. Cséke	Kameral Dit.	Ist angeschlossen } dto, und auch } genehmiget
32.	Cseszora	" "	
33.	Szombatság	" "	dto dto
34.	Pap Mező	" "	dto dto
35.	Belényes	Der Gr.-cath. Grossw. Bisch.	dto dto
36.	Kuratzel	dto dto	dto dto
37.	Buntyesd	dto dto	dto dto
38.	B.-Ujlak	dto dto	dto dto
39.	Kebesd	dto dto	dto dto
40.	Vaskoh	Grossw. Latein. Bischof	Ist angeschlossen } mit der Gemeinde.
41.	Fonácza	dto dto	
42.	Rieny	dto dto	dto dto
43.	Venter	Der Griechis.-Cath. Grossw. Bischof.	keiner
44.	Lazur	Grossw. Lat. Bischof	dto
Szalontaer Process.			
45.	Gyires	Grossw. Latein. Bischof	In allen diesen ortshafte sind noch keine Kontrakte angeschlossen, daher auch
46.	Vizes Gyán	Grossw. Domm. Kapitel	
47.	Cséfa	Kameral dit.	
48.	Oláh Szt. Miklós	Kameral dit.	
49.	Madarász	Kameral dit.	
50.	Oláh Homorog	Grossw. Latein. Bischof u. Em. Beüty	
51.	Ianosda	Latein. Bischof	
52.	N.-Ürög	Grossw. Dom. Kapitel dto dto	
53.	Gyapu		
54.	Sályi		
55.	Székelytelek		

Ob ein Lehrer angestellt sei	Anmerkung
Ist angestellt. dto keiner ist angestellt. dto keiner ist angestellt. dto keiner	Die Bestätigung dieser Kontrakte ist jungst herabgelanget, im diesen Verfolg die Lehrer anzustellen, man den Herrn Pro-Inspektor aufgetragen hat. — Nur wäre auch in diesen Oerten wegen dem fleissigen Schulgehen der Kinder die für das Arader Komitat oben gemachte Bemerkung zu veranstalten.
keiner dto dto	Die Kontrakte dieser 3 Oerten sind deshalb von der h. Landesstelle rückgeschreitet worden, und solche auch mit der Grundherrschaft zu schliessen. — Laut Bericht des Herrn Pro-Inspectors aber verschiebet solches die angegangene Herrschaft wegen anderweitigen geschäften.
keiner dto	In diesen Oerten werden die Kontrakte des Ehestens angeschlossen, nur ist zu wünschen, dass ob Seite der Herrschaft und der Magistral — Assistenz kein astand geschehe.
keine Lehrer angestellt wurden.	Die nämliche Anmerkung welche für den Grosswardeiner Proces angebracht ist, hat man auch für die Oerten von Nr. 45. bis 55. zu wiederhohlen.

Nr.	Namen des Schulort's	Bevessung des Grundherrschaft.	Obschon ein Kon- trakt wegen dem Gehalt der Lehrer angetroffen sei.
56.	Hoszaszó	Grossw. Latein. Bischof	Im allen diesen Ortschaften sind noch keine Kontrakte angeschlossen, daher auch
57.	Kardó	dto dto	
58.	Vasand	dto dto	
59.	Gyanta Rohány	dto dto	
60.	Kápolna	dto, und der Dom. Kapitel.	
61.	Kotsuba	Latein. Bischof	
62.	Petegd	Grossw. Dom. Kapitel	
63.	Görbed	Grossw. Preposit der Latein. Dom. Kapitel	
64.	Fekete Toó		
65.	Tulka	Grossw. Latein. Bischof	
66.	Illye		
67.	Méhkerék		
68.	Béll	Grossw. Latein. Bischof	
69.	T. Káránd	dto dto	
70.	Gross	dto dto	
71.	Hagymás	dto dto	
72.	Marus	dto dto	
73.	Krajova	dto dto	
74.	Ökrös	dto dto	

Der entwurf über die Regulirung die Wallachischen harer Komitats ist noch nicht abgefasst.

Grosswardein, den

Ob ein Lehrer angestellt sei	Anmerkung
keine Lehrer angestellt wurden.	Die nämliche Anmerkung welche für den Grosswardeiner Proces angebracht ist, hat man auch für die Oerten vom Nr. 56. bis 74. BCU Cluj / Centre de cercetare si dezvoltare a culturii si limbii maghiare in Romania

Schulen in Ér-Melyéker und Sárrether Proces des Bi-

21 Iuli 1788.

Jakob Werner m. p.,
königliche National Schullen
Inspector.

5463

IV. a)

Dnis ord. *Judliu Szegedy, Balogh, Papp.*

MVaradini 22 Aug. 788.

Posteaquam suae Matti ssmæ inter reliqua nihil magis cordi est, quam ut scholae nationales in quavis Communitate, priepriis vero Valachica introducantur, jussu Excell. Dni Commisarii Regii adnectitur Domino Ord. Judliu series Communitatum valachicarum cum quarum Dnis Terrestibus ac ipsa quoque communitate Contractus ratione aedificandae et conservandae scholae iniri deberent. Quem in finem Dnis Ord. Judliu habita cum Pro-Inspectore scholarum Nationalium mutua cointelligentia, de qualiter et quo tempore suscipiendo hoc opere, consequenter Dnos Terrestres ad subscribendos ejusmodi Contractus scholares disponet, ipsae Communitates ad aedificandas scholas compellet, Paedagogus vero si suis stationibus manutenebit verbo omnem possibilem praestabit assistentiam.

Dat.

vidit E. Péchy.

Expedivit 25. Aug. 1788.

b)

Dem Biharer Comit!

30681/3030. In Verfolg eines unterm 10.-ten Juni l. J. Nro 6798/488 anher gelangten hohen Hofdecrets, hat man diesem Comit zu bedeuten; das die unterstehenden Stuhlrichter, welche bei Abschliessung der Stuhlverträge nach der bestehenden höchsten Vorschrift immer zugegen sein müssen, und denen es obliegt, das Verhältnis der Verbindlichkeit, welche die Gemeinden zur Unterhaltung der einzuführenden Schulen auf sich nehmen, mit den Kräften derselben zu beurtheilen, dem Comit von den abgeschlossenen Schulverträgen immer Nachricht geben sollen; wobei dieser Comit sich dergestalt zu benehmen hat, dass selber die Grundherrschaften, welche in den Kantracten um eine verhältnissmäßige Beihilfe angesucht werden, zur Leistung

derselben anlifern, die von derselben, oder den Gemeinden zu machende Einwendung schlichten, bei Ausführung, und Aufrechthaltung der vertragmässigen Verbindlichkeiten den Schulvisitatoren an die hand gehe, und dadurch dem gesicherten Schulunterricht ununterbrochene Dauer verschaffe, überhaupt aber jedem vorkomende fälle der Oberstudien-direction eine thätige Unterstützung leiste.

Disemnach hat also der Comitatus die unterstehenden Stuhlrichter zu belehren, und sich diese Weisung immer gegenwärtig zu halten.

Karl Graf Zichy m. p.

Ex Consilio Regio Locumtenentiali
Hungarico. Ofen den 12 August 1789.

Iosef v. Fodor m. m.

Arch. ctt. Bihor, 112. Fasc. VII.—1789.

BCU Cluj / Central University Library Cluj

3095.

V. a)

*Illustrissimi, Reverendissimi, Spectabiles,
ac Magnifici, Perillustres item, ac Generosi
Domini, nobis observandissimi!*

Cum Sua Majestas Sacratissima, ad restituendum, priori suo vigori — quod perturbatum hactenus, ac in parte propae colapsum fuit, — Scholarum G. R. non unitorum institutum constituere dignata sit, ut penes omnimodam assistentiam, cooperationemque, non solum initis jam cum communitatibus, Dominiisque Terrestrialibus, quod praefatas Scholas contractibus, suis procuretur effectus, verum alii etiam, qui adhuc desiderantur, contractus, suo modo concludantur, atque omnes eo convertantur conatus, quo collapsae memoratae Scholae, primo quoque tempore, ad perfectum reponantur statum; caeterum vero Terrestrales illi Possessores, qui nefors, ulterius quoque, ad ineundos idmodi contractus accedere recusarent, Suae Majestati, via consilii hujus Regii Locumtenentialis Hungarici noti reddantur;

Ex eo altissimam hancce Resolutionem Regiam, Praetitulatis Dominationibus Vestris eo ulteriori cum positivo altissimo Mandato intimat Consilium hocce Locumtenentiale Regium Hungaricum; ut in quantum in Gremio sui praesens casus adesset, circa debitum, ac celerius Implementum memoratae ordinationis Regiae, congrua disponantur, scopus ordinationis hujus procurari, omni nisu intendatur, ac de qualiter subsequente effectu, indubie, indilateque, usque ultimam Aprilis a. c. eatenus Relatio horsum praestetur, quo sic in statu esse possit Consilium hocce Regium demandatam hoc in merito Informationem Suae Majestati Sacratissimae demisse substernendi. Datum ex Consilio Regio Locumtenentiale Hungarico, Budae, die Decima Septima Mensis Februarii, Anno Millesimo, Septingentesimo, Nonagesimo Secundo celebrato.

Praetitulatum Dominationum Vestrarum.

Benevolus

Ad officia paratissimi.

Leopoldus m. p. Palatinus.

Franciscus Skerber m. p.

Ioanny Kvassay m. p.

Arch. ett. Bihor, 11 fas. VI.—1792.

381.

b)

*Illustrissimi, Reverendissimi, Sples, ac
Magnifici Perillustres item, ac Generosi
Domini Nobis observandissimi!*

Novissima de Scholis vernaculis, at Graeci Ritus non unitos spectantibus, atque in Districtu Litterario Magno Varadieni sitis, praestita sua via Informatione praeter eosque Praettis D-Vstris sub hodierno ac Nr. 382 relate ad defectus, in Scholis non unitorum praeallati Districtus observatos, intingatae fuerunt, Sequentes novas, sive potius clarius, et uberius expositas, eandem in rem continentes observationes nihil jam salarii Ludi Magistri per Communitates sponte

solvi, magistratus autem eatenus interpelatos, petitam assistentiam vix unquam praebuisse, indeque factum esse, ut pluribus locis Ludi Magistri per Communitates ignominiose expulsi fuerint.

Multis in locis aut nullos plane reperiri Ludi Magistros, adeoque proles absque omni Institutione debita educari, aut qui etiam passim reperirentur, eos haud examinatos esse, et prout conjici facile posset, ad docendum parum plerumque idoneos.

Altissimum illud Mandatum, quod Anno adhinc praeterito, in puncto Scholarum debite conservandarum, praebendaeque per Cottus, quoties necessum fuerit, Magistratus assistentiae, editum fuerat, ad hanc usque diem, relate quidem ad Ludos Graecorum non unitorum, aut nullum, aut certe exiguum esse positum effectum.

Dominos Terrestres, etsi vigore Bgnad Resolutionum pro Conservandis ad Scholas erigendas, dotandasve, subsidiis, saepius interpelatos, tamen nullibi fere locorum ad hunc finem concurrisse, eamque ob Causam 30 adhinc Contractus Scholasticos, a Dominis Terrestribus nondum subscriptos, ad locum altiorem pro obtinenda ratihabitione promoveri nondum protuisse, In Várad Velencze vero alias Katona Város Episcopatum Magno Varadiensem, velut Terrestem Dominum, ad Conferendos in dotandum loci hujus Scholam annuos 20 fl. et lignorum focalium 6 se scripto tenus obstrinxisse, Contractumque hunc anno adhuc 1789 ratihabitum fuisse, at eundem Episcopatum inde, ab hodierni Regiminis auspiciis, omne subsidium isthoc subtrahere, Communitatemque hoc exemplo exstimulatam, aequae in annum alterum ejus, quod sua ex parte hoc fine Contribuendum esset sollutionem detrectare, Praetlatae vero D-Vrae, quod si ejus modi querelae ad easdem deferentur, negotium eum desiderato zelo, haud quaquam promoveri.

Relate itaque ad praeallatam expositionem cuncta ea quae sub hodierno Nr. 382 de hisce non unitis Scholis altissimo jussu Praetis D-Vris Commissa sunt, hic iterum renovari, eo subnexo, ut quoad expositos hoc defectus,

indilate tollendos, Congrua mox disponere noverint. Datum ex Consilio Reo, Ltli Hungco. Budae die Decima tertia Ianuarij, Anno Millesimo, Septingentesimo, nonagesimo, secundo celebrata.

Praettlarum D-Vrarum

Benevolus
ad officia paratissimi.

Leopoldus m. p., Palatinus.

Franciscus Skerber m. p.
Josannes Kvassay.

Arch. ctt. Bihor. Nr. 11. fasc. VI.—1792.

382.

c)

*Illustrissimi, Rendmi, Spbiles, ac Magnifici,
Perilles item, Grosi Dni, nobis observandissimi!*

E submissis de Scholis Graeci Ritus non uniti Relationibus id compertum est, quod nonnullae haud frequententur, partim quod Ludi-Rectoribus, Salaria quae ad vitam honeste tolerandam sufficiant, haud persolvantis omneque plerumque ex cassis communitatum domesticis licet, ad eandem Graeci non uniti pari ratione contribuant per Catholicos subsidium iisdem denegetur, partim quod aedes Scholasticae desint, licet Dominia Terrestria se contractibus initis ad exstruendas Scholas obstringerint, nunc vero ab hac obligatione sua resilerunt partim quod Dnia Terrestria ad sustentandas Scholas concurrere nelint denique quod idoneae ad magisteria personae desiderantes, et Capaces amoveantes, accedit et hoc quod non omnes Proles institutionis Capaces Scholas adeant in aliis vero Locis hae adhuc desiderantis aut in Statu ruinosso reperiantes cum Incolae hujus Ritus respective dotaneis Scholis haud sufficerent, Terrestres vero Domini omne in hunc finem subsidium declinarent.

Penes horum novorum Expositionem Praettis DVris altissimo Jussu Consilium Ltli Reum in nexu circularium

ordinaonum ddo 24-ae 7-bris 1790 No 23155, 22-a Febr. 1191 Nr. 2569 esmitendum habet, ut interea etiam donec de Scholis Trivialibus non unitorum qualiter deinceps tractandis, ulterior bgna Resolutio Regia subsecuta fuerit de praebenda ejisdem non unitis Directoribus omni possibili assistentia servandis item, ac manu tenendis Contractibus, iis vero, a quibus recessum foret pristino suo vigori restituendis oportunas quasvis Dispositiones facere, ac iis omni cum rigore insisteri noverint. Datum ex Consilio Reo Ltli Hung. Budae die Decima tertia Ianuar Anno Millesimo Septingentissimo, nonagesimo Secundo celebrato.

Praettarum DVrarum

Benevolus
ad officia paratissimi.

Leopoldus m. p. Palatinus

Franciskus Skerber m. p.

Antonius m. p.

Arch. ctt. Bihor, Nr. 11. fasc. VI.— 1792.

375.

BCU Cluj / Central University Library Cluj

VI.

*Serrenissime Regie Haereditarie Princeps
Regni Palatine Excelsum Consilium Regium
Locumtenentiale Hungaricum!*

Triplicis ordinis Benigno Gratiiosa accepimus Celsitudinis Vestrae Regiae et Excelsi Consilii Regii quoad Scholas Graeci Ritus non Unitorum Intimata, guibus, et quidem

Sub dto 13-ae Ianuarii a. c. Nro 381 disponitur, ut siquidem ex Informatione sua via praestita innotuisset, per Communitates Ludi Magistris nihil Sallari solvi, Magistratum eatenus interpellatum petitam, assistentiam vix unquam praebuisse, in multis locis nullos, plane reperiri Ludi Magistros, prolesque absque debita institutione educari, in multis locis Ludi Magistros non examinatos, et sic ad docendum parum idoneos reperiri, triginta Contractus Scholasticos per Dominos Terrestres nec dum subscriptos esse, hinc.

Prout Intimatum sub eodem dto Nro 382 habet, ut Directoribus omnem possibilem assistentiam praebeamus,

Contractus manuteneamus, a quibus recessum fuisset pristino vigori restituamus, et

Ut Intimatum sub 17-a Febr. a. c. Nro 3095 sonat, illos Contractus, qui adhuc desiderantur, suo modo concludi, idest, subscribi faciamus, Dominos Terrestres, qui ne fors ulterius quoque ad ineundos idmodi Contractus accedere recusarent, Suae Majestati notos redderemus, praecipitur Serenissime Princeps Regie, Excelsum Consilium Regium! Quid Scholae in informando Nationis caractere valeant? experientia edocti sumus. In illa Regni Parte vivimus, in qua Hungari in omnibus oppidis et vicis jam a Saeculis suas habent Scholas, Valachi vero sine Scholis et educatione in ruditate Succrescunt, quotidie experimur, inter illos vitae et Bonorum securitatem probiores mores vigere, inter hos, cives Regni, continuo vitae, et Rerum periculo expositos esse, et hanc morum disparitatem, ex educatione, vel ejus defectu profluere credimus; quotidie experimur illos, qui educationem nacti sunt, metu poenae, qui hac caruerunt, ipsa poena regni. Dum proinde tantam educationis utilitatem, tantum in excolendo Populi morali Caractere Scholarum influxum noscamus, id a Benignitate Celsitudinis Vestrae Regiae, et aequitate Excelsi Consilii Regii Nobis promittimus, quod Celsitudo Vestra Regia et Excelsum Consilium Regium gratiose sibi persvadere dignabuntur, Nos non esse alienos, a promotione Scholarum Graeci Ritus Non Unitorum.

Hoc ipsum Boni Publici Studium et sincerus Nationis Amor nos impulit, ut Celsitudini Vestrae Regiae et Excelso Consilio Regio candide fateamur, Scholas G. R. N. Unitorum modo ita comparatas esse, ut stante hoc systemate optatus earum succesus sperari vix possit. Nam ut rem prout est exponamus.

In hoc quod modo obtinet Systemate, pro quatuor et quandoque pluribus Possessionibus una erigitur Schola, ut videantur omnes habere Scholam, quin tamen per hoc iisdem consulatur. Nam

Si quidem Rustici prolibus suis aestate ad promotio-

nem Oeconomice indigeant, et rustica Pubes non aestate sed in hyeme in Scholis ordinariae instrui deberet, hyemali vero tempore pueri, 8. 9. vel 10 Annorum frigori exponi, et ob metum hujus periculi itineri ex una possessione in aliam committi non possent; inegabile est, quod Schola pro pluribus Locis erecta, tantum uni Communitati deservire possit et debeat, et sic reliquae Possessiones ad intertentionem ejusdem Scholae, et Ludi Magistri indebite adigantur,

Scholis taliter erectis Ludi Magistri praeficiuntur, qui ante tres, quatuorve Annos a stivis ad Scholas vocati, vix Novitiatum inter Discipulos excesserunt, jam ad munus docentium promoti sunt, praeter Valachicam aliam Lingvam non loquuntur, in Literis humanioribus peregrini sunt, et sic, cultura Iuventutis, his, qui ipsi inculti sunt conceditur.

Ne vero videamur haec, quae dicimus non tam serie, quam supponere, provocamus Nos ad Relationem Ordinarii Nostri V. Comitum, qui nuper dum in Districtu Béliensi versaretur, curam suam etiam ad Scholas Valachicas convertit, visitavit ille, prout Nobis sub hodierno retulit, Scholam ampli satis Oppidi Bél, et in hac Schola duos duntaxat invenit pueros, qui orationem Dominicam sciverunt, praeterea vero, nec hi duo, nec reliqui quid quam seu symbolum Apostolicum, seu Decem Dei Praecepta recitare, multo minus legere sciverunt. Ex ejusdem Relatione scimus, quod dum Idem V. Comes Parentes ad monuisset, ut Proles suas ad Scholas mitterent, Eidem in praesentia plurium examinatorum Ludi Magistrorum conquestum sit, quod pueri, sine ullo fructu Scholas frequentent, ea etiam ex causa, quod Ludi Magistri eos non instruant, sed in aestate ad rurales Labores aplicent.

Quum ergo videmus, omnes expensas in Scholas Valachicas sine ullo emolumento fieri, Celsitudo Vestra Regie et Excelsum Consilium Regium, gratiose perspicere dignabuntur, quod tam contribuentes, quam etiam Dominos Terrestres dolere debeat, se in Scholas Valachicas sine ullo fructu expensas facere, et quod hoc difficilior esset Domi-

nos Terrestres ad contractus subscribendos cogere, praeprimis quin Contractum liberum esse debere, et neminem ad ineundum et subscribendum Contractum cogi, invitisque Dominis Terrestribus nullum onus imponi posse juris sit. interim

Quum agatur de Cultura Concivium Nostrorum, dum naevos moderni Systematis exponimus, non tam expensas fugere, quam media ad obtinendum intentatum finem querere volumus, instamusque Celsitudinem Vestram Regiam, et Excelsum Consilium Regium, diligenter Systema, quod modo viget ita reformare, ut Scholarum Valachicarum bonitatem ipse discentium progressus in studiis conprobet, ad quem finem et ex sincero boni publici studio, sequentia humillime proponimus :

1-o. In constituendis Ludi Magistris major habeatur delectus, nam moderni quidem, licet sint examinati ; in humanioribus tamen Literis ita sunt peregrini, ut mores puerorum formare, eos instruere non valeant.

2-o.) Ut Scholae non tam augeantur, quam reformentur ; quia Numerus Scholarum, tantum ideo quaeritur, ut etiam Inspectorum necessitas inducatur.

3-o.) Quum Graeci Ritus non Uniti Scholas in quibus Ludi Magistri formari possent non habeant, prout omnes Nationes, et Religionnm Assedae ; ita et G. R. N. Uniti nunc in principio, Doctores et Perceptores in Scholis alterius Nationis et Religionis majoribus erudiri curent, qui Literas humaniores absolvere teneantur. ut hac ratione, una cum Literis, novos mores, novam vivendi Rationem sensim sine sensu in Nationem Valachicam inducant.

4-o.) In minoribus Locis, officium Ludi Magistri posset Popis Imponi, ad quod onus subeundum, invitaret eos accrescentia Sallarii, quum per hoc, id, quod Ludi Magistris destinatum est, Popis accederet, sic Popae et ab otio avocarentur, eo majori cum delectu applicari possent.

5-o.) Prout Hungaris ad commercium Germanica ; ita Valachis ad idem commercium internum, Hungarica Lingva maxime necessaria est, et vel ex hoc fundamento, in omnibus Scholis Valachicis Lingva Hungarica tradi deberet, et quidem eo magis.

6-o.) Quod nulla alia ratione, citius cultura hujus Nationis Consequi possit, donec enim Valachi Lingvam duntaxat Valachicam loquentur, se melioribus conversari non posunt; sed postquam Hungaricam addiderint, praeter hoc causam quoque propriam coram suo Magistratu promovere scient, et utilitatem Scholarum Educationisque vel ex hoc commodo sentient, et per hoc ad frequentandas Scholas stimulabuntur.

Medium hoc ad culturam Nationis Valachicae optimum esse, ipse successus conprobavit, nam Valachi, qui in Comitatu hoc inter Hungaros habitant, et Lingvam Hungaricam loquuntur, ex quotidiana conversatione novos mores, novam vivendi Rationem ab Hungaris didicerunt.

Haec sunt Serenissime Princeps Regie et Excelsum Consilium Regium, quae ad praeprovocata Intimata Celsitudini Vestrae Regiae et Excelso Consilio Regio, quoad internum valorem Scholarum Valachicarum humillime praesentanda esse duximus; Quod vero demandatam Assistentiam attinet.

Hanc Magistratus Noster nunquam denegavit, quin imo semper prompte praestitit, et praestare paratus est.

Status vero Scholae Várad Velencziensis G. R. N. Unitorum in quo subsistat, id Celsitudo Vestra Regiae, et Excelsum Consilium Regium, ex hic adnexa declaratione Domini Terrestralis uberius intelligere dignabuntur, patet ex hac Declaratione Dominium Terrestrale oblatas 20 orgias Ligni quotannis subministrasse et subministrare. Caeterum Quandoquidem facile inveniri possent tales Domini Terrestres, qui contractus Scholasticos subscribere detrectarent, in eo inivationem humillime expetimus, qua ratione tales ad ineundum Contractum cogi debeant.

Datum ex Generali Congregatione die 16-a Aprilis Anni 1792 in Oppido Várad Olaszi continuative celebrata.

Celsitudinis Vestrae Regiae

et Excelsi Consilii Regii Locumtenentialis Hungaria

humillimi Servi

Exped. 4. Mai 792.

Universitas Cottus Bihar.

VII. a)

Projectum.

In conformitate gratioasae per Incllytam Universilatem Comitatus Bihariensis in Generali sua in Oppido Várad Olaszi 5-a et Subsequis Mensis Aprilis diebus Anno 1791 Celebrata Congregatione latae Determinationis de introducendis Scholis Valachicis elaborarum ex parte **Processus Várad.**

Aedificia Scholaria in subinsertis Locis ex-struenda essent.	Forsum Concurrent. Loco sequentia.	In quibus Numerantium Domus Valachicae.	Dicta Loco Spectant ad Jurisdictionem Dominalem.	Pro usibus Paedagogi et ubi-cumq; Scholari Catechisatione ad-ministrabunt Communitate-Lignorum focalium orasias		Titulo sub-sistentiae Paedagogi dabunt co-mmunitates.		Quae Naturalia Mediocri pressio assumta efficiunt.		Ex parte Terres-tralis Domini adficiendi projec-tantur.		Summa sub-sis-tentiae annuae Paedagogi.	
				Tritici	Fago-pisfri	Rfft.	Xr.	Rfft.	Xr.	Rfft.	Xr.	Rfft.	Xr.
Csohaj		101	Abazzia de S. Iobh.	8	16	30	31	20	—	51	—	—	—
Farnos		52	Fundi Religionis	8	14	20	24	30	—	54	—	—	—
Hagymátfalva	Nadántelek	86	B. Huszár et caer	6	10	20	20	—	—	—	—	—	—
	Csulafalva	57	dto	2	5	10	10	—	—	—	—	—	—
		46	dto	4	8	8	8	20	—	—	—	—	—
N. Toffalu	Szarko	101	F. Csáky, Ravaszty &	4	12	12	22	10	—	—	—	—	—
	Fegyvernek	40	F. Csáky &	2	5	5	10	5	—	—	—	—	—
	Almás	44	dto	2	5	5	10	5	—	—	—	—	—
	Fugyi	17	dto	2	2	2	3	2	—	—	—	—	—
Vásárhely		50	V. Seminaris & &	5	8	8	16	12	—	—	—	—	—
		30	Ex. Camerae	5	8	8	16	12	—	—	—	—	—

Aedificia Scholaria in subinsertis Locis ex- struenda essent.	Forum Concurrent Loco sequentia	In quibus Numerantur Domnus Valachicae.	Dicta Loco Spectant ad Jurisdictionem Dominalem.	Pro rebus Paedagogi et ubi cui Scholae Catechone ad- ministrantur Communitates Lignorum focalium orgas.		Titulo sub- sistentiae Paedagogi dabant com- munitates.		Quae Naturalia Medicri pressio assunta efficiunt.		Ex parte Terres- tralis Domini adficiendi projec- tantur.		Summa subsis- tentiae annuae Pedagogi	
				Tritici	Fano- pini	Rft.	Xr.	Rft.	Xr.	Rft.	Xr.		
Dubritson	Pestere	82	Nyitszky et alia	3	8	16	16	4	4	—	—	—	—
	Keszteg	49	dto	2	5	10	10	4	4	—	—	—	—
	Kalota	46	dto	1	5	10	10	4	4	—	—	—	—
	Szászfalva	41	V. Capitulum	2	5	10	10	4	4	—	—	—	—
	Rikosd	19	dto	1	3	6	6	3	3	—	—	—	—
	Krajnikfalva	28	Vég et alia	1	3	6	6	3	3	—	—	—	—
	Gáls Háza	40	Capit. Varadi	2	4	8	8	3	3	—	—	—	—
	Birtiny	36	dto	2	4	8	8	3	3	—	—	—	—
	Ürgeteg	34	Ugraj	2	4	8	8	3	3	—	—	—	—
	Bánlaka	62	Nyitszky et alia	6	7	14	14	10	10	—	—	—	—
	20	C. Haller	2	4	8	8	5	5	—	—	—	—	
	30	Vég	2	4	8	8	5	5	—	—	—	—	
	73	C. Battyányi	3	8	20	20	5	5	—	—	—	—	
	68	Kállay & &	3	8	20	20	50	50	—	—	—	—	
	30	C. Battyány	1	4	7	8	4	4	—	—	—	—	

	Brátka	87	C. Battyány	3	8	16	16	5	—	—	—	—
	Lóre	63	dto	2	36	12	12	5	—	—	—	96
		121	dto	5	16	32	32	10	—	—	—	—
Feketető	Csarnoháza	67	dto	3	8	16	16	6	—	—	—	—
	Butsa	30	Fam. Kállay	2	3	6	6	4	—	—	—	74
		190	Complurium	4	20	40	40	6	—	—	—	—
Beznye	Fekete Patak	49	dto	2	6	12	12	2	—	—	—	—
	Nagy Bárod	160	dto	2	18	36	36	6	—	—	—	—
	Korniczal	60	dto	4	6	12	12	4	—	—	—	118
		80	Tardi	3	10	20	10	8	—	—	—	—
Kis Bárod	Cséklya	60	Complurium	2	7	14	14	6	—	—	—	—
	Nagy Patak	70	dto	3	8	16	16	8	—	—	—	—
	Topa	70	dto	3	8	16	16	8	—	—	—	86
Lok	Gégény	143	C. Battyány	8	16	32	32	12	—	—	—	—
		58	Suc. Udön fianor.	2	8	16	16	8	—	—	—	68
A. Lugos	F. Lugos	105	C. Battyány	8	16	32	32	10	—	—	—	—
		78	dto	2	8	16	16	8	—	—	—	66
Bogdánsovárhegy		117	C. Haller	6	16	32	32	8	—	—	—	—
	Czigányfalva	60	Ferdényi et Kállay	2	8	16	16	4	—	—	—	—
	Kövesd	53	C. Battyány	2	8	16	16	4	—	—	—	80
		93	B. Huszár & &	3	8	16	16	4	—	—	—	—
K. Tottalu	Tataros	138	dto	6	16	32	32	6	—	—	—	—
	Kövesegyháza	45	dto	1	6	12	12	2	—	—	—	72
Borzik		128	f. Csáky et alia	6	10	20	20	10	—	—	—	—
	Kövág	62	C. Haller &	2	8	16	16	5	—	—	—	—
	Kötétvölgye	57	C. Csáky	2	8	16	16	5	—	—	—	72

Aedificia Scholaria in subinstructis Locis ex- struenda essent.	Forum Concurrent Loco sequentia	In quibus Numerantium Domus Valachicae.	Dicta Loco Spectant ad Jurisdictionem Dominalem	Pro his quibus Praedictorum et ubi- cuius Scholae Praedictae ad- ministrabantur Communitates Lignorum focalium organa		Titulo sub- sistentiae Paedagogi dabantur com- munitates.		Quae Naturalia Mediocris pressio assuma efficiunt.		Ex parte Terres- tralis Dominii adificandi projec- tantur.		Summa subsis- tentiae annuae Pedagogi.	
				Triplex	Paedagogi	Rft.	Xr.	Rft.	Xr.	Rft.	Xr.	Rft.	Xr.
Kis Jenő	Kis Patak	85	V. Capituli	2	8	16	16	—	—	5	—	—	—
	Kis Ujfalu	68	Ferdényi	2	8	16	16	—	—	5	—	—	—
	Bottyán	110	V. Capitulum	5	10	20	20	—	—	8	—	—	—
Tinód	Tötös	42	C. Haller	1	6	15	12	—	—	2	—	—	—
Tassádfő	Pestes	63											
	Élesd												
	Szentelek												

Várad Olaszi, 29 May 1794.

Iosephus Böszörményi m. p.

I. Cottus Bihariensis Prossus Várad Iurrogatus Ord. Iudium.

Arch. ctt. Bihor la Nr. 39, fasc. VI. 1793.

Projectum.

b) In conformitate gratiosae per Inclytum Universitatem Comitatus Bihariensis in Generali sua in Op-
pido Várad Olasz 5-a et Subsequis Mensis Aprilis diebus Anno 1791 Celebrata Congregatione latae
determinationis de introducendis Scholis Valachicis elaborarum ex parte **Processus Ermellyéke.**

Aedificia Scholaria in subinsertis Locis ex- struenda essent.	Forsum Concurrent Loco sequentia.	In quibus Numerantur Domiis Valachicae.	Dicta Loco Spectant ad Jurisdictionem Dominalem	Pro usibus Paedagogi et cubi- cell. Scholasticae Catechisatione ad- ministrantur Comunitates. Lienorum focalium oraeas.		Titulo sub- sistentiae Paedagogi dabunt com- munitates.		Quae Naturalia Mediocris presio assumta efficiunt.		Ex parte Terres- tralis Domini ad- ficiendi projec- tantur.		Summa subsisten- tiae annuae Pe- dagogi.	
				Fritici	Metretas Posonienses	Rft.	Xr.	Rft.	Xr.	Rft.	Xr.	Rft.	Xr.
Fancsika	V.-Ábrány Keresztur	78	Ladis. Borokaj	5	10	6	18	—	8	—	—	—	—
		52	Succ. Ditrichstein	5	7	3	13	30	5	—	—	—	—
		50	Succ. Ravaztjan	2	7	3	10	30	5	—	—	—	—
Almaszeg	Baromlak Középes Várviz	81	Fam. Bárányi	12	24	12	42	—	18	—	60	—	—
		35	Lad. Bárányi	4	5	10	14	—	11	—	—	—	—
		70	Steph. Bárányi	1	1	2	3	—	6	—	—	—	—
		60	Fam. Bárányi	3	3	6	9	—	9	—	—	—	—
				4	3	6	10	—	7	20	—	—	
				12	12	24	36	—	33	20	100	—	

Aedificia Scholaria in subinsertis Locis ex- struenda essent.	Forum Concurrent Loca sequentia.	In quibus Numerantur Domiſus Valachicae.	Dicta Loco Spectant ad Jurisdictionem Dominalem.	Pro usibus Paedagogi et cubi- centi Scholaris Calactione ad- ministrabant Communitates Lignorum localium orgims.		Titula sub- sistentiae Paedagogi dabant com- munitates		Quase Naturalia Mediocri presio assumta efficiunt.		Ex parte Terres- tralis Domini adficiendi pro- jectantur.		Summa subsi- tentiae annuae Pedagogi.	
				Tritici	Fago- pili.	Rft.	Xr.	Rft.	Xr.	Rft.	Xr.	Rft.	Xr.
Csételek	Bosaj Bisztraujfalu	112	Fam. Fráter	6	12	6	6	21	—	14	20	—	—
		83	Fam. Fráter et Tartraii	4	8	4	4	14	—	10	—	—	—
		70	Fam. Bárányi	2	4	2	2	7	—	9	—	—	—
Terje A. Dérna	Sas Telek F. Dérna	172	Gáspár Bárányi	12	24	12	12	42	—	33	20	100	—
		72	dto	12	24	12	12	42	—	26	40	80	—
		61	Fam. Bárányi	6	8	12	12	20	—	9	—	—	—
Csenálos	Höke Sárszeg	35	Gásp. Bárányi	4	3	8	11	11	—	4	—	—	—
		81	Fam. Ravazdi	2	1	4	5	5	—	4	—	—	—
		19	Succ. Eödbn fam.	12	12	24	24	36	—	20	—	—	60
		56	Abba. de Szi. Iobb	6	12	6	21	21	—	10	—	—	—
				2	4	2	7	7	—	4	—	—	—
				4	8	4	14	14	—	6	—	—	—
				12	24	12	42	42	—	20	—	—	60

c)

Projectum

In conformitate gratiosae per Inclytum Universitatem Comitatus Bihariensis in Generali sua in Oppido Várad Olaszi 5-a et Subsequis Mensis Aprilis diebus Anno 1791 Celebrata Congregatione latae Determinationis de introducendis Scholis Valachicis elaboratum ex parte **Processus Szalontha.**

Aedificia Scholaria in subinsertis Locis ex- struenda essent.	Forum Concurrent Loco sequentia.	In quibus Numeratum Domus Valachicae.	Dicta Loco Spectant ad Jurisdictionem Dominalem.	Pro usibus Paedagogi et cubi- culi Scholaris Calefactione ad- ministrabant Communitates Lignorum focalium ortias		Titulo sub- sistentiae Paedagogi dabant co- mmunitates.		Quae Naturalia Mediocri pressio assumta efficiunt.		Ex parte Terres- tralis Domini adficiendi projec- tantur.		Summa subsis- tentiae annuae Pedagogi.	
				Fritici	Fago- pitr	Rft.	Xr.	Rft.	Xr.	Rft.	Xr.	Rft.	Xr.
Gyires	Tarján	124	Illmi Domini Episcopi Lat. M. Várad Dni Mich. Puspöky V. Capituli M. Várad	6	30	20	40	30	—	30	—	—	—
Vizes Gyán	Keresztszegh	60	Ex. Fam. Csáky et Praep. S. Stephani	4	12	8	16	10	—	10	—	96	—
Ótáh Szt. Miklós	Barakony Rojth	102	Princ. Esterhazy V. Capi. M. Várad dto	6	26	16	34	25	—	25	—	—	—
Jánosda		114	Illmi Dni Eppi M. Várad. et aliorum.	4	26	16	34	20	—	20	—	113	—
		236		6	36	24	48	10	—	10	—	—	—
		49		1	8	2	9	2	—	2	—	—	—
		111		3	20	10	25	6	—	6	—	—	—
		148		10	40	24	52	30	—	30	—	—	—

Nagy Ürögd	100	Illmi D. Eppi. M. Waradiensis	4	18	12	24	10	—	—	—
Oláh Apáti Pósa.	85	dto	3	10	6	13	5	—	—	—
Kis Ürögd	53	Sántha, et reliquo.	1	6	4	8	2	—	—	74
Ináнд	51	Praep. M. Warad	2	6	4	8	4	—	—	—
Birkás	121	Fundi. Studiorum	4	18	10	23	10	—	—	—
Less	64	Fam. Csáky	2	8	4	10	2	—	—	—
Nyárszeg	97	V. Capituli	4	18	10	23	6	—	—	—
Székelylelek	67	Sántha, Sz. Iványi et reliquorum	2	9	4	11	2	—	—	87
Hosszaszó	121	V. Capituli	8	20	10	25	10	—	—	62
Kardó	95	dto	4	16	6	19	8	—	—	—
Vasand	148	Illmi D. Episcopi M. Waradiensis	8	40	24	52	12	—	—	—
Gyanta Rohány	57	dto	2	14	8	18	6	—	—	88
Ripa	84	dto	8	14	10	19	12	—	—	—
Motsár	65	dto	2	10	8	14	4	—	—	40
Széplak	91	dto	4	18	12	24	6	—	—	—
	96	dto	4	18	12	24	6	—	—	—
	79	dto	2	9	4	11	3	—	—	74
	67	Illmi D. Episcopi M. Waradiensis	6	36	24	48	6	—	—	—
	45	dto	2	8	2	9	3	—	—	—
	50	dto	2	8	2	9	3	—	—	78
	108	Illmi D. Eppi M. Warad et C. Capituli	6	30	20	40	6	—	—	—
	86	dto	4	18	8	22	4	—	—	72

Aedifica Scholaria in subinsertis Locis ex- struenda essent.	Forum Concurrent Loco sequentia.	In quibus Numerantur Domus Valachicae.	Dicta Loco Spectant ad Jurisdictionem Dominalem	P ^o usibus Paedagogi et cubi- culi Scholasticae Catechisatione ad- ministrantur Com. unitates. Lithorum focalium organa.		Titulo sub- sistentiae Paedagogi dabunt com- munitates.		Quae Naturalia Mediocri presio assumta efficiunt.		Ex parte Terres- tralis Domini ad- ficiendi projec- tantur.		Summa subsisten- tiae annuae Pe- dagogi.	
				Tritici	Fage- pili.	Rft.	Xr.	Rft.	Xr.	Rft.	Xr.		
Kotsuba		152	Illmi D. Eppi. M. Waradiensis	6	36	24	48	6	—	—	—	—	—
Petegd	Kisháza	126	V. Capituli dto	4	20	10	25	10	—	—	—	—	89
Görbed	Karaszó	95	dto	5	20	10	25	8	—	—	—	—	66
	Kávasd	94	Praepos. M. Warad. Fam. Nadányi	5	20	10	25	8	—	—	—	—	—
Fekete Toth		127	dto	7	36	24	48	10	—	—	—	—	88
	F. Györös	82	dto	3	20	10	25	5	—	—	—	—	—
	F. Bátor	110	Princ. Esterházy	4	18	10	23	4	—	—	—	—	—
		99	dto	2	12	8	16	4	—	—	—	—	—
		115	Illmi D. Eppi. M. Waradiensis	4	18	10	23	4	—	—	—	—	74
Tulka		210	Waradiensis	10	40	20	50	10	—	—	—	—	60
Illye		32	Vidnae Szentiványi	5	18	9	21	10	—	—	—	—	—
	Tamásda	73	D. Baranyi	5	18	9	21	10	—	—	—	—	62
		118	Pr. Esterházy	8	36	24	48	10	—	—	—	—	—
Méhkerék	S. Kerestur	38	Succesorum Gsotka	2	16	8	20	6	—	—	—	—	84

Sz. András	Martziháza
Cséfa	Motseria
Madarász	Szék
Olah Homorogh	Tagadó Medjes
Beél	Árkus
T. Karánd	Nyermege
Grosch	Barzest
Hagymás	B. Örvényes
	Agris
	Botfej
	Kumanyest
Martús	Benyese
	Rokkia
	Szakáts
	Csontaháza
	Poklusa
Krajóva	

In locis his Scholae introductae, et Contractus Super Paedagorum Dotatione initi altissimo etiam Nomine Regio Ratificati sunt.

Aedificia Scholaria in subscriptis Locis ex- struenda essent.	Forsum Concurrent Loco sequentia	In quibus Numerantium Domus Valachicae.	Dicta Loco Spectant ad Jurisdictionem Dominalem	Pro nribus Paedagogi et ubi- quili Scholartis Calefactione ad- ministrabunt Communitates Lignorum focalium organa	Titulo sub- sistentiae Paedagogi dabunt com- munitates.	Quae Naturalia Mediocris pressio assuma efficiunt.	Ex parte Terres- tralis Domini adificandi projec- tantur.	Summa subsis- tentiae annuae Pedagogi.	Rft.	Xr.
Krajova Ökrös	Koroj Kisláka Sijád B.-Rogoz Oltsa Kalátsa Bogy			Tritic. Fago- Pilet. Metretas Posoniensis		Rft.	Rft.	Rft.	Rft.	Xr.

In Locis his Scholae introductae, et
Contractus Super Paedagorum Dotatione
initi altissimo etiam Nomine Regio ratifi-
cati sunt.

Quod praemissa modalitate elaboratum Projectum I. Universitati de misse praesentae.
Sig. V. Oluszi 30 Maji 1794.

Ladislavus Sántha
ord. Iudicium.

Arch. ctt. Bihor, la Nr. 39 fasc. VI—1793.

Projectum.

d) In conformitate gratiosae per Inclytam Universitatem Comitatus Bihariensis in Generali sua in oppido Várad Olaszí 5-0, et Subsequis Mensis Aprilis diebus Anno 1791 Celebrata Congregatione latae Determinationis de introducendis Scholis Valachicis elaboratum ex parte **Processus Belényes.**

Aedificia Scholaria in subinsertis Locis ex- struenda essent.	Eorum Concurrent Loca sequentia	In quibus Numerantur Domus Valachicae.	Dicta Loca Spectant ad Jurisdictionem Dominalem	Pro usibus Paedagogi et cultu Scholaris Calatatione ad- ministrabant Committentes Lignorum localium ortus		Titulo sub- sistentiam Paedagogi dabunt com- munitates.		Quae Naturalia Mediocris presio assumta efficiunt.		Ex parte Terres- tralis Domini ad- ficiendi profec- tantur.		Summa subsis- tentiae annuae Pedagogi.	
				Triticum	Fagum Plym	Rft.	Xr.	Rft.	Xr.	Rft.	Xr.		
Venter	Rogoz et hidastelek Farkaspatak Oláh Hodos Kis Dobrovicza Szoldobágy	100 90 70 30 36 74	Illmi D. Epp. Graeci Rit. Catholicas. V. Capitulum Epp. M. Várad	4 3 1 1/2 1/2	14 10 8 2 2 10	28 20 16 4 4 20	28 20 16 4 4 20	— — — — — 10	— — — — — 10	— — — — — —	— — — — — —	— — — — — —	
M. Lázur	M. Gyepes Dékányesd Jancsed	70 65 38 30	dto dto dto dto	4 3 1/2 1/2	8 6 3 3	16 12 6 6	16 12 6 6	— — — —	— — — —	— — — —	— — — —	— — — —	

Aedificia Scholaria in subinstructis Locis ex- struenda essent.	Forum Concurrent Loca sequentia.	In quibus Numerantium Domus Valachicae.	Dicta Loca Spectant ad Jurisdictionem Dominalem	Pro usibus Paedagogi et cubi- culi Scholaris Calefactione ad- ministrabant Communitates Lignorum focalium orlas.		Titulo sub- sistentiae Paedagogi dabant com- munitates.		Quae Naturalia Mediocri presio assumta efficiunt.		Ex parte Terres- tralis Dominii ad- ficiendi projec- tantur.		Summa subsis- tentiae annuae Pedagogi.	
				Trifid	Page pfr	Rft.	Xr.	Rft.	Xr.	Rft.	Xr.		
Harangmező	Grujlung	25	Epp. M. Várad	2	4	4	—	—	—	—	—	—	—
	N.-Patak	30	dto	3	6	6	—	—	—	—	—	—	—
	Forrószeg	40	dto	5	10	10	—	—	25	—	—	—	—
	Almamező	100	Fundi Religio	16	32	32	—	—	—	—	—	—	—
		40	dto	8	16	16	—	—	20	—	—	—	—
				2	4	4	—	—	—	—	—	—	—

Reliqua Processus hujus Loca Valachica Schnlis Contractualiter dotatis jam provisa sunt.

Super quibus hanc humillimam in Concursu Dni Inspectoris Iacobi Verner de facto proiecto facio relationem.

V. Olaszi 30-o Maj. 1794.

Steph. Kelemen m. p.,
1-u Iudl.

VIII.

Illustrissimi, Reverendissimi, Spectabiles ac Magnifici, Perillustres item, et Generosi Domini, nobis observandissimi!

4827.

Plano organisandarum in Provinciali Scholarum Nationalum G. n. U. R. Altissimo Loco sua via substrato, ut Illyris, et Valachis occasio prolibus suis debitam Institutionem procurandi, quo, fieri potest, ocyus suppeditetur, simul tamen semper etiam ad vires fundi, et praexistentiam idoneorum Docentium tanquam objecta haud minoris momenti reflectatur, Sua Majestas Sacratissima medio benignarum Resolutionum Regiarum sub 29 Aug. a. p. Nr. 9474 et 22 Ian. a. c. Nro 795 editarum benigne stabilire, ac clementer demandare dignata est, et quidem :

1. Ut Scholae in illis locis, ubi praeterquam quod ibi proles, sufficienti numero praexistant, etiam vel ipsa Communitas requisitis pro erectione Scholae mediis provisae est, vel haec ex fundo Scholari suppeditari possunt, in tantum, in quantum novae hae Scholae idoneis Docentibus provideri valent, nunc statim introducantur.

2. Erectio, et Conservatio Scholaris aedificii locali Communitati incumbat, Dominia tamen Terrestria ad Materialia seu gratis, seu justo pretio cedenda exstimulentur, eo tamen subjuncto quod ii Domini Terrestres, qui aedificia scholastica cum Boni possessorio receperunt, haec tamen in suos usus converterunt, juxta praexistentes jam Ordines ad eorum in bono statu restitutionem, aut novorum extructionem obligentur.

3. Ubi aedificium scholare erigendum est, Dominium Terrestrale ad requisitum sufficiens spatium prope Ecclesiam, si possibile, communitati gratis pro perpetuo cedendum provocetur.

4. Planum erigendi Scholaris aedificii Dominio Terrestrali, et Districtuali Scholarum Directori pro adprobatione exhibeatur.

5. Ponendum Scholare aedificium e solidis, si loci adjuncta admittunt, materialibus erigatur, amplo cubili pro Schola, alio cubiculo, camera culina, Depositorio, et cellariolo pro docente provideatur.

6. Conservatio Scholaris aedificii in bono statu, item interna ejus instructio, et calefactio, comunitati incumbat; ubi autem Schola prius jam exstitit, sed intercidit, aut ubi nulla quidem hucdum erat, pro ratione tamen circumstantiarum in sensu priorum Punctorum talis erigenda foret, ea intra annum erigatur, Docenteque provideatur.

7. Communitates ad effectum harum ordinationum praeter vigilantiam Districtualis Directoris etiam per Jurisdictionem, ac concernentes Officiales exstimulentur, ac pro re nata stringantur, refractariae vero per Suam competentiam pro ratione adjunctorum in aliorum etiam exemplum coactivis quoque mediis adigantur, punianturque.

8. Si Communitas ex defectu virium Scholare aedificium ponere, ac Docentem intertenere nequiret, Dominium Terrestrale ad illud suis impensis erigendum exstimulentur, conservatio tamen Communitati pro semper incumbat, etiam Docenti competentiam in determinandis Naturalibus dependere obligatur Comunitas, Salarium tamen pro indeterminato tempore, ex comuni fundo scholari, in quantum sufficiens suo tempore collectus fuerit, subinde pendatur.

9. Civitates L. R. prout et Cameralia, privilegiataque oppida occasione erigendarum Scholarium, aedium eo reflectant, quo talia aedificia ampliora, et pluribus quoque classibus aliquando deservitura ponantur.

10. Districtualibus, et localibus Directoribus in casu condecenter petendae relate ad negotia Scholastica assistentiae haec per concernentem Jurisdictionem prompte praestetur.

11. Docentes per Districtuales Scholarum Directores cum cointelligentia, et consensu communiatum deligantur,

et constituentur, neque per communitatem absque scitu, et consensu Directoris e servitio dimittendi.

12. Catechetæ munus loci Parochus G. n. U. R. si adhoc qualificatus fuerit, gratuito obeat, secus interea per qualificatum Docentem continuandum.

13. Correpetere Docentes cum juvenibus post Scholas quidem possint, Parentibus tamen hujus Ritus, qui in Civitatibus, et oppidis degunt, liberum sit, alium etiam, quem pro correpetitione post Scholas cum prolibus suis domi instituenda qualificatum repererint, hoc scopo assumere; interim districtuales Scholarum Directores occasione visitationis Scholarum, prout et locales Directores investigent, qualianam Individua per Parentes pro Correpetitoribus, et Informatoribus prolium suarum, abhibeantur, ac male moratos, perniciosos, indoctos, aut proles non juxta præscriptum systema instituentes, velut Inhabiles a Correpetitione, ac informatione prolium etiam penes assistentiam localis Jurisdictionis si hæc necessaria fuerit, amoveri faciant, hocque scopo Individua talia pro Correpetitoribus, aut domesticis Informatoribus non qualificata concernenti Jurisdictioni indicent, illorunque amotionem urgeant iidem Districtuales, et locales Scholarum Directores.

14. Si communitas Docentem in Diaconum promoveri desiderat, et Concernens Episcopus eundem ordinare recusaret, idem Episcopus causas denegatae ordinationis sine altioris discussionis Consilio huic Locumtenentiali Regio indicet.

15. Docentes, qui agros, vel alios Contributioni obnoxios Fundos possident, a Contributione ab iisdem fundis præstanda nequaquam immunitentur.

16. Quamvis Inspectio, et Directio Scholarum Illyrico-Vallachicarum, Directoribus, et Dirigentibus Dicasteriis competat, ac proinde clerus de regula nullum influxum adeasdem habere debeat, quod institutionem nihilominus Religionariam exceptio fiat ita, ut quoad hanc præter Directores Districtuales, Episcopi etiam, et Proto-Presbyteri de

pura, et fundata doctrina Religionis providere, et invigilare debeant; — tum Superior Scholarum Inspector tales G. n. U. R. Presbyteros pro localibus Directoribus etiam proponere possit, qui praeter Confidentiam Communitatum suarum aliis quoque requisitis qualitatibus omnibus praediti sunt, et de quibus sperari potest, eosdem rem Scholasticam efficaciter promoturos esse. Interim tam Presbyteris, quam et Dominilibus Officialibus districtim interdicitur, Docentes male tractare aut plane verberare, sed si alicujus delicti insimulentur, id locali, ac pro renata. etiam Districtuali Directori fine ponendae medelae indicetur.

17. Cum ob diversitatem virium, quibus Communitates pollent, ac ob incertitudinem de futura fundi Scholaris quantitate subversantem circa Dotationem Docentium nunc adhuc nihil certi defigi valeat, in quantum ejusmodi Docentes praesto sunt, in Locis, ubi de erigenda Schola agitur, per Districtuales Directores in concursu Jurisdictionis Politicae Contractus, per quos Docens convenientem subsistentiam nanciscatur, cum Communitatibus more hactenus praescripto, et juxta formularia in typo caeteroquin praexistentia usuato ineantur, si vero Communitas in Statu non eset, Docenti sufficientem Subsistentiam procurandi, ab introductione Scholae, cum nullum Docentem requisitis vitae mediis destitutum esse oporteat, eoque praescindatur donec vel Communitas ampliores vires consecuta fuerit, vel id, quod desideratur, aut ex generali fundo Scholarum, aut per Munificentiam singularium fundatorum sarciri poterit; in ipsis autem Contractibus, Scholaribus cum tales non nisi inter Scholarum Directores, aut Inspectores ex una, et Communitatem Loci, aut, etiam Dominium Terrestre, ubi istud ad dotationem Scholarum concurrat, ex altera Partibus ineundi, et subscribendi: ac per Testimonium Comitatus coramisandi veniant, Docentes, quia mutari possunt, Contractus tamen non obstante hac mutatione in suo vigore manere debent, qua Contrahens Pars in Contractum influere, ac eum subscribere non obligentur, ita et Loci Parochus, cui onus fidei jussionis imponi non potest,

tantum qua Coramisans adhibeatur, tempus duratorum Contractuum pro ratione circumstantiarum, eaque modalitate, quae securitati relate ad Docentis subsistentiam maxime conveniens erit, defigatur, et tales Contractus ad captum Communitatis lingua quidem vernacula, nihilominus tamen etiamsi Individua ex parte Comitatus, et Domini Terrestrialis ad id concurrentia lingue Valachicae, aut Illyricae gnara essent, simul alia quoque lingua, utpote Latina, Hungarica, vel Germanica tamquam versione subnexa semper concinentur, quo sic altiore Loco revideri valeant; denique Contractus hi Scholares in quadruplici Exemplari, quorum unum per Communitatem aliud per Dominium Terrestrale, tertium per studiorum Directionem asservandum, et quartum isthuc submittendum erit, conficiendi communitati tot vicibus praelegantur, et explanentur, usque dum Communitas eosdem clare intelligat.

18. Communitates stipulatos Contractus haud observantes, aut observare recusantes per respectivam Jurisdictionem ad eorum implementum serio adigantur.

19. In illis duntaxat Locis plures Scholarum Classes introducantur, quorum communitates plures Docentes citra sui adgravium intertenere possunt, et introductionem plurimum Classium ipsaemet postulaverint.

20. Nulli Juveni G. n. U. R. exitus ad exterarum Academias, aut Scholas amplius admittatur.

21. Obligatio, proles ad Scholas G. n. U. R. mittendi Parentibus in illis duntaxat locis imponatur, ubi Scholae in loco adsunt, quin tamen id exigatur ut omnes proles indiscriminatim integrum Scholarum Nationalium cursum absolvere debeant, sed si juvenes G. n. U. R. ad Scholas alteri Religioni addictorum transire voluerint, tunc solum praevis Scholas Nationales sui Ritus absolvere teneantur, si tales in loco adsunt, et si non eadem Clases, et objecta in illis Scholis, ad quas transire voluerint, tradantur, sed altiora duntaxat, quibus per consequens Institutio in Scholis Nationalibus haurienda praecedere debet. Parentibus

itaque extra loca Scholarum sui Ritus degentibus obligatio proles suas ad aliorum locorum Scholas mittentendi non imponatur, sed quemadmodum a pauperioribus cujuscumque Religionis, ita etiam ab ejusmodi G. n. U. R. hominibus id solum exigatur, ut proles suas pro Doctrina Religionis, et morum coram Parocho sui Ritus statuunt, talesque, quamvis Scholas non frequentaverint, si Doctrina Religionis imbuti sint, ad ineundum Matrimonium admitantur et copulentur.

22. Directores Gymnasiorum aliarum Religionum, utpote Catholicae, et Evangelicae Confesionis, Juvenes G. n. U. R. secus ad Scholas non admittant, quam si Attestata de studiis conformiter priori puncto in Scholis Nationalibus praevis absolutis exhibuerint.

23. Quamvis Directoribus Scholarum Catholicarum incumbat, Juvenum etiam alterius Religionis easdem frequentantium curam gerere, cum tamen iisdem Directoribus id, ut talibus juvenibus quoad exercitium Religionis invigilent, quemadmodum quoad Evangelicae confessioni addicta non incumbit, ita nec quoad G. n. U. R. Individua imponi possit; hinc cura haec per Parentes a Loco absentes aut Parocho sui Ritus, aut alteri cuiquam deferatur.

Quae Benigna Resolutio Regia, Praetitulatis Dominationibus Vestris pro requisita Directione, et facienda per gremium debita publicatione praesentibus notificatur.

Caeterum relatione de Collectis ad rationem conflandi pro Scholis G. n. U. R. fundi, et introducti pro Praeparandorum Scholis 3-tio orbiculo de Benigno Iussu Regio sub 23 Febr. a. c. Nro 3798 sub termino praecclusi unius mensis exacta in praesens adhaerente, Praetitulatis Dominationibus Vestris hisce districtim committitur, ut eadem cum ratione de commisso adusque neglectu intra mensem a dato percepti computandum sub gravissimo responsionis onere Consilio huic L. R. in omnis praestetur, abhinc suae Majestati Sacratissimae substernenda.

Datum ex Consiliu Regio Locumtentiali Hungarico,
Budae die decima Mensis Augusti, Anno Millessimo Octin-
gentesimo Decimo tertio celebrati.

Praetitulorum Dominationum Vestrarum.

Benevolus

Ad officia paratissimi:

Baro Joannes Mednyanszky,
Josephus Bisztriczey m. p.

1816—1813.

Arch. ctt. Bihar 45 Fasc. VI. Annis 1813.

IX.

**A Váradí Járásban lévő nem Egyesült Oláh Helységek-
nek Districtualis Oskolák szerént való Felosztása.**

Sor szám.	A Districtualis oskola helye.	Ide fognak tartozni.	J e g y z é s.
1.	Nagy-Várad extra classem	—	Itt iskola már vagyon.
2.	Várad-Velencez 3-a classis	Várallya	Itt is hasonló- képpen.
3.	Vásárhely 3-a classis	Fugyi	Nincs iskola.
4.	Rontho 2-a classis	Csehi	Itt sintsen, Csehibe ugyan már az Os- kola hely ki van mu- tatva, de mivel a Concurrentia Ron- thon nagyobb, ot az oskolának alkalmat- tossab helye lészen.
5.	Serges 1-a classis.	Szaránd Kigyik Kopatsel Fancsika Virtsolog Szurdok	Itten sem volt még eddig iskola.

Sor szám	A. Districtuális Oskola helye	Ide fognak tartozni	Jegyzés
6.	Alpár 1-a classis	Nagy Kér Kis Kér	Itten sem volt még eddig oskola.
7.	Tasádfő 2-a classis	Szt.-Elek	dto
8.	Szakadáth 2-a classis	B. Telek Telkesd	dto
9.	Eskülő 3-a classis	Pestere Keszteg Kalota	dto
10.	Czétzke 2-a classis	Isopallaga Kőallya	dto
11.	Telegd 2-a classis	Szabolts P. Ujlak Telki Posalaka	dto
12.	Dubricsony 3-a classis	Szászfalva Gálósháza Rikosd Krajnikfalva Birtiny	Itt még oskola felállítva nincsen.
13.	Urgeteg 3-a classis	M. Kakuts O. Kakuts	dto
14.	Lokk 3-a classis	Gégény	dto
15.	Bánlaka 3-a classis	Sonkolyos Dámos Brátka Lore Ponor	dto
16.	Topa 3-a classis	Cséklye N. Patak	dto
17.	Beznye 3-a classis	N. Bárod F. Patak Korniczal	dto

Sor szám	A. Districtualis oskola helye	Ide fognak tartozni	Jegyzés
18.	Fekete tó 3-a classis	Csarnoháza Butsa	Itt még iskola fel állítva nintsen.
19.	Tinod 3-a classis	Tötös Pestes Élesd	dto
20.	Alsó-Lugos 3-a classis	Felső-Lugos	dto
21.	B. Szovárhegy 2-a classis	Cigánfalva Kövesd	dto
22.	Kis Totfalu 3-a classis	Tataros Kövesegyháza	dto
23.	Borzik 3-a classis	Kövág Sitér Völgye	dto
24.	Nagy Totfalu 3-a classis	Szarko Fegyvernek Almás	dto
25.	Kis Jenő 3-a classis	Kabalás Patak Kis Ujfalu Bottyán	dto
26.	Hagymádfalva 3-a classis	Csujafalva Nadántelek	Minthogy ezen ke- rületben sok unitu- sok is laknak, az os- kola <i>mixta</i> leszén.
27.	Csohaj 3-a classis	—	Itt még eddig os- kola nem volt.
28.	Pelbárthida 3-a classis	—	dto

Készült az 1816-ik Eszt. Április 9-én V. Olasziban tartott Deputatio Ülésében.

Vice notáris :
Detrich Miklós m. p.

X.

Az Érmellyéki Járásban lévő nem egyesült Oláh helységeknél Districtualis iskolák szerént való felosztása.

Sor szám	A Districtualis iskola helye	Ide fognak tartozni	Jegyzés
1.	Csételek 3-a classis	Bosaj Bisztra Ujfalu	Ezen járásban meg eddig a nem Unitusoknak sehol sem volt iskolájok sem tanítójak.
2.	Almaszeg 3-a classis	Baromlak Középes Várviz	
3.	Terje 3-a classis	—	
4.	Alsó-Derna 3-a classis	Sás Telek F. Dérna	
5.	Csanáros 3-a classis	Höke Sárszeg	
6.	Bárdfalva 3-a classis	Szaldobgay Széltalló	
7.	Királyi 3-a classis	Terebes	
8.	Diószeg 2-a classis	Csokaj	
9.	Piskolt 3-a classis	mixta iskola	
10.	Fancsika	Clasison ki- vül léznek	
11.	Lüki-cum Kohany		
12.	Szunyogd		
13.	Vámos Láz		

Készült az 1816 Eszt. Április 9-én V. Olasziba tartott Deputatio Üléseben.

Vice-notárius :
Detrich Miklós m. p.

XI.

A Sárréti Járásban lévő nem Egyesült Oláh Helységeknek Districtualis oskolák szerént való felosztása.

Sor szám	A Districtualis oskola helye	Ide fognak tartozni	Jegyzés
1.	Zsáka 3-a classis	—	Itt még eddig oskola nem volt.
2.	Darvas 3-a classis	—	dto
3.	K. Apáti 3-a classis	Szakál	dto

Készült az 1816. Eszt. Április 9-én V. Olasziba tartott Deputatio ülésében.

Vice-notárius :

Detrich Miklós m. p.

Arch. ctt. Bihar 14 fasc. VI—1816.

XII.

A Belényesi Járásban lévő nem egyesült Oláh helységeknek Districtualis Oskolák szerént való felosztása.

Sor szám	A Districtualis oskola helye	Oda fognak tartozni	Jegyzések.
1.	Belényes 1-a classis	Gyalán Petrás-Solymos Sz.-Márton 5 Feneres Fenes Mérág Tatárfalva Pokola 10 Tarkaicza Nyegerfalva 12 Szokány	Ez mixta oskola, mely jó állapotban van, az épület ujj, erős. jó materialékból tétetett, és 70—80 tanuló gyermekeket is befoghat

Sor szám	A Districtualis oskola helye	Oda fognak tartozni	Jegyzések
2.	Kuratzel 2-a classis	K. Belényes Kreszuja Potsa-Velesd 5 Burda Karbunár Budurásza Nyimoesd Mézes 10 Telek Talp Száka 13 B. Szelistye	Az iskolai épület ittén némely Re- paratiokat kíván.
3.	Buntyesd 1-a classis	Sebes Lelesd Szod 5 Fericse Alsó, Felső Poeny Kotsuba Gurány 10 Petrosz Dragonyesd Belezseny P. P. Cziganyesd 14 Brost	Az iskolai épület jó, és alkalmas karba van. Csak némely reparatio- kat kíván.
4.	Solym 3-a clazsis	Borz H. Domrovitza Urszád B. S. Miklós Ds. Forró B. Örvényes	Ezen kerületnek mixta iskolája ezelőtt B.- Ujlakon volt, s oda tartoztak még Prészáka, Pétrány, B. Valány, Sonkolyos, Jánosfalva, Füzeg; de a fekvésére nézve azon mixta iskola meg nem áthatván épület sem lévén ottan; az iskola Solymra áltáitették, és a fentebb nevezett helységek, mint a melyek- nek lakosi unitusok, a concurentiából ki ha- gyattatván, a Solymi iskola <i>pura</i> lészen

Sor szám	A Districtualis oskola helye	Oda fognak tartozni	Jegyzések
5.	Rieny 1-a classis	Gyigyiseny Petrillény Kakatsény 5 Köszvényes B. Lázur Henkeres Balalény Szudrits 10 Domrovány Bragyet Kis Kóh Magura 15 } Felső és Alsó } Valeneagra	Az iskolai épület némely reparatio- kat kíván.
6.	Vaskóh 1-a classis	Baresd Alsó, F.-Verzád 5 Kerpenyet Lunka Serbest Sust Briheny 10 Határ V. Szohodol Kalugyer Kimp Kollest 15 Kristyor Pojana V. Szelistye 18 Lehetsen	Az épület meg lehetős, csak vakolni szükséges, és székeket kelene, belé csinálni. Idővel jó volna <i>Pojánán</i> egy oskolat felállítani, és oda affiliálni <i>Kristyort</i> .
7.	Fonácza 2-a classis	Rézbánya Segyestyel F. Kimpány 5 A. Kimpány Herzest Szegeyest 8 Stej	Az iskolai épület meglehető de ujj fedést kíván.

Sor szám	A Districtualis oskola helye	Oda fognak tartozni	Jegyzések
8.	Pap Mező 1-a classis	Spinus P. M. Valány F. M. Kimpány 5 Lunkasprie Szitány Kosgyán P. M. Szelistye Dragottyán 10 Robogány Albest 12 Hegyes	Az iskolai épület meglehetős de ujj fedést kíván.
9.	Kebeds 2-a classis	Rossia Sz.-Lázur Meziad 5 Remete Ds. Gurbest	Az iskola elég tá- gos, és meg lehe- tős karba van.
10.	Szombatság 2-a classis	Varasány Kapotsány Hogyis 5 Rotarest Krancsesd N.-Hegyes Dobrest N. Kerpesd 10 K. Kerpesd Rogoz Sz. Szelistye K. Dombrovicza F. Patak 15 O. Hodos 16 Forro Szeg	Ez mixta iskola lévén, idővel ha a kör- nyül állások engednék, jó volna ezen kerületek 2 iskolákra fel osztani; mely- nek egyike Szombatságon maradna ma- gában mixta; a másik pedig Varasányba lenne pura non unita.

Sor szám	A Districtualis oskola helye	Oda fognak tartozni	Jegyzések
11.	M. Cséke 1-a classis	Csezora Dusest Butsum 5 Topest Dr. Cséke Sztrákos Bukurvány Kotyiklet 10 Korbest Felső Topa 12 Alsó-Topa	Ezen kerületnek tanítója ez előtt Cseszorán tanított, de mivel ott iskola ház nintsen, az ujjonnan építendő iskolának, mind a concurrentiára nézve, mind pedig annál fogva is, hogy jobb vigyázat lehessen, az iskolára M. Csékére által tétetni jónak ítéltet.
12.	M.-Lazur 1-a classis	Dekanyesd Grujlung M. Gyepes 5 Mihelő Bikáts N. Káránd K. Káránd Alma Mező 10 Harangmező	Itten még eddig iskola nem volt; azért ezen districtualis iskola egészen ujjonnan fog felallittatni.

Készült az 1816-ik. Eszt. Április 9-én V. Olasziba tartatott Deputatio Ülésében.

Vice-notarius :
Detrich Miklós m. p.

XIII.**A Szalontai Járásban levő nem egyesült Oláh Helységeknek Districtualis Oskolák szerént való felosztása.**

Sor szám	A Districtualis oskola helye	Oda fognak tazozni	Jegyzések
1.	Bél 1-a classis	Szék Motsirla T. Medgyes	Az oskola épület igen rosz karba van. Nagy ujjitást kíván.
2.	Krajova 2-a classis	Koroj Kis Laka Sijád B, Rogoz	Itt ugyan van tanító, és Contractualis Dotatio is, de oskola ház nintsen
3.	Ökrös 1-a classis	Oltsa Kalátsa Bogy	Van ugyan Oskola, de rosz állapotban, egész ujj fedést kíván.
4.	Marus 3-a classis	Poklusa Cs. Valány Szakáts Bokia Benyesd	Egész ujj Oskola házat szükséges építeni.
5.	Kumanyesd 2-a classis	Agris Hagymás Bottfej B. Örvényes	A tanító ez előtt Hagymáson, azután Agrison tanított, de sem az egyik sem a másik helyen oskola épület nem lévén, azt Kumanyesdre mint a hol az oskolára való vigyázat nagyobb lehet, által tenni jobbnak találattik.
6.	Groós 3-a classis	Barzesd	Oskola ház nem lévén, a Tanító a maga házánál tanított. Azért építeni szükséges.
7.	T.-Káránd 3-a classis	Nyermeg Arkis	Itt is építeni szükséges.

Sor szám	A Districtualis iskola helye	Oda fognak tartozni	Jegyzések.
8.	Hosszuaszó 1-a classis	Vasand O. Gyepes Rosafalva Nyárlo Somogy Usopa	Itt iskolaház nem lévén, a Tanító számára a Communitás egy házat arendált, melyben a Tanító is alig fér meg, s abban tanítottak a gyermekek.
9.	Tulka 1-a classis	Jánosda	Ambár ugyan Jánosdán is volt tanító, és egy iskola kis házatska, de mivel ez a Helység a tanító fizetését maga meg nem győzne, annyival is inkább, hogy a Communitással kötött Contractus, az Uraság hire nélkül történt, Tulkához kapcsoltatott.
10.	Görbesd 2-a classis	Kávásd	Itt még eddig sem tanító, sem iskola ház nem volt.
11.	Fekete Tót 3-a classis	Fekete-Győrös Fekete-Bátor	Itt még eddig sem Tanító sem Iskola ház nem volt
12.	Kotsuba 2-a classis	Kisháza Karaszó Petegd	Az iskola ház alkalmatos, tsak padok hibáznak benne.
13.	Kápolna 2-a classis	Gyanta-Rohány Széplak	Ujj iskolát szükséges építeni.
14.	Kis-Ürögd 1-a classis	Nagy-Ürögd O-Apáti Less Poosa Nyárszeg Székelytelek	Ez előtt ugyan O.-Apátiba volt a Tanító. De részserént az iskola ház nem léte, részserént a Dotatio tsekélysege miatt ott nem subsztilhatván, Kis Ürög-dre, ahol a földes uraság is több segedelemmel lehet, az iskolát által tenni jobbnak találtatik.

Sor szám	A Districtuális iskola helye	Oda fognak tartozni	Jegyzések.
15.	Méh-Kerék 2-a classis	S.-Keresztur	Jóllehet ugyan S.-Kereszturon is volna Tanító; a ki egyszersmind kántor is; de mivel ezen két Helység, külön-külön vétetvén, a Tanító fizetése teljesítésére elégtelen volna, azért együre kaptsoltatnak.
16.	Tamásda 3-a classis	Illye	Az iskola épületet reparálni szükséges.
17.	Cséffa 1-a classis	Barakony Atyás	Ujj iskolát szükséges építeni.
18.	Rajt 1-a classis	O.-Szt-Miklós Vizesgyán Keresztszeg	Ezen 4. helységben van ugyan, mindenütt tanító, de iskola ház nintsen, és mivel elégtelenek arra hogy külön-külön betsületes Tanítót tartsanak, és iskolát építsenek, azért együvé kaptsoltattak.
19.	Madarász 1-a classis	Marcziháza Homorog	Ámbár ugyan mind Madarászon mind Homorogon a földes Uraság által a Tanító dotálva van; de mivel sem itt, sem amott a Dotatio nem elegendő, azért együre tétetnek.
20.	Gyapjú 1-a classis	Jnánd Bikáts	Itten a tanító a maga háznál tanít, mert iskola ház nintsen, azért épít. szükséges
21.	Tarján 3-a classis	Gyires	Van ugyan iskola ház, de sok reparatiót kíván.

Készült V. Olasziba az 1816-ik Eszt. Április 9-én tartatott Deputatio Ülésében.

Vice-notárius :
Detrich Miklós m. p.

XIV.

535—816.

Excelso Consilio Regio Lttli.

E. Congregatione nostra Generali die 1-a et subsequis mensis Iulii diebus 1816 in Oppido Várad-Olaszi celebrata.

Serenissime!
Excelsum...!

In sequelam b. g. Intimati ddto 11-a Aug. 1813 N-ro 4827 in obiecto organisandarum scholarum Provincialium Graeci-Ritus non Unitorum ad nos demissi, humillime referendum habemus: Nos eotum illico e gremio nostri Deputationem fine eo-ordinasse, ut non solum circa erectionem scholarum, effectumque dispositionum in praecitato b. g. Intimato praescriptarum, qua ratione procurari queuntem; verum insuper etiam quoad media qualiter promovendae apud Gentem Valachicam Culturae Planum quodpiam, circumstantiis accommodatum, elaboret. Qua Deputatione Protocolum, et acta sua sub hodierno nobis praesentante, eadem per nos quoque revisa et ratihabita, Celsitudinis Vestrae Cao-Regiae et Excelsi Consilii R. Llis bgso obtutui hisce humillime substernenda esse duximus; sequentibus perdemisse observatis.

1-o Etsi quidem neminem nobis de necessitate introducendae apud populum G. R. N. U. ordinatae scholasticae institutionis magis convictum esse, persvasum habeamus, nihilque nobis, qui tristes defectus culturae Gentis Valachicae consecariae quotidie experimur, votis omnibus magis exoptatum foret, quam ut erigendis quo ocius scholis sufficientibus, constituendisque Docentibus educatio pubis Valachicae optato cum successu coordinaretur; Nihilominus quum advertamus omne onus et erigendarum scholarum, et intertenendorum Docentium unice Contribuentes nostros mansurum esse, dignetur nobis Celsitudo Vestra Cao Regia, et Excelsum Consilium R. Lmtle b. g. indulgere,

quod in tanta Plebis Contribuentis et imprimis Comunitatum Valachicarum jam in quartum annum perdurante inopia, quae universos fere Colonos paene ad incitas redigendo, ipsis quoque ordinariis Contributionis Oneribus supportandis impares reddidit, optatum novae hujus scholarum Coordinationis effectum ex parte nostri promittere nullatenus valeamus, quin imo Celsitudinem Vestram Caoo-Regiam exorare cogamur, ut effectuationem Plani erigendarum harum Scholarum ad subsequuturos faventiares annos relegare; aut vero coram sua Matre ssma b. g. exoperari dignetur, ut si Majestas Sacratissima pro paterna sua erga Gentem Valachicam solitudine demandatam Scholarum G. R. n. U. introductionem indilate in effectum perducere clementer ordinare dignaretur, una etiam modum clementer adiuvenire dignetur, quo nimirum opus hoc erectionis novarum Scholarum citra onus miseris Communitatibus imponendum perfici, et intertentio Docentium ex Fundo quodam publico procurari valeat. Interim quoad Scholas G. R. n. U. jam actu in gremio nostri existentes circa earum reparationem, et bono in statu conservationem quantum opus est, jam congrua nos disposuisse humillime referimus.

2-o Quod objectum promovendae culturae gentis Valachicae adinet, inter media ad scopum hunc assequendum spectantia, et in preadvoluto Deputationis nostrae Protocollo uberius recensita, Culturam ampliorem ipsius Cleri G. R. n. U. primum, et essentielle esse, negari nequit, adeo ut vel ipsius scholasticae institutionis exiqui omnino fructus sperandi forent, nisi Parochi quorum exempla, et verba ad flectendos plebis animos plurimum valere possunt, praejudicia et superstitiones extirpare, et sana moralitatis principia fidelibus suis inculcare adlaboraverint. Sed veri Parochi G. R. n. U. quam tristem internae aequae ac externae culturae passim referant imaginem: quotidiana satis edocet experientia. Quam obrem Celsitudinem Vestram Caoo-Regiam et Excelsum Consilium Regium Lmtle perdemisse exorare sustinemus, dignetur valida sua apud suam Matrem Ssmam intercessione efficere, ut per neverigenda Seminaria,

et delectum Individuorum statui Ecclesiastico idoneorum rectamque eorum institutionem Clerus G. R. n. U. ad eum quo ocius statum collocetur, ut non solum moralitate, et existimatione coram populo polleat, verum etiam Culturam apud suos Fideles exemplis et doctrina efficaciter promovere possit.

3-o Inter alia complura impedimenta, quae partim Industriae, partim intellectuali culturae Gentis Valachicae obstare advertuntur; duo sunt praecipua, quae pariter altissimam Suae Mattis Smae adtentionem merito provocare videntur: nimirum Usus Calendarii stili Veteris, per quod Gens Valachica ratione computandi temporis, celebrandumque festorum a reliquis eandem terram incolentibus nationibus segregata et remota, differentiae hujus multa saepe damnosa incomoda experiri cogitur, — item usus Literarum Cyrillicarum, quae prout naturae linquae Valachicae, ex Latina originem trahentis minime conveniunt; ita dum gentem Valachicam a Commercio caeterarum in Monarchia Austriaca vigentium linquarum penitus excludunt, profecto eo minus tolerandae esse videntur, quod inductis jam in plerosque Libros valachicos litteris Latinis, abolitionem Alpfabeti Cyrillici nuni omnino difficultati obnoxiam esse, manifestum sit. Ut proinde duplici huic impedimento Sua Mattas Sma pro potestatis suae plenitudine medelam ponere dignetur, bgsam Celsitudinis Vestrae Caesareo Regiae, et Excelsi Consilii Regii Lmtlis intermediationem obsperata exinde Gentis Valachicae eximia emolumenta identidem humillime exorare non desistimus.

4. Quod demun alia promovendae Culturae et Industriae Gentis-Valachicae media, uti Restrictionem excessivi numeri dierum festorum, et Jejuniorum; — procreationem solani Tuberosi, — interdictionem praematurae distractionis fructum pendentium, et similia, adtinet; horum intuitu per nos sub hodierno jam factis congruis in gremio nostri dispositionibus, illud ttum humillime adhuc commemorandum habemus; quod observare liceat, Valachos partim ob studium vitae desidiosae, partim Militiae declinandae causa passim

jam 16-a aetatis anno matrimonia inire, hujusque praematuri matrimoni eam esse consequentiam, ut non asveti laboribus partim otio delitescant; partim vero deficiente re familiari, una cum conjugē, prolibusque nimium multiplicatis mendicando oberrare coguntur. Quamobrem etiam circa sufferendum hunc abusum et determinandum ineundorum apud Valachos Matrimoniorum tempus a Celsitudine Vestra Cao Regia et Excelsi Consilio Regio Lomtli opportuna suis Locis disponi perdemisse supplicamus.

Qui in reliquo Benignitati, et altis Gratiis devoti perenni cum submissione et debita Veneratione persistimus
 Exped. 19 Iuli 1816.

humillimi obsequentissimi servi

Pr. Nicol. Detrich m. p.

Arch. ctt. Bihor 14 fasc. VI an. 1816—535.

XV. a)

*N. Vdradi G. E. Püspök Vulcan urnak
 (és G. n. E. Consistoriumnak Arad)*

Kelt az 1816 Esztdő Iulius 1-ső és több azt követő napjain Várad Olasziba tartatott köz. Gyüleaseinkből.

*Méltóságos és Fő-Tisztelendő Püspök Úr
 (Fő-Tisztelendő Conzistorium)*

Valamint az Oláh nemzet Culturájának gyarapítását, és az által boldogságának előmozdítását szivünkben ohajtjuk, úgy szinte szükségesnek tartjuk aztat is, hogy mindenmű akadályok, melyek a kívánatos célnak elérését hátráltatnák eltávoztassanak; melyre nézve fontolóra vévén azon fő-okokat, mellyek ezen nemzetnél a cultura előmenetelét mind az ideig hátráltaták; a többi között egyik nevezetes akadályát látjuk azon visszaélésben, mely szerínt az Oláh köznép különbféle prejudiciumoktól vezéreltetvén, a rendelet ugys felette szokott megülni, mely által a henyélésre, csapzékra való kórhelykedésre, vagyónának elpazarolására, restségre és az abból következni szokott egyéb rosz cse-

lekedetekre gyakran alkalmatosság adódván, az Industria, mely a kulturának első fundamentuma, szembetűnő megtsökkenést szenved. Mi tehát a Oláh nemzet valóságos boldogítása eránt viseltetett gondosságunknál fogva ezen ártalmas következésü visszaélésnek Megyénkben leendő eltöröltése eránt mai napon hathatos rendelést tettünk és minden Helységbe kitétetvén azon Innepeknek Lajstromát, melyek a Görög vallást követőkre nézve felsőbb királyi Rendelések által meghatározottak; azokon kívül minden más innepléseket ugy szinte a kalákákat is szorosán eltiltottuk; arra kérvén a Méltóságos Püspök Urat is (v. a Fő Tisztelendő Conzistoriumot is) Hivatli bizodalommal, hogy ezen jó czélu intézetünknek megtartása és elősegéllése eránt az illető Helységeknek Parochussainak szükséges utasítás adni, és őket az e részben leendő- felvigyázásra kötelezni ne terheltessen.

kik egyéberánt állandó szives barátsággal
a Conzistorium indulattal

BCU Cluj / Central Library Cluj

533—816.

kész köteleességü szolgálja:

Adnexum nélkül.

Exp. 19 Juli 1816.

(Arch. ctt. Bihar 14 fasc. VI Anni 1816).

b).

1786-ik Eszt. Október 3-ra a 42862 sz. a Költ Intimátumánál fogva a N. Mgu Királyi Helytartó Magyar Tanácsnak, Magyarországbán, és az ahoz tartozó Tartományokban lakó- Görög nem Egyesült Hiten lévőkre nézve Ő Felsége a következő Innepekét méltoztatott meghatározni ugy mint:

- 1.) Január 1 napján, Uj esztendő.
- 2.) „ 6 „ Vizkereszt napja.
- 3.) „ 30 „ Három szentek u. m. N. Vazul, Ger-gely és Aranyszáju Szt. János.
- 4.) Február 2-án, Gyertya szentelés B. A. napja.
- 5.) Márcziusban 25-én Gyümölcs oltó B. A. napja

- 6.) Április 23-án, Szt. György napját.
- 7.) Iunius 24-én, Keresztelő Szt. János születése napja.
- 8.) „ 29 én, Szt. Péter és Pál.
- 9.) Iulius 20-án, Illés Proféta.
- 10.) Augusztus 6-án, Úr szine változása napja.
- 11.) „ 15-én, Nagy Boldog aszony napja.
- 12.) „ 29-én, Keresztelő Szt. János fej vétel.
- 13.) Szeptember 8-án, Kisaszony napja.
- 14.) „ 14-én, Kereszt felmagasztalása.
- 15.) Október 26-án, Szt. Demeter.
- 16.) November 8-án, Szt. Mihály.
- 17.) „ 21-én, Boldog aszony beavattatás.
- 18.) Deczember 6-án, Szt. Miklós.
- 19.) „ 25-én, Karácsony.
- 20.) „ 26-án, István martir inepet.
- 21.) „ 27-én, Szt. János Evanghelistá napját.
- 22.) Azon kívül a Görög nem e. vallás következő, minden Nemzetnek különös ineppei meghagyattak u. m.: az Illirisaknak Január 14. Szavas érsek napja; a Görögöknek Május 21. Szt. Constantin király és anyja Ilona; az oláhoknak Okt. 14. az ugy nevezet Szt. Paraszkéva.
- 23.) Nagy Péntek.
- 24.) Husvét hétfő-,
- 25.) és Husvét kedde.
- 26.) Krisztus menybe menetele.
- 27.) Pünkösöd inepet.

A többi szokásba lévő minden nemű Ineppek Ő Felsége által eltöröltettek.

Arch. cott. Bihor, 14 fasc. VI 1816.

XVI.

**Az ezen Nemes Bihar Vármegyében lakozó Oláh Népnek
Pallérozására szolgálható modok.**

A oláh nép a Vallásra nézve két részre oszlatott, az egyik Görög Egyesült, a második a Görög nem egyesült Hiten tartván, de mivel mind a kettő közt a Ritus egyenlő és tsupán tsak négy dogmatica differentiákban különböz-

nek (mellyeket ezer közül alig van egy a ki tudja és érti) legjobb lenne, ha az oláhok az egyesült Görög Hitet közönségesen mind fel vennék, melyből az következne, hogy itten Váradon Nemzetbeli, és Oláh nyelvet tudó Püspök, és káptalan lévén ezen kívül ezen kívül az oláh Ifjúk számára már több esztendőktől fogva nevelő ház állítván fel, és ebben tanuló Papok, és Iskola Mesterek formáltván az oláh Nemzetnek Pallérozása önként magától jönne, hanem mint hogy a Hitbéli dolog minden erőszak és eröltetésen kívül, vagyon helyheztetve, és kinek szabad akaratjára hagyatott, a czélnak elérésére más modot kelletik keresni úgy mint:

a). A Pallérozásnak legelső Fundamentoma a Neven-dék Ifjuságnak, jó, és Istenes nevelése, ennél fogva szükséges, hogy a hol tsak lehet a királyi Rendeléseknek értelméhez képest Falusi Iskolák állitassanak fel, és mivel ezen Iskojákban az oláh nyelven kívül a magyar nyelvet is mint a Pallérozásnak legalkalmatossabb eszközét tanítani kelletik, Iskolai Pro-Inspectornak, és Iskolai Mestereknek olyanokat kellene Választani akik mind a két nyelvet jól tudják; hogy pedig az ifjak mind Oláhuul mind Magyarul hamarább, és könnyebben olvasni, írni és beszélni meg tanulhassanak, legjobb volna a mostani oláh betüktől el távozni, a deák betüket, melyekkel régentén az oláhok éltek közönségesen bé vinni.

b). Az olák gyermekek a miatt hogy a helységek Marha és sertés pásztorokat nem tartanak az Iskoláknak gyakorlásától el vonattatnak, és a szülei által a Pásztor-kodásra szoktattatnak, ugyan azért kemény büntetés alatt meg kellene parancsolni, és ezen parancsolatot vigyázo szemmel is tartani, hogy a nagyobb helységek mindenik magának, a kissebbek pedig két—három helységek öszve fogván mind marha, mind sertés pásztorokat tartsanak. Egyébb eránt mind a köz bátorságra mind pedig az Iskola Mesterek, és Pásztorok tártásának könnyebbitésére az is sokat szolgálna, de az olyan kisebb helységek melyek egy uradalom alá tartoznak égybe vonatattván nagyobb helységekbe formáltatnának, és földjei caleaturakba osztattatnának.

C.) Valamint hogy minden kétségen kívül vannak hogy az oláh népnek Pallérozásában a tanulo lelki Pásztorok leginkább, és legsikeresebben munkálkodhatnak, ugy tagadhatatlan azis, hogy itten Váradon a Nem egyesült Görög Hitben lévők részéről egy olyan Iskolának fel állítása, melyben a Papságra fel szentelendő személyek, legalább a Hitbéli Catechesisra, a Pásztorális, és morális Theológiára oláh nyelven taníttatnának multhatatlan szükséges; ha ez jó moddal meg érhetne, élelmek modjáról is, hogy a mezeimunka által a Papi foglalatosságban és a magok pallérozásában ne akadályoztassanak, gondoskodni kellenék, és talán ezekre való nézve jó volna azon modot elő venni mellyet a Reformatusok a magok papjainak, és Iskola Mestereinek fizetésében tartanak.

D.) Hogy ezen pallérozatlan, és csupán csak a föld miveleséhez, és pásztorokodáshoz szokot oláh nép észre vehesse, hogy a polgári kötelesség és a gazdálkodásbeli gyarapodás nem csak ezekben hanem a szép mesterségeknek tanulásában szép moddal kellene őket reá venni, de mint-hogy el hagyatván, ezen nép magával e részben jöt tenni és a szükséges modokrol gondozni, sem nem tud, sem nem szokott, legjobb volna ha ezen oláh nemzetbéli Contribuensekre egy mérsékelt és érezhetetlen adó tétettetne esztendőnkint mint addig, mig ezen adóbol egy olyan kapitalis volna melynek Interestéből Váradon egy néhány Oláh ifjak a Normális Iskolákban neveltethetnének, és azutan a maguk természeti hajlandóságáival meg egyező mesterségeknek kitanulása után a magok honnjáiban vissza tévén az általok megtanult mesterségeket magok között gyarapítanák.

E). Mint hogy ezen oláh nép a Királyi rendelések által meg határozott ünepeket kívül több más ünepeketis tart a melyeken sem nem dolgozik, sem pedig a lelki dolgokban sem foglalatoskodik, hanem inkább korhelységre, és vérenkezésekre adja magát, ennél fogva szükséges lenne hogy az ünepek megtartása eránt ki adott kegyelmes királyi Rendelés ujra közönségessé tétetne, és annak szoros meg-

tartására Magistrátuáils Tiszt urak különösen vigyáznának.

F.) Az oláh nép ezen vármegyében többnyire olyan helyeken lakik, hol a földet különös szorgalmatossággal és moddal kellene mivelni, jó volna hát az ilyen földeknek miveléséről, és haszon vételeiről készült Gazdálkodásbeli könyvet Oláh nyelvre fordítani, és nyárban minden vásárnap es ünnep napokon az Isteni szolgálat után a templom előtt azt részenként felolvasatni, és ezen könyvet a falusi iskolákban közönségesen tanítatni is.

G.) A nem unitus népnek Pallérozására, és egyszersmind a köz Társaságnak javára azis sokat tenne, ha a Görög nem Egyesült Rituson lévő Népek Eő felségének minden Tartományaiban, egy közönséges kalendárium be vételére és tartására szorítatnának. Ezt azon Nemes Vármegyék, kiknek levelekben legtöbb illetén nép lakik, akár Eő Felségénél egyenesen, akár pedig a közelebb tartandó Diaeta által leg foganatosabban eszközölhetnék.

H.) Végtére a Pallérozásnak, és jó erkölcsnek el érése, modját elő segittené még azis, ha a közönséges Iskolákat nagy számmal járo Görög nem Egyesült Hiten lévő Ifjak oda utasítatnának, hogy az Iskolákban tanítatni szokott keresztényi tudományt (ki vévén a négy hitbéli különböző punktumokat) a többi Tanuló ifjakkal együtt egy formán tanulnak, mely végre jó volna az itten lévő Tudományokra ügyelő K. Directiot meg kérni hogy ezen dolgot Eő felsége elejébe terjesztené.

Arch. ctt Bihar 14 fasc. VI. 1816.

XVII.

Cinstiă Localnică Direcție! Bineînțelepților Invățători!

In urmarea poroncilor dela mai înalte locuri la aceasta Crăiască Direcție trimisă prin acest Circulariu vi se face cunoscut.

1. Că începutul școalelor și a învățaturii prin trânele nesmintit este hotărît pe 1 Noevre a. c. c. n., deci dară conscripțiile și relațiile obicinuite au de a se trimite la această crăiască direcție.

2. Tare și sub grea răspundere să îndatorează fieșterele loc. director, dascălul au suplentul, cât mai curând și mai mult până la 8 zile după cugetul său credincioasă relație a trimite :

a) încât au luat parte și au dat ajutor, până ce au ținut ticăloasa a magiarilor în anul 1848/9 stăpânire.

b) purtatau arme? făcutau slujbă ca *Gárdistye* au honvéd și câtă vreme au slujit? fostau la straje au bătae? unde? carele dascăl au perit au au căpătat plezur au rană în bătae și în care loc?

d) casa școlii în ce stare este? stricatusau ceva întrânsa, au ars de foc? au potopitusau? și în ce modru?

e) căpătatau fiește care dascăl plata și deputatu său? prin cine? au remas mai ceva restanție și unde se află?

f) ce fel de unelte și cărți sunt de pildă la școală?

g) câtă e plata, deputatu au alte beneficie a învățătorului? de câți ani slujește, și ce fel de limbi vorbește?

La toate aceste din punct în punct are fiește carele de osebi a răspunde drept și după cuget, ca așa au să se poată dărui au pedepsi.

In Arad în 17/29. 8-bre 1849.

Director

Dimitrie Konstantini m. p.

Protocolul de circulare a bis. rom. din Oradea-m.

Nr. 227.

Districtul Reg. Direcția Școalelor de R. G. n. u. a Orăzii-mari.

Cinstiți Localnici Directori, învățătorilor și suplenților din protopresbiteratul Kis-Jenő.

Măria Sa Cesaro Crăesc mai marele comisar (császári királyi fő biztos) Domnul Petru Jóczá, la cererea mea sub

20 Octomvre anului curgător Nr. 195/196 în treaba plătirii reștanțiilor în bani, și a deputatului învățătorilor sub direcția mea aflători aceasta îndurată precum și dreaptă rezoluție la locurile sale spre împlinire a trimite bine au voit: carea prin Măria Sa Domnul Cesaro-Crăesc comisar Ioan Aczel sau și publicat.

1. Că precum comunitățile cele cu plata, au deputatu dascărilor încă dela auul 1848 și 1849 îndatorați vor fi a-le plăti, mai mult până în decurgerea a lunii lui Noemvre anului curgător să îndatorează, iară pe viitor tot la trei luni să se plătească. Așa sânt și obligați prunci ai dela anul al 6-a până la al 12-a negreșit la școală ai trimite.

2. Datorințele catihetului și a dascărilor prin școală și la sfânta biserică sânt așa de cunoscute, cât aicea numai se prea înoesc cu cea mai grea răspundere.

3. Fieș-te care dascăl, are înaintea comisiei dela luminatul comitat au dela Cesaro-Crăie: comisar așezată la vremea sa a arăta pretenzia sa; adecă: cât în bani, și câtă în restanție de deputat are de a primi. La aceasta deputațiune încât stările împrejur vor îngădui, și eu de față vor fi și drepturile dascărilor miei voi apăra.

4. Poruncesc, ca școala și învățătura începându-se, dascălul sub pierderea slujbei și cinstei sale e tare obligat cruda tinerime în s. lege întru învățăturile prescrise, în moralitate, iară mai mult în credință, și în fiasca supunere cătră preainaltul împăratul și craiul nostru, cătră mult înduratul Dnul nostru *Fráncz Jósif* din adânc ai povățui și ai manuce.

5. Fieș-te care dascăl va aduce cvetanția sa despre dani din plata sa căpătați. Timpul licvidației acestia să va arăta prin Domni főszołgabiráje, pe care vreme și D-Voastre înștițare voi face ca să puteți fi de față, dela mine veți dobândi. De se va pofți prin D. D. főszołgabiráje, ca conscripțiile au relațiile despre numărul pruncilor, despre vrâsta anilor și sporiul lor întru moralitate și învățătură făcut, să le arătați. Sânteți tare și sub răspuns îndatorați și aceasta la vremea sa să faceți.

Pentru învățătorii din provinciile *Csanád, Békés* și *Csongrád* cât decurând în treaba aceasta voi slobozi circulare spre împlinire.

In Arad 25-a 8-bre 1849.

Director :

Dimitrie Konstantini m. p.

Protocolul de circulare a bis. ort. din Oradea-m.

XVIII.

Dela Ces. Reg. Jurisdicțiune Școl. a District. Oradia-Mare.

Nr. 4493, 5398.
338 413

Înțelepților învățători de religiunea răsăriteană din protopresbiteratul Oradiei-mari.

Intemeind Jurisdicțiunea scolastică în comitatu Bihor în protoprezbiteratul Meziadului cu bărbătească ajutorintie a concernentului protoprezbiter Admodum Reverendului Domn Ioane Papp, Școli în următoarele comitat-uri :

1. In *Talpe*, de care se va va ținea *Teleku* și *B. Szelistye* cu leafa de 80 fiorini argint, 10 cubule de bucate, 8 stângini de lemne, $\frac{1}{2}$ cubul de păsulă, dela toată casa 1 fuior, 1 porțiune de fân, 1 de paie, și peste tot 10 fonți lumini de seu.

2. *Drăgănești* (Comunitate de 50 de numeri) cu leafa de 30 fiorini argint, 4 cubule de bucate, 4 stângini de lemne, $\frac{1}{2}$ cubul de păsulă, toată casa un fuior, 1 porție de fân, 1 de paie, și la olaltă 3 fonți lumini de seu.

2. *Sebeș* cu *Cziganești* și *Belezseni*, leafa de 80 fiorini argint, 10 cubule bucate (grâu și cucuruz), 8 stângini de lemne, $\frac{1}{2}$ cubul de păsulă, toată casa un fuior, 1 porțiune de fân și la olaltă 10 fonți de lumini.

4. *Brădet* cu *Kiskoh*, *Măgura*, *Vale neagra de sus*, *Dumbrăvani*, *Vale neagra de jos* și *Broaște*, cu leafa de 100 fiorini argint, 12 cubule bucate (grâu și cucuruz) $\frac{1}{2}$ cubul de păsulă, 10 stângini de lemne, toată casa un fuior, și 1 porțiuna de fân.

5. *Szoud* cu *Fericse* pe lângă leafa de 60 fiorini argint, 6 cubule grâu, 2 cubule cucuruz, $\frac{1}{2}$ cubul de păsulă, 8 stângini de lemne, 6 fonți de lumini, și toată casa 1 porție de fân și un fuior.

6. *Buntești* cu *Leleșdi* (aici au fost și până aci școală de care se țineau multe sate) cu leafă de 80 fiorini argint, 8 cubule de grâu, 4 cubule de cucuruz, 1 cubul de păsulă, 12 stângini de lemne, 10 fonți lumini, toată casa 1 porțiune de fân și un fuior.

7. *Felső-Poény* cu *Alsó-Poény* cu leafa de 80 fiorini argint, 8 cubule de grâu, 4 cubule de cucuruz, 1 cubul de păsulă, 12 stângini de lemne, 10 fonți lumini, toată casa un fuior și o porțiune de fân.

8. *Petrosz* cu *Gurány* și *Kocsuba* cu leafa de 100 fiorini argint, 6 cubule de grâu, 4 cubule de cucuruz, $\frac{1}{2}$ cubul de păsulă, 12 stângini de lemne, 10 fonți de lumini, toată casa 1 porțiune de fân și un fuior.

9. *Mézes* cu leafa de 50 fiorini argint, 10 cubule de bucate, 5 stângini de lemne, $\frac{1}{2}$ cubul de păsulă, 4 fonți de lumini, toată casa 1 porțiune de fân și 1 fuior și 1 porțiune de paie.

10. *Nimoești* cu leafa de 100 fiorini de argint, 15 cubule de bucate (10 grâu, 5 cucuruz), 6 stângini de lemne, un cubul de păsulă, 5 fonți de lumini, toată casa 1 porție de fân, 1 de paie și un fuior.

11. *Kuretzele*, de oarece satele cele mai multe, care de aceasta stațiune să țineau, au rădicat în puterea sa școli, au rămas cu *Beinșele*, *Potsoveliște* și *Kresuia* pe lângă leafa de 140 f. de argint, 10 cubule de grâu, 5 de cucuruz, toată casa o porțiune de fân, și un fuior, la olaltă $\frac{2}{4}$ cubul de păsulă 15 stângini de lemne.

12. *Meziad* cu 100 fiorini argint, 4 cubuli de grâu, 4 cubule de cucuruz, 8 stângini de lemne toată casa o porțiune de fân și un fuior.

13. În *Száká* 30 fiorini argint, 4 stângini de lemne, toată casa 1 porție de fân, și peste tot 5 cubule bucate.

14. *Budureasa* cu *Cărbunari* și *Burda* la olaltă unde și până aci era școală pe lângă leafa anuală de 120 fiorini argint, 12 cubule de bucate, 10 stângini de lemne, $\frac{1}{2}$ cubul de păsulă, 7 fonți de lumini, toată casa 1 porție de fân, și un fuior; pentru cari școli respective stațiuni afară de Drăgănești sub Nr. 2, Száka sub Nr. 13 și *Budureasa* sub Nr. acest 14 unde și au făcut proviziune pe un an, ar fi de a se suplini cu învățători harnici pe viitorul 1852/3 an școlastic.

Intemeierea stațiunilor acestora învățătoarești cu acea îndrumare vi se curentează, ca acel care ar dori vreuna din ele să dobândiască (afară de Drăgănești, Saca și *Budureasa* unde sunt învățători) să nu întârzieze până în 1 August a. c. a-și trimite în privința aceasta recursu la jurisdicția școlară în Oradea-mare, făcându-vă cu o cale tuturor de seamă, că la împărțirea stațiunilor numai purtarea bună și hărnicia se va lua în socotință.

Dat în Oradea-mare, 19 April 1852. y Cluj

Ionescu m. p.

Prot. de circulare a bis. ort. r. din Oradea-m.

XIX.

*Inelyta Universitas
Domini, Domini Gratosissimi, Colendissimi!*

Recentissime. tristi sane animo, et sensu inaudivi: In Ito Comitatu promiscue apud omnes Ritus Nostri Homines Currentatum haberi: Ut Ludi Magistri Ritus Nostri, pro addiscenda nova Norma, et methodo Institutionis M. Varadini, ad Scholam, Clasemque Uitorum, pro Feriis Pentecostalibus jam jam apropiaquantibus, Sumptibus Comunitatis devehantur. Quae Norma, et Methodus Institutionis, siquidem mihi, nullam hujus Intentionis habendo Instructionem, penitus ignota, Nationi Nostrae multum praejudiciosa, contra Bgna Privilegia Nostra, Bgnum Regulamentum, Synodales Tractatus, instituta foret, adeoque Nationem Illyricam, hucdum sub alis Sacrae Mattis in usu Religio-

nis pacifico constitutam, nequaquam feriret, et concerneret; Eapropter, usque dum vis haec Clero nostro illata, pro nostri Immunitate, et Exemptione, ad Thronum Maestaticum deducta, Bgnag. Resolutio hujus intuitu subsecuta fuerit, praevie Itam Universitatem hisce peramicè rogandam esse duxi, quatenus Ita Universitas, tantisper Currentales suas, circa M. Varadiannm, premisa et Ratione transponendos Ritus Nostri, Ludi-magistros, revocare, ac dictos Ludi magistros Nostos in priori Statu relinquere dignaretur. Si verò non curato hoc, I. Cottus contrarium fecerit, ideoque aliquae tristes Sequelae exortae fuerint, hoc in passu apud Itam Universitatem excusatus esse volo. Natio enim Nostra jam in extremam propterea conjecta et Consternationem ita: Ut ego quoque intra Sumun Metum vivere debeam. In reliquo, dum haec pro Securitate prescriberem, omni cum Veneratione maneo.

Inclytæ Universitatis.

Aradini 13-a Maij 1779.

Humillimus servus

Pachomius Knesevics m. p.

Arch. ctt. Bihar 400 fasc. I--1779.

Eppus Aradiensis.

XX.

Illustrissimi, Reverendissim, Spectabiles... etc.

18884.

Cum ab eo inde tempore, quo vigore Benignae Resolutionis Regiae sub 20 ma Aprilis 1790 et Nr. 13027. adhinc publicatae, indiferens fore declaratum fuerit: an Pueri Saganensi, vel quacumque alia Merthodo in Scholis Nationalibus, seu vernaculis instituantur, in compluribus hujusmodi Scholis jam regulatis docendi Methodos alterata sit, tametsi autem tenore alterius Benignae Resolutionis Regiae sub 10 ma Ianuarii 1791 Nr. 140 exarate demandatum haberetur, ut praeexistenses Normale Scholae quoad omnia ad amussim conserventur, aegre tamen hactenus ad priorem Systematicum cursum eadem reduci potuerint, Huic vero causae id adscribendum veniat; quod. Districtuales Scholarum Nationalium Inspectores in promovendo salutari harum scholarum Instituta plurimas expe-

riantur Difficultates, neque Spes affulgeat, ut stante hoc indultu aequabilis eocendi Ratio inducatur.

Hinc ad obtinendum desideratum in bonum et emolumentum Publici tendentis instituti Scholarum Nationalium progressum, Sua Majestas Sacratissima, pro Sua Paterna Sollicitudine clementer ordinare dignabatur: ut interea etiam, donec novum Litterarium Systema plenarie introducatur' ubivis Locorum prohibitum sit; ne in regulatis, ac generatim in illis quoque Scholis Catholicis utriusque Ordinis, et Graeci Ritus non unitorum, ubi Ludimagistri congrua Dote provisi sunt, alii, quam a Superioritate Scholastica ope Testimonii Scholastici adprobati pro Ludimagistris suscipiantur, qui aequabilem ubivis Locorum praescriptam docendi methodum teneant, et sequantur, adeoque ii, qui ad docionem harum Scholarum aspirant, Clementer ordinatam docendi Methodum in constitutis per Regnum Candidatorum ad Magisteria Scholis, edificere, et semet desuper consueto Testimonio legitimare teneantur.

Hanc itaque Benignam Ordinationem et Resolutionem Regiam, Consilium istud Regium Locumtenentiale Praetitulatis Dominationibus Vestris pro requisito notitiae statu, de altissimo Iussu Regio hisce significat.

Datum ex Consilio Regio Locumtenentiali Hungarico Budae Die Decima Octava Mensis Septembris, Anno Millesimo, Septingentesimo, Nonagesimo Quinto celebrato.

Praetitulatarum Dominationum Vestrarum

Ad officia paratissimi

C. Iosephus Mailáth m. p.

Antonius

Arch. ctt. Bihar 15 fasc. VI—1796.

XXI.

Excelsum Consilium Locumtenentiale Regum!

Illiustrissimo Dno Unitorum Episcopo M. Varadinense Coram I. Cottu Bihar Scholam non Unitorum M. Varadini ab antiqvo habitam ex eo impetente, quod Infrascripti petierint publicum Religionis Exercitium, Domus item Paro-

chialis, et Ludi Magistri aedificationem admitti; publicum autem Religionis Exercitium per Graosum Exsi Consilii Intimatum de dato 24-a Mai 1783 denegatum fuerit, atque hinc Conseqvens sit Scholae sublationem inferendum esse; Ad haec I. Cottu Bihar Sublationem attactae Schole determinante, Infraascripti petunt Schole ejusdem permansionem, et in antiqvo usu Conservationem ordinari ex rationibus.

1-o. Quia Schola ab Antiqvo in usu est Varadini non autem recenter introducta, adeoque.

2-a. Cum Domus pro Ludimagistro deserviturae aedificationem admitti petierunt, illam 1-o privative a Schola assumpserunt cum cantorali functione, ut nempe extra Scholam habeat Domum Ludimàgister Cantoralem etiam functionem habiturunt ab onere executam, hucusque enim Ludi Magister non habint exemtam Domum, 2-o ideo debuerunt illam etiam ad Seriem instantiae ponere, qvòd Ludi Magisterialem Domum a Scholae separatam aedificare volentes superioribus Annis ab aedificatione impediti sunt.

3-o Per denegationem publici Religionis Exercitii non potest inferri Scholae ab Antiqvo stantis Sublario.

4-o Ex eo, qvòd adulti excurrant ad Ecclesiam Vencenzensem, non Conseqvitur parvulos excurrere posse ad Scholas.

5-o Hucusque et Uniti, et non Uniti habuerunt Scholas Varadini, non Uniti qvidem ab antiqviori, et ipsa Unionis et non Unionis disparitas reqvirit hanc separatam Non Unitorum ab unitis Scholam.

6-o Tollerantiae Convenit ut Schola ab olim estans Conservetur, et ut educatio non Unitorum Scholastica, ad Scholam Unitorum Cogi non possit.

7-o Per Sublationem hujus Scholae duo mala Seqverentur, unum, qvòd miseris Contribuentibus ad vicinas Scholas non Unitas, suas proles exportaturis multum Constaret, vel alterum, qvòd sine disciplina in rusticitate manere deberent, cum damno, et suo, et boni publici.

Schola qvidem non unitorum una est in civitate M. Variadiensi sed ad illam pertinet Instructor Graecus Uxo-

ratus, qvi cum Valachico, Rasciano Magistro aqve uxorato simul in eadem Domo Cohabitare non protest, adeoque apud privatum Hospitem sibi Conduxit hospitium.

M. Varadini 10-a 8-bris 1783.

*Graeci Ritus non Unita
Communitas M. Varadiensis.*

Arch. ctt. Bihor, 1864 fasc. III—1783.

XXII.

114. *Betsületes Nemes Communitas.*

Az itten alább ki irt Császári, Királyi Tanátsos, és egész Magyar országban tanáltató Görög nem egyesült Hiten lévő oskolák királyi Fő Inspector hozzám botsajtott rendeléséből meg tetzik, hogy minekutána Nemzetes Rozvány Zsigmond Úr, a ki a Nagy-Várad, és Várad Velencei Localis Directori hivatalt viselte, meg halálozott volna, helyette Várad Olaszi Lakos, és Polgár Nemzetes Driva András Úr választott légyen:

Nro 126. Spectabilis Domine Districtualis Scholarum Director Regie! Cum altissima Resolutio Regia circa coordinationem Scholarum Nostri Ritus sub dato 29-o Augusti 1812 Nro 9474 emanata, et Regnotemus publicata benigne proceperit, ut cuivis Scholae Localis Director pro Superinspectione, et immediato regunine proficiatur, Candidatio vero Individuorum pro gerendo hocce numere cuivis Communitati benigne delata Sit, atque Protta D-Vtra Locali Director M. Varadinensi Sigismundo Rozvány ad ateraitatem transeunte, idmodi Caudationem, ex Congressu communitatis eatenus convocatae, factam sub dato 17-a Apriljs a. c. ad mea promoverit, ea propter ego in vin antelatae B. Resolutionis Regia, et Sistematis literarii, ex propositis tribus Individuis Andream Driva in Localem Scholarum M. Waradiensium Directorem pronuncio, et denonimo, conferendo ei plenariam inreganda Schola M. Waradinensi systematica praescriptam potestatum, quam juxta benignam Instructionem ist hic sub authentico adnexam, et ei pro exactissimo observamine tradendam, exercere possit, ac valeat, numere

suo strenue defuncturus. Spectabili proinde D-Vostrae id ipsum fine docendi impetrantis hisce cum ao perscribitur, ut neonominum Localem Directorem tam Amplissimo Magistratui, quam et honorandae nostri ritus Communitati qua talem praesentat, ad novum numus suum Coram eadem introduci faciat, atque Docentibus demandet, quo Dispositionibus ejusdem parere, et obedire noverint, Catastro Localium Directorum, et personalis Scholastici eundem Andream Driva illatura. Datum Budae die 3-a Maii 1818. Prae ttae D-Vtrae ad officia paratissimus Urosius Nestorovics. m. p.

Melly ebbéli Driva András Úr ki neveztetését a szükséges tudomány vétel végett, és hogy mindenekben, mellyek az oskolát illetik, tisztelt Locális Director Urnak, ezen Betsületes Nemes Communitas Jelentéseit, és kívánságait bé adja, midőn hivatalosan a többször tisztelt Communitásnak tudtára adnám, egész tisztelettel maradok. Nagy Váradon 5-ik Juniusban 1818.

A Betsületes Nemes Communitásnak

kész szolgálja

Püspöky János m. p.
a Nagy-Várad Districtusban
tanáltató G. n. e. Hiten lévő
oskolák királyi Directora.

Orig. în archiva parochiei ort. r. din Oradea-m.

XXIII.

Nr. 223 et 187.

1839.

Nemes Comunitás!

Ns. Driva András L. Director Urnak, Nagy Váradrol Gyulára, 's így más megyébe történt ált költözködész következésében, a Ns. Communitásnak 1837 év Sept. 26 napján, egy más L. director kineveztetése eszközlésére, hozzám intézett Candidatioját, ugyan azon év Novemb. 6-án 119/154 aztán 1838 Év Junius 15-én 524 sz. a. eddigi volt L. Director Ns. Drivá Úr nyilatkoztatásával együtt, fő felügyelő

Tekéntetes Temesváry Miklós felküldöttem, — a kús méltó figyelemben vévén Nemzetes Zsiga Miklós Senator Úrnak az Oskolai Ifjuság eránti atyáskodo szivességét, ugy a szégyenbe Tanulo gyermek általa történt könyvekkel, s egyébbszükségekkkel, több izben ellátatását, tellyes meggyöződésbe lévén, hogy a fent tisztelt Senator Ur, oskoláinkat, Nemzetünk ügyét, 's leginkább Édes Hazánk ezer reményeket ígérő gyenge fia inkább szeretni, azok boldogságát, 's a jóbavaló előléptetését ezentúl is elősegíteni fogja egy részt, de más részről a Ns. Communitást, azon aggodalomtól, hogy t. i. a Director távollétében az oskolai ifjuság a nevelésben hátramaradást fog szenvedni, meg menteni ohajtván, a Ns. Communitás által Candidáltak közzul, Nemzetes Zsiga Miklós Senátor Urat választotta, 's ki nevezte, f. év Márcz. 12-én 73 sz. a. N. Váradi s Sz. Miklósi G. n. e. oskolák helybeli Igazgatójának, meghagyván énnékem, hogy a tisztelt L. Director Urat hivatalába ünnepélyesen béiktassam. — Amellynek következésében, a midön a Ns. Communitást tudositánám arról, hogy én tisztii hivatalomnál fogyvást, az ujonan kineveztetett L. Director Urat, eme kineveztetéséről tudositván, a Tekintetes fő felügyelőség nevében, nékie, a kormányzása alatt bizatott Ifjuság szeretetét, jó utra való vezettetését, ugy a feljebb valoi 's a Ns. Communitás eránti tiszteletél, meghagytam, egyszersmind meg keresni szerentsém vagyon, hogy maga részéről a Ns. Communitás is az ujonan kineveztetett Localis Director Nemzetes Zsiga Miklós Urnak, minden illendő tisztelet, az Édes gyermekeink neveltetéséhez megkivántató segedelmet, és eszközöket megadni, el ne mulasson. — A beiktatási Terminust, annak idejében a Ns. Communitással tudatni fogom.

Tisztelettel maradván Aradon Aprilis 4-én 1839.

A Ns. Comunitásnak

hivatalbéli kész szolgálja

Konstantiny Demeter m. p.

a N.-Váradi G. n. e. oskol. kerület
Igazgatója, több T. Ns. Megyék B. Birája.

Orig. arch. paroch. ort. Oradea-m.

XXIV.

40—1813..

Tekéntetes Tábla Biró és ezen Communitásnak Praesese Kristoff Mihály Úr proponálja, hogy Consiliárius, Nesztorovics Urozius Stepfan Úr projectum képpen regreváltás-sék a Communitás neve, s pecsétye alat és ezen gyülekezetnek Praesidiális Directioja mellet hogy mivel ezen Diecezis sokkal nagyobb az Aradinál és a többieknél is, s azért ide több tanítói Praeparandusak lévén szükségesek ezen megyébül azon ő Felsége által a Nátionk számára resolvált Praeparandiális Tanítói Oskolák Instituma sokkal több subsistentiát nyer, mint a többi megyébül, s egyszersmind ezen megyébül több tanuló Ifjuknak is volna Jussa Praeparandiába részesülvén; De Arad Városa a hol ezen Praeparandia Concentrálot, mesze is, az itt való Ifjuság pedig szegény lévén, azonban az Aradon valo élelemnek modja még terhesebb levén, tehát nagyon kevés Ifjuság juthat uti, és subsistentia béli terhes költségek miatt az mi megyünk-ből a Praeparandiához Aradon és az valóságal így lévén, tsak ugyan nehezebben és késübben készülvén a tanítók késübben is, vagy talán éppen nem lehetne egészen elérni ő Felségének a Nátionk világasítására resolvált bölts czélját; Azért méltoztasson Consiliárius Úr mind ő Felsége Czéljának, mind pedig az Illyrica Natio boldogításának hamarébb és könyebben valo elirésére nézve az egyik oskoláját a Praeparandiális Oskolának Nagy Váradra a hol azon oskola könyebben tenyészhetik, által rendelni s tétettetni, s ezen Communitás ezen objectumban minden esetre tudositani. Azon motivumbol is teljesitheti pedig Consiliarius Úr a Communitásnak ezen kérésit, mivel a szerint, a mint ő felségének az e féle Oskolák fel állítása iránt adott rezolutioját tudunkra adni, és annál fogva a fundus szaporitására, Colectát téteni méltoztatott: Mi még számossaban lévén azon czélra adakozok mint más vidéken, ha itten és egy olyan oskolát szemlelhetnének, mind Testamentumok tételekre az a féle czélra esztendönként sokkal többet szerzhethetnek a Praeparandia fundusához Nátionknak is nagyobb

elő menetelire. — Ugyan ezen obiectumi iránt kéret essen meg Mitropolita ő Excelentiája is az nékie küldendő köszönő és sürgető Levélnek rendjei után, hogy ezen Communitásnak most kitett kívánságát a Titt. Consiliaris Urral Maga interpositiojával secundálni méltóztasson.

Tudományúl vétetik.

Prot. com. par. Oradea-m. Tom. I. 40.—1813.

XXV.

Sacratissima Caesaro-Regia Apostolica Majestas!
D. Domine naturaliter Clementissime!

Posteaquam Comunitati Nostrae ut et aliis Compluribus Districtus Magno-Varadinensi Graeci Ritus non Unitorum gremiatis omnibus Sacra ejusdem Ritus profitentibus innotuisset: a parte S. Sedis Metropolitanae Carloviczensis decretum esse: Scholas Nostras ita dictas Praeparandiales nec non Directoratus tam Locales, quam Districtuales auferendas venire, perquam anxios, attonitosque nos haecce molimina, miseram praepreprimis Nationem Daco-Romanam, in ruditatem ac ignorantiam-vehiculo plane earundem Scholarum Directoratumque jam insigniter attenuari coeptas-revectura. reddiderunt.

Quia vero per breve duntaxat etiam tempus, praelaudate Praeparandiales Clementer concessae celebrantur, eas Nationi Valahicae evolutionis capessere gradus obtigisset: ut ex natis propriis Medicinae, Iurisque Doctores, Fiscales, Procuratores, Geometras, ut et in statu Ecclesiastico, etiam Ecclesiastico insignes numerari Viros cerneret adeo, ut

Ipsamet Districtu Varadinensi eruditibus ob inde Viris ditato, opera eorum vel plebei ejusdem Nationis homine legendo, et scribendo pares redditus — quod proli dolor! antea exulabat — jam jam Iudices Perceptoresve Locales patrocinio quorundam Notariorum Rabularumque angulos quarentium in rationibus dandis haud quanquam amplius indigerent; tum

Quia vel in ipso duntaxat Districtu Magno-Varadinensi, qui condam in summa penuria Docentius constitutus genuit jam nunc beneficio earundem Scholarum Docentes, in sua Arte Roscios numerare liceret; deinde

Quia energia, et activitate Regiminis Directoratus fungentis Magno-Varadiensis, scopo contermino praedicti docentes Scholarum, paulo ante Aurigas Parochorum respectivorum agere damnati, eorum jugo liberati, et Cathedris Scholarum restituti, vere docentium partes explere conspicerentur; — et deniquae

Quia si in nexu praeallati moliminis S. Sedis Metropolitanae Carloviczensis Regimen Scholarum Nationis Nostrae Valachicae Presbijteris ejusdem concedendum disponderetur; praesertim in districtu hocce Magno-Varadinensi — iisdem Presbijteris — praeter unum alterumve, a praestabilitis Praeparandialibus evolutum et eruditum — summa ignorantia colluctandibus — sorte Nationis nostrae ad infimum protimus, et miserrimum humanitatis gradum detrusum iri certissimum esset. Et nec ullum esset dubium persaepe fatos Presbijteros nullis protinus Artibus imbutos, scholarum Docentes mox novitus ad munus Aurigarum detrusum iri; horasque Regias erudiendae Iuventuti consecrandas, curandis equis, et stabulo Parochorum Idiotarum a Docentibus conversum iri, inque sequelam similium Clementissimas, Clementissimoque Corde Paterno Majestatis Vestrae Sacratissime Anno 1811 elargitas ordinationis, inque deplorandam hujus Nationis sortem, ex ruditate sua sublevandam Divinitus directas, recreanti suo beneficio, et scopo protinus privatum iri, Nationemque hanc novitus in tenebras tricasque ruditatis humanitati detestandas relapsuram fore.

De genu Coram Augustissimo Throno Majestatis Vae-
 strae Sacratissimae supplices esse sustinemus, quatenus Similia molimina, in immensum discrimen Nationis Nostrae intentum ab eadem avertendum Clementer disponere, praeallatasque Scholas, Directoratusque ultro etiam stabi-
 liendas disponere, pro summa sua Munificentia Caesareo

Regia, in cunctas ejusdem Sceptro Divinitus subjectas Nationis favorem suum partiri solita non dedignetur.

Qui aeterna homagiali in subjectione emorimur Majestatis Vestre Sacratissimae.

Magno-Varadini 16-a X-bris 1831.

*humillimi servi perpetuoque
fidelis subditi Communitatis M. Varadinensis
N. U. Ritus Primores.*

Prot. com. paroch. Tom. II. Nr. 549—1831.

BCU Cluj / Central University Library Cluj

Cuprișul.

Prefață Pag. 3—4

I.

1. O scurtă reprivire asupra stărilor școlare din comitatul Bihor în secolul al XVIII „ 5—21
2. Școalele române bihorene în secolul al XIX până la introducerea constituției bisericești-școlare „ 22—40
3. Școale normale preparandiale pentru cultivarea învățătorilor „ 40—42
4. Inspecțiunea școlilor „ 42—43
5. Cărți didactice „ 43—46

II.

Istoricul școlii ort. române din Oradea-mare (Ujváros).

1. Înființarea „ 47—51
2. Învățătorii „ 51—58
3. Caticheși „ 58
4. Directori școlari „ 58—63
5. Fundațiuni școlare „ 63—64

III.

1. Încercări pentru deschiderea preparandiei la Oradea-mare „ 65—66
2. Fond preparandial „ 66—69

IV.

- Adnexe I—XXV „ 70—146

Erori de tipar.

pg.	alinea	șirul	în loc de:	cetește:
17	doua	5	Vascău	<i>Vaşcău</i>
25	treia	9	prunci	<i>pruncii</i>
37	doua	2	congregațiuni	<i>congregațiunii</i>
41	cincia	6	Nestrovici	<i>Nestorovici</i>
53	treia	4	sfinți	<i>sfinții</i>
54	treia	2	imormală	<i>imorală.</i>

Pentru celelalte erori de tipar, rog indulgența stima-
ților cetitori. BCU Cluj / Central University Library Cluj

